

Viga Gyula

**Tevékenységi formák és a javak cseréje
a Bükk-vidék népi kultúrájában**

BORSODI
KISMONOGRÁFIÁK
23

Viga Gyula

**Tevékenységi formák és a javak cseréje
a Bükk-vidék népi kultúrájában**

**Herman Ottó Múzeum
Miskolc, 1986**

Lektorálta: Bakó Ferenc
Dankó Imre
Szerkesztette: Szabadfalvi József
Veres László
Technikai munkatárs: Feketéné Bíró Edit

ISSN 0324 4563

ISBN 963 01 7000 1

Felelős kiadó: DR. SZABADFALVI JÓZSEF

Borsodi Nyomda, Miskolc, 86 – 2032 – 2000

BEVEZETÉS

A magyar néprajztudomány kezdeteitől fogva nagy figyelmet szentelt a környezethez, a táji adottságokhoz való alkalmazkodás jelenségeinek és változatainak, még akkor is, ha azok mélyebb szerkezetét sokáig nem ragadta meg, esetleg részleteit tárta fel: hol egyes táji-kulturális csoportok jellemző – vagy jellemzőnek vélt – jegyei, hol pedig sajátos foglalkozási ágak, archaikus tevékenységi formák leírásával a társadalmi termelésben speciális helyet elfoglaló csoportok vonatkozásában. Ily módon valójában a kulturális csoportok körülhatárolásának lehetősége mindig kikerült a kutatás „látószögéből”, s e különböző fokon szerveződött néprajzi csoportok és a termelési tájak elsősorban csak különös ismertető jegyek révén kerültek meghatározásra.¹ A vizsgálatok kezdetben elsősorban az „ősfoglalkozások” (pásztorok, halászok) felé fordultak, a kutatás módszerét pedig – ökológiai vonatkozásban – a természettudományok módszerei (evolucionizmus, valamint német és francia emberföldrajz) határolták be.

Az elmúlt harmadfél évtized néprajzi kutatásai, részben a néprajzi – etnikai csoportok, különböző fokon integrálódott egységek szerveződésének törvényszerűségeit vizsgálva, valamint a hazai tudományosságot is megérintő kulturális antropológia, nem utolsósorban pedig a gazdaságföldrajz és a lassan önállóvá váló ökológia eredményeire támaszkodva, mind nagyobb teret szenteltek az alkalmazkodási formák, a táji *kihívások*ra adott kulturális *válaszok* kérdésének, felfigyelve az egyes típusok egymásra hatásának, együttélésének törvényszerűségeire, a táji munkamegosztás, illetve a különböző kulturális arculatú csoportok gazdasági-kulturális érintkezésének problémáira. Ennek eredményeként ma már jelentős irodalma van a táji munkamegosztás, ennek vonatkozásában a tájak közti termékcsera és a különböző migrációk kérdé-

1. *Andrásfalvy B.*, 1980. 39–40.; *Andrásfalvy B.*, 1982. 66–71.

seinek is. A néprajztudományban e vonatkozásban mindenekelőtt ANDRÁSFALVY Bertalan és DANKÓ Imre tanulmányai a nyomjelzők.²

A néprajzi vizsgálatok feltárták, hogy az eltérő adottságú régiók, nagy- és kistájak népességének életmódjához alapvető szükségletként tartozik hozzá a kistájon belüli munkamegosztás, illetve a szomszédos, és gyakran távoli tájakkal való kapcsolattartás; a kultúra vonatkozásában pedig a populáció tevékenységének differenciáltsága, amely feltételezi a javak cseréjét, s a tradicionális kultúra különböző szinterein, más-más módon szerveződő és funkcionáló „intézményrendszerével” bonyolítja azt.³ Ennek a folyamatában megragadhatók a hagyományos kultúra tagolódásának bizonyos törvényszerűségei, az integrálódás és differenciálódás bizonyos mozzanatai is: pl., hogy milyen kapcsolatban vannak a termelési tájak a műveltségi csoportokkal, illetve azok kialakulásával.⁴

Az említetteknek egyik előfeltétele volt a – legalább részleges – „le-számolás” a paraszti önellátás nagy hagyományú mítoszával, vagyis annak felismerése, hogy a paraszti autarkia mindig viszonylagos és gyenge volt – éppen a környezethez való alkalmazkodás miatt. Rendkívül fontos e szempontból annak felismerése is, hogy az önellátás foka és a termelőeszközök fejlettsége között egyenes kapcsolat van: a fejletlenebb termelési színvonal nem önellátás felé hat, hanem fokozottabb függést eredményez a környezettől.⁵ A számos eredmény ellenére azonban úgy vélem, hogy maga az ethnoökológiai folyamat, s annak számos kulturális hatása ma még sok tekintetben feltáratlan.⁶

Jelen tanulmány a Bükk-vidék két kistája, a *hegység belsejének telepes falvai*, valamint a *Bükkalja* átmeneti, dombsági vidékének példáin igyekszik feltárni az alkalmazkodás különböző típusait, ennek vonatkozásában a táji munkamegosztás tendenciáit, nem utolsósorban az ehhez társuló migráció és termékcseré problémáit. A két néprajzi egység kiválasztása valójában önkényesnek nevezhető, tény azonban, hogy mindkettő erőteljesen eltérő arculattal bír, a Bükk táji-néprajzi tagoltságának reprezentánsai.

2. A teljesség igénye nélkül: *Bácskai V.*–*Nagy L.*, 1978. 217–230.; *Andrásfalvy B.*, 1978. 231–243.; *Kovács Cs.*, 1971. 205–242. Vö. még: *Kósa L.*–*Filep A.*, 1975. Az árucseré irodalmáról összességében: *Dankó I.*, 1978. 251–289.

3. *Andrásfalvy B.*, 1977. 85–89.; *Andrásfalvy B.*, 1980. 51–52.; *Kós K.* 1972. 9–51.

4. *Hofer T.*, 1980. 103–129.

5. Vö.: *Andrásfalvy B.*, 1980. 52. A családi gazdaságok „autonóm” működésének, illetve kapcsolatrendszerének problémájához lásd: *Földes L.*, 1974b 489.

6. *Hofer T.*, 1980. 113.

A két, vizsgált terület közül a hegység belsejében fekvő hámor- és hutatelepülések körülhatárolása a könnyebb. Amíg XVIII. század első harmadának végéig, a magyarországi szlovákok megtelepülésének első időszakában a földterületek újra történő kolonizálása volt a fő tendencia, addig a betelepülések következő hulláma már specializálódott foglalkozású népcsoportokat is magával hozott. Ilyenek voltak a Bükk belsejébe telepített szlovákok, akik – hasonlóan a Mátra, a Börzsöny, a Pilis, a Gerecse, illetve a Zempléni-hegység magas fekvésű falvaihoz – más módon szerveződtek, mint a tradicionális parasztfalvak. Ezek a teles falvak valójában ipari kolóniák voltak – hasonlóan a Bükk német ajkú Hámoraihoz és Massáihoz –, ahol a telepítés legfőbb tényezője az erdő, illetve az ipari alapanyag volt, a telepesek pedig nem parasztok, hanem kézművesek, fuvarosok, favágók, erdei munkások. A telepítő erő tehát egy újfajta gazdasági igény, a manufaktúrális ipar volt, amely – a kor általános fejlődési trendjei mellett – sajátos kulturális válasz e terület gazdasági kihívására. E telepek benépesülése tehát nem a korábbi népesség reprodukálását jelentette – mint a teles falvak jelentős része esetében –, hanem olyan új terület kolonizálását is, amely korábban lényegében kívül esett az itt élő magyarság érdeklődési körén, annak eltérő életmódja miatt.⁷

Ily módon ezek a települések, nem csupán új színfoltot jelentettek a régió népesedési térképén, hanem újfajta termékeket (üveg, hamuzsír, faszén, mész, faárúk), újfajta árukat, újfajta kapcsolatokat az Alföld mezőgazdálkodó népességével és a Bükk-vidék másfajta módon alkalmazkodó, másfajta tevékenységre specializálódott populációjával. Ezek a települések – új termékekkel és szezonális munkaerő-feleslegükkel – annak a vákuumnak a vonzásában keletkeztek, amelyet a termelésben újjászülető, s a korábbinál fokozatosan magasabb szintre jutó mezőgazdaság teremtett számukra. Létük feltételezi a mezőgazdálkodó népesség termékfeleslegét, s az azzal való állandó gazdasági-kulturális szimbiózist.

A másik vizsgált terület, a Bükkalja kiválasztása, illetve behatárolása a munka kezdetén lényegesen nehezebb volt. Maga a tájfogalom közismert néprajzi irodalmunkban,⁸ ám annak határai meglehetősen bizonytalanok. A kutatás bázisául a hegység déli lábánál fekvő, a völgyekbe – különböző mélységig – benyúló falvakat választottam: *Borsodgeszt, Kisgyőr, Harsány, Sály,*

---

7. Sipos I., 1958.; Veres L., 1978.; Fügedi E., 1966. 313–331.; Viga Gy., 1984a 171–188.; Viga Gy., 1984b 241–248. Résztemák vonatkozásában lásd Répáshuta néprajzi monográfiáját: Szabadfalvi J.–Viga Gy., (szerk.) 1984.; Viga Gy., 1984e 42–51.

8. Vö. Kósa L.–Filep A., 1975. 75.

Kács, Tibolddaróc, Cserépfalu, Cserépváralja, Bükkzsérc, Bogács, Szomolya, Noszvaj, amelyek hasonlósága sok vonatkozásban szembetűnő, amit más vonatkozásban éppen ez a vizsgálat is igazolt.

Munkám szempontjából a táj átmeneti jellege volt érdekes: hogy a két nagytáj határán helyezkedik el, amely egyaránt „átengedi” a két nagytáj termékeit és „információit”, miközben maga is önálló, speciális egységként épült be azok kapcsolatrendszerébe.

A két tájegységen kívül a Bükk-vidék más részeinek falvaiból is számos információ állt rendelkezésemre, ezek közül főleg a hegység északi-északnyugati falvaira vonatkozókat használtam fel, melyek (*Dédestapolcsány, Tardona, Varbó, Kondó, Parasznya*) helyzetüknél fogva, a Sajó-völgy felé ugyancsak átmeneti zónát alkotnak.

I. GEOGRÁFIAI ZÓNÁK ÉS TERMELESI ÖVEZETEK A BÜKK HEGYSÉGBEN

A település- és gazdaságföldrajzi, történeti és a néprajzi kutatások eredményei révén, a Bükk hegység táji arculatának és az ahhoz való kulturális alkalmazkodás főbb típusainak ma már viszonylag teljes modellje áll előttünk. A hegység geológiai – geográfiai tagolódását, s annak erőterében az emberi kultúra differenciáltságát, már BAK János 1932-ben írott tanulmánya jól körvonalazta: „A Bükk nagyobb része mészkő, az ember letelepedésére tehát alkalmatlan. Ezért nem fejlődtek ki telepek a tulajdonképpeni hegységben, a mészkővel borított nagy kiterjedésű Bükk-fennsíkon. Annál több telep alakult ki a völgyekben, mert ezek alját pala, vagy a folyók alluviális kavicsüledéke borítja; továbbá a termőföldnek alkalmas harmadkori dombok között. Az egyes területrészeket elborító lösz a földművelésre elsőrendű talajt ad. A déli lejtőkön pedig a vulkáni kőzetek elmállásával keletkezett, szőlőtermelésre kiválóan jó területek még növelték a vidék települést-vonzó hatását. Nagyobb, földművelő és részben szőlőtermelő települések ilyenformán a déli lejtőkön alakultak ki, mint Eger, Tard, Cserépfalu, Tibolddaróc, Emőd stb. Az újkőkori település szempontjából a sajátvölgyi szénmedence szénrétege jelentősebb. A szén minősége miatt, nagyobb bányatelepek kialakulására ugyan nem kedvező, de a hegység északi részén, a Bán, Kazinc, és Pitypalatty-völgyekben, a telepek fejlődését elősegíti . . . A hegyek közt terméketlen vidéken fekvő községek lakói nagy részének a mészégetés és a mész fuvarozása igen fontos foglalkozási ág.”¹

Bak – a fentiek alapján – két nagy településtípust különít el: a *mezőgazdálkodó falvakat* (a Bükköt határoló dombsor települései) és a *specializálódott településeket* (hámor- és hutatepülések).² A dél-bükki mezőgazdálkodó falvak termelési struktúráját és hálózatát is pontosan megrajzolja: „A földrajzi tényezők hatása mutatkozik bizonyos mértékig abban a különbségben is, ami

1. *Bak J.*, 1932. 6.

2. *Bak J.*, 1932. 14.

a Bükk északi és déli részének telepei között van. A déli, jól kifejlődött, harmadkori dombok közti völgyekben sűrű és népes telepek keletkeztek, a termékeny földek folytán, virágzó földműveléssel . . . a déli oldalon egymást érik azok a községek, amelyeknek 2000–3000 lakójuk van, s néhány kis községet leszámítva (Kács, Cserépváralja, Andornak, Borsodgeszt) mindegyik község lakossága meghaladja az ezret.³

A későbbi geográfiai kutatások tovább differenciálták a hegység szerkezeti tagolódásáról Bak által vázolt képet,⁴ előlegezván azt is, hogy a népeség életmódjának fő vonulatai mellett az „alkalmazkodás” változatos formái lehettek fel.⁵ FRISNYÁK Sándor – ha nem is a hagyományos kultúra szempontjai alapján –, pontosabban körvonalazza a hegység főbb termelési övezeteit: „A változatos természeti-földrajzi feltételek és a sajátos történelmi-gazdasági fejlődés eredményeként a Bükk-vidéken több *termelési öv* alakult ki. A hegység középső része, a Központi-Bükk és a körülötte elhelyezkedő alacsonyabb (400–600 m-es) vonulatok az *erdő- és vadgazdálkodás* területei. Az ezt övező, átlag 200–300 m magas dombvidék a *mezőgazdasági termelés* otthona. (Ezen belül sajátosan rajzolódik ki a Bükkalja szőlő- és gyümölcsstermelő sávja.) A Bükk északi és keleti szegélyterületein, a barnaszén-medencékben kialakult *ipari övezet* helyezkedik el.”⁶

Ha a fentebbi gondolatort a tradicionális kultúra elemeivel egészítjük ki, akkor lényegében előttünk áll a Bükk hegység népi kultúrájának struktúrája. Az életmód egésze szempontjából evidensnek látszik, hogy a hegység belseje felé haladva egyre csökken a mezőgazdálkodás jelentősége, egyre nagyobb szerepet kapnak az erdő, és a különböző ásványi anyagok, illetve a rájuk épülő házipar és erdei ipar. Az eltérő termelési struktúrát jól szemléltetik a falvak határának hasznosítását jelző statisztikai adatok. (Ezeket csak a bázisfalvakra vonatkozóan közlöm.⁷ Csak egy időmetszet, a vizsgálataink szempontjából kellő biztonsággal kutatható, 1935-ös év adatait mutatom be, mert ez esetben nem különösebben lényeges a számok, illetve a velük jelölt területek arányváltozása.)

3. Bak J., 1932. 12–13.

4. A Bükkalja geográfiai szerkezetére vonatkozóan összefoglalóan: Hevesi A., 1977. 33–34. Vö. még: Frisnyák S., 1958. 14–18.; Frisnyák S., 1964. 135–141.

5. Frisnyák S., 1977. 168–169.

6. Frisnyák S., 1977. 160.

7. Mezőgazdasági Statisztikai Adatgyűjtemény 1870–1970. Földművelés III. Községsoros adatok.

Település	Összes terület	Szántó	Rét	Legelő	Erdő	Szőlő	Kert gyüm.
Bogács	4 286	2478	119	484	780	120	131
Borsodgeszt	2 783	1796	102	480	12	168	117
Bükkszentkereszt	4 687	160	41	102	4294	—	42
Bükkszentlászló	2 244	35	41	6	2127	—	18
Bükksérc	6 465	644	80	186	5267	58	100
Cserépfalu	7 704	1116	124	197	5799	116	158
Cserépváralja	2 540	480	65	385	1454	32	43
Kisgyőr	12 104	1826	313	1190	8255	131	61
Noszvaj	3 244	1317	72	293	1136	110	170
Répáshuta	2 916	33	58	97	2702	—	4
Sály	4 421	2490	192	898	420	108	117
Szomolya	3 940	1818	107	302	1178	247	149

A fentebbi adatok jól illusztrálják, hogy az egyes termelési övezetek települései is meglehetősen eltérő arculattal bírnak. A falvak egy részének szűk a határa, a nagyobb határáuké viszont zömmel erdő. Mindez önmagában is sejteti, hogy a lakosság általában nem tudta eltartani önmagát a mezőgazdálkodás révén, rászorult a szomszédos, mezőgazdálkodó tájak népének termékfeleslegére, s a földművelés-állattartás mellett változatos módokon igyekezett kiélni a táj adottságait, próbált alkalmazkodni azokhoz. Ez az alkalmazkodás eltérő tevékenységi formákat, foglalkozási struktúrát eredményezett, amelyre azonban jellemző volt, hogy a völgyekben a hegység belseje felé haladva, egyre nagyobb szerepet kapott a megélhetésben az erdő.⁸

Ez azt is jelenti, hogy a fentebb vázolt két táji-termelési típus, két modell között korántsem éles a határ, hanem sajátos átmeneti zóna figyelhető meg. Ezért érzem túlzottan egyszerűsítőnek, kategorizálónak KÓSA László és FILEP Antal megfogalmazását a Bükkalja körülhatárolásában.⁹ A Bükkalja termelési rendjének sajátossága a falvak jelentős szőlő- és bortermelése, amely mezőgazdálkodásukban fontos szerepet kapott. Ez megkülönbözteti őket a hegység belsejében élő népesség tevékenységi típusaitól, de a délebbi, alföldi jellegű tájak szemtermelő gazdasági struktúrájától is. A szőlő- és bortermelés e

8. Bakó F., 1977. 143.

9. Kósa L. – Filep A., 1975. 75. Vö. még: Viga Gy., 1983. 113–121.

táj népességének kulturális specifikuma, amely mind az építkezésben, mind az eszközkultúrában, mind pedig az éves munkák terminusaiban és a táji munkamegosztás vonatkozásaiban sajátos státust biztosított.¹⁰

---

10. A szőlő- és bortermelésnek a tradicionális kultúra egészében játszott speciális szerepére, a termelési rendszerben elfoglalt regionális szerepre a Bükkalja vonatkozásában lektorom, Bakó Ferenc hívta fel a figyelmemet, melyért ezúton mondok neki köszönetet.

II. A TÁJ KIÉLÉSÉNEK FORMÁI ÉS A JAVAK CSERÉJE

A Bükk – előző fejezetben vázolt – eltérő adottságaihoz a táj kiélésének különböző formái társultak. Az eltérő gazdasági területek között kezdetektől fogva nyilvánvalónak tűnik a *kiegyenlítésre* való törekvés, ami az alkalmazkodás eltérő létfeltételeiből következik, s amit a specializálódás is önmagában hordoz.¹

Tanulmányomban az alkalmazkodás, a helyi ökológiai adottságok kiélésének formái szerint csoportosítom a termékcsereben részt vevő javakat, illetve a velük való cserét. Így elkülönítem a *mezőgazdálkodás* (*növénytermesztés*, főleg *szőlő- és gyümölcskultúra*, illetve *állattartás*), a *természetes nyersanyagok* (főleg *kő*), az *erdő* (*vadon termő növények gyűjtögetése*, *erdei iparok*, *fa*), illetve az utóbbihoz (is) kapcsolódó speciális *háziiparok* produktumait, s a velük kapcsolatos cserét és az ahhoz társuló migrációt. Végezetül külön szólok a *munkamigrációról*, amelyet ugyancsak a táji különbségek közötti kiegyenlítődés formájának tartok, mely – ritkábban – speciális tevékenységi formák „exportját” is jelzi.

A fentebbi alkalmazkodási formák mindegyike saját történeti fejlődés eredménye, s a hozzájuk kapcsolódó csere és migráció sem egyforma jelentőségű és intenzitású; változó a súlyuk és szerepük, jelentőségük is a népi kultúrában. Összességükben azonban mégis egy nagyobb gyűjtőrendszerben futnak össze, közös trendjük jól kitapintható. Nem véletlen természetesen tárgyalásuk sorrendje sem. A Bükk-vidék népessége – leszámítva a XVIII. századi telepese falvakat (lásd fentebb), jobbára hagyományos paraszti gazdálkodást folytatott, amelynek elsősorban kiegészítői voltak az egyéb tevékenységi formák: vagy az év egy részében, vagy csak a népesség szűk, specializálódott rétegénél kaptak szerepet a gazdálkodásban.

A javak cseréjét kettős metszetben igyekszem feltárni: egyfelől a *nagytájon belüli* kiegyenlítődés folyamatát, a régió belüli *kistájak* összeműködés-

1. Birket-Smith, K. 1969. 152.

sének rendjét, másfelől viszont a két szomszédos nagytáj, a magyar nagy Alföld és az északi hegyvidék – különösen persze a Bükk hegység déli része – közötti táji munkamegosztás tradícióit. A kettő persze nem választható el egymástól; mindkettő történeti képződmény, melyek folyamatosan hatottak egymásra.

Természetesen nem gondolom azt, hogy a javak cseréjének minden területét számba tudtam venni, s az is nyilvánvaló – sokszor éppen a rendelkezésre álló források, illetve a „gyűjthetőség” eltérő lehetőségei miatt –, hogy az egyes részterületek sem egyforma mélységűek. Mégis úgy vélem, hogy alkalmasak ezek az adatok főbb tendenciák megragadására, tanulságok megvonására.

1. Gyümölcskereskedelem

A Bükk lábának lankás dombvidéke, különösen a hegység déli előtere nagy múltú bortermő és gyümölcstermő vidék. Úgy tűnik, hogy a gyümölccsel való kereskedelem jelentős, nagy volumenű része volt az Alföld és a hegyvidék árucseréjének. Sajátossága ennek, hogy amíg a két nagytáj termékcseréjét az Alföld felől érkező élelmiszer-szállítás jellemezte, amelyért cserébe a hegyvidék ásványi és erdei nyersanyagokat, illetve termékeket, háziipari készítményeket és munkaerőt adott, addig a gyümölcs volt az egyetlen „élelmiszer”, amely a hegyvidék felől került az alföldi parasztság asztalára.

Kellő történeti adatok hiányában ma még nem ismerjük pontosan a gyümölcskereskedelem kezdeteit. Már a XVIII. századi adatok is sejtetik, hogy a gyümölcs értékesítése számottevő jövedelemkiegészítést jelenthetett egyes falvaink népe számára. *Mályinka* urbáriumá szerint: „... Szőlő hegyeinknek nem annyiban borból mind azon termett gyümölcsből való hasznunk ...”² A noszvajiak pedig a következőt rögzítik (1770): „... a midőn gyümölcsünk terem, abból a mit kapunk azzal tengettyük életünket”.³ Az bizonyos, hogy a XIX. század elején a hegyvidéki gyümölccsel való kereskedelem már gyakorlott rendszerként működött, s bizonynyal évszázados hagyományok tapasztalatait összegezte (1. kép).

2. Borsod megyei Állami Levéltár (a továbbiakban BmÁL.) Acta Politica (továbbiakban Act. Pol.) XXII. I. 341. 35.

3. BmÁL. Act. Pol. XXII. I. 303.

*1. kép. Szamócát áruló tárkányi lány
(Vasárnapi Újság 1857. 88.)*

A Bükk-vidék meglehetősen gyenge gyümölcsfaállománnyal tehetett szert jelentős haszonra az alföldi termékcseré révén.⁴ A táj gyümölcsstermesztésének jelentőségére és jellemzőire – főleg a Bükkalja vonatkozásában – már FÉNYES Elek felhívta a figyelmet: „A meleg és szelíd éghajlat igen kedvező a

---

4. Részletesebben lásd: *Viga Gy.*, 1985c 285–307.

gyümölcsfáknak, s innen gyümölcs bőséggel találatik, ámbár termesztésére, nemesítésére a lakosok felette kevés szorgalmat fordítanak. *Különösen szép és sok gyümölcsöt adnak el Diósgyőr és Kis-Győr helységei*, hol egyszersmind legnemesebb barack és mandolafák lepik el a szőlőhegyeket.”⁵ FÉNYES a vidék több települése kapcsán említi azok jelentős gyümölcskultúráját, s a gyümölccsel való kereskedelmet. *Diósgyőr*ről írja: „a határ szántás alá művelt része, szűk volta miatt a lakosokat termésével koránt sem elégti ki, hanem azok kénytelenek élelmöket *mésszel, gyümölccsel való kereskedés és fuvarozás által keresni*. A szőlőművelés és gyümölcsstenyésztes is egyik ága a nép iparának, nemcsak a szőlőhegyeken, sőt magában a városban is, de kivált a vele összefüggésben levő Felső-Győrben igen szép s terjedelmes gyümölcsösök vannak.”⁶

Más forrásból is tudunk arról, hogy e nagy múltú mezőváros népének életében igen jelentős szerepet kapott az Alföldre szállított gyümölccsel való kereskedelem. A diósgyőri előjárók 1825-ben panaszos levelet írtak az úriszékhez, melyben a település népességének mostoha megélhetési lehetőségeit taglalják. Ebben fogalmazza meg a következőket: „*Ha gyümölcs volna, a mit az Alföldre búzáért el cserélni vihetnénk, a mész után nem átsingóznánk*. (ti. árusítani vehető mész után). *De már 3 esztendők óta semmi gyümölcs sem teremvén, és az ennek előtte termett s a jövedőkre el készített gyümölcsökből is ki fogyván, tsak a mészre szorultunk, hogy az Alföldről azon szerezzük meg kenyerünket.*”⁷

*Kisgyőr*ről írja FÉNYES, hogy: „*Igen sok és híres gyümölcsöt termeszt*”⁸, másutt pedig, hogy „A gyümölcsstermesztésben a nép különös szorgalmat fejt ki, mindazonáltal jövedelem ágát a szőlőművelés teszi.”⁹ *Dédesről* említi, hogy „Gyümölcs, kivált szilva, bőven terem.”¹⁰ *Bánhorvát*ról, hogy: „A házi kertekben sok szilva természetik.”¹¹ *Kistályáról* a következőt írja: „Lakosai sok dohányt, gyümölcsöt, dinnyét termesztnek, s azt Egerbe hordják.”¹² Külön említi a *Szilvás(várad)*i magvaváló szilvát,¹³ az egri kertekben nagy bőséggel termő nemesített gyümölcsöt,¹⁴ *Parasznyáról* pedig,

5. Fényes E., 1847. II. 244.

6. Fényes E., 1851. I. 261–262.

7. Vö.: Viga Gy., 1982. 235.

8. Fényes E., 1847. II. 247–248.

9. Fényes E., 1851. I. 72.

10. Fényes E., 1851. I. 249.

11. Fényes E., 1851. I. 85.

12. Fényes E., 1847. II. 248.

13. Fényes E., 1851. IV. 135.

14. Fényes E., 1851. I. 294.

hogy: „...a lakosok borból és gyümölcsből sok hasznot levesznek.”¹⁵ Kondoról azt írja, hogy „A gyümölcsből különösen szép hasznot húznak a lakosok.”¹⁶

Tarasznyáról egy 1816-os feljegyzés is rendelkezésünkre áll, mely szerint az úriszék által megidézett, ám ott meg nem jelent gyanúsítottról a szomszédja azt mondja: „Úgy mongyák, hogy az Alföldre ment gyümölcsöt árulni.”¹⁷

Mindezek az adatok feljogosítanak annak megállapítására, hogy a recens kutatásokkal feltárható gyümölcskereskedelem nagy hagyományú árucserre emléket őriz, melynek révén a Bükk-vidékről – hasonlóan a történeti Abaúj megye, a Bodroghköz, s bizonyára az északi hegyvidék más területeihez – igen sok gyümölcs került az Alföldre, s e vonatkozásban is jelentős volumenű termékcserre zajlott a két nagytáj között. A verbális adatközlések alapján ennek fő tendenciáiról igen árnyalt képet nyerhetünk.

A gyümölcs értékesítése számottevő hasznot jelentett a Bükk-vidéki falvak népessége számára. A gyümölcsből származó pénz, illetve cseretermék fontos kiegészítő jövedelem volt, gyakran a megélhetés egyik alapja. A gyümölcs révén egyes – kis területen gazdálkodó – családok több jövedelemre tehettek szert, mint az összes többi gazdasági tevékenységükkel.

A Bükk-vidék gyümölcskereskedelmének két fő vonalát tudjuk megkülönböztetni. Az egyik, melynek termékei a tájegységen belül maradtak, s amelyek gyűjtőpontjai az egri, mezőkövesdi, miskolci, diósgyőri és mezőkeresztesi piacok-vásárok voltak; a másik átszelte a termelési táj határait, s elsősorban az Alföld népességének termékfeleslegére cserélte a bükki táj gyümölcsét. A gyümölcs számottevő terméke volt az északi hegyvidék és az Alföld közötti árucserének, még a közeli évtizedekben is jelentős volumenű termékmennyiséget mozgatott, s erőteljes kereskedelmi migráció forrása volt.

A gyümölcsárulás fő időszaka június elején kezdődött a korai cseresznyével, egészen októberig, a szőlő szüretéig tartott, sőt néha télen is jártak a gyümölcsárusok az Alföldre. A gyümölcskereskedelem legfontosabb terméke a szilva volt: azzal jártak el az árusok a legmesszebbre, s ezt árulták a legnagyobb tételben. A szilva elsősorban az *Alföldön* talált gazdára; a bükki tájon belül nem kereskedtek vele, mert itt minden faluban megtermett.

Az alföldi fuvarokat a fogatos „jógazdák” bonyolították, akik nemcsak saját gyümölcstermésüket vitték árulni, hanem pénzért – néha ledolgozás

15. *Fényes E.*, 1851. III. 198.

16. *Fényes E.*, 1851. II. 245.

17. A diósgyőri koronauradalom úriszéki iratai 1800–1821. BmÁL. XI–601/7.

fejében — fuvarozták a fogattal nem rendelkezők áruját is. A tájon belül a háton való szállítás játszott főszerepet a gyümölcskereskedelemben, bár itt is előfordult, hogy több asszony közös fogatot bérelt, amely a piacra vitte portékájukat. Nemegyszer 30 asszony is pakolt egy szekérre, megtöltve kosarakkal a kocsidereket, az egyes sorok közé pedig deszkát és szénát rakva. Néha 30–40 kosár is elfért egy szekéren.

A szilvát ponyva közé öntötték fel, melyre ilyenkor — főleg a Bükkalján — a Tisza-mentéről beszerzett vesszőkast tettek fel. A gyümölcsöt zöld gallyakkal takarták be, hogy a napsütéstől megóvják. Egy szekérre — mérettől függően — 12–30 véka szilva fért fel. A keményebb gyümölcsöt (alma, körte) a kiszalmazott szekérderekbe öntötték, s ponyvával takarták be. A puhább, kényesebb gyümölcs mindig kosarakba került. A diót kis vászonzsákokban vagy kosarakban szállították.

A Bükk-vidék gyümölcskereskedelmének, illetve a gyümölcs tárolásának és szállításának legfontosabb eszköze az egyfülű kézikosár (*kaska*), amelyet nyugat felé haladva, Noszvaj környékén fokozatosan felvált a *hátikosár*.¹⁸ Elsősorban a hátalás eszköze a karoskosár is, mivel szinte mindig batyuzó ruhába (*hamvas*, *batusruha*, *batuzóruha*, *batulóruha*) kötve, háton viszik benne a terhet.¹⁹ Piacra menet gyakran még egy kisebb kosarat is rákötöttek elől a batyu csomójára.

A törékeny, leveses gyümölcsöt — málna, ribizli — gyakran vödörbe tették, amiből kettőt állítottak egy kosárba, s úgy kötötték be a hátaló ruhába.

A szilvát az 1930-as évekig vékaszámra mérték. Később a vékát általában a *rudas* vagy *húzos mérleg* váltotta fel, a II. világháborút követően pedig legtöbbször a *tányéros mérleg*et használták (2. kép). A húzos mérleg a szekér oldalán levő kampóra akasztották, s a gyümölcsöt kis vászonzsákokba töltve függesztették a mérlegre.

Az árusítás igen gyakran csak „szemre” történt. Apró szemű gyümölcsöt literes vagy félliteres bögrével is mértek, a korai gyümölcsöt pedig főleg *csomóra* árulták. A korai érésű cseresznyéből 15–20 szemet kötöttek — száránál fogva — egy csomóba. A szomolyaiak 15–20 szem cseresznyét arasznyi cseresznyefagallyra kötöttek fel, s úgy árusították.

Háton elsősorban az asszonyok vitték a gyümölcsöt árulni, esetleg nagyobb gyerekek — fiúk és lányok egyaránt — voltak ebben a segítségükre. Saját fogattal általában a férj és a feleség árult, fogadott fuvarossal közeli

18. Szendrei J., 1969. 97–104.; Paládi-Kovács A., 1973a 513–514.

19. Paládi-Kovács A., 1973/b 433–434.

2. kép. Noszvaji gyümölcsárus
az egri piacon, 1961.
(Erdélyi Z. felv. Néprajzi Múzeum
fotótára – továbbiakban NM. – 160662.)

piacra a feleség, az Alföldre a gazda ment. Egyszer-egyszer a gyerekeket is elvitték az útra, akik a kocsira vigyáztak, amíg a felnőttek bementek valahová a gyümölcsrel.

A továbbiakban röviden bemutatok néhány település gyümölcskereskedelemmel összefüggő kapcsolatrendszerét, amely a termékcseré és táji munkamegosztás általánosabb tendenciáit is tükrözi.

A *bogácsiak* a gyümölcsrel főleg a kövesdi piacra jártak. Elsősorban az asszonyok mentek, háton vitték a termést a 10–12 km távolságra levő piacra. Hajnali 2–3 óra körül indultak, hogy reggel korán ott legyenek. Az 1940-es években még sokan jártak a faluból, főleg amikor rendszeres lett az autóbuszjárat Mezőkövesdre. Napjainkban már nem nagyon mennek, mert drágának tartják az autóbust.

Sok szilvát szállítottak a bogácsiak az Alföldre árulni. Adatközlőm szavai a gyümölcskereskedelem jelentőségét is jelzik: „Már az én apám is járt a gyümölcsrel az Alföldre, de már az ő apja is. Az Alföldre hordták a gyümölcsöt eladni. Az apósomnak volt 12 holdja, de a szilvából több termés bejött, mint ami a földjén megtermett. Akinek Bogácson szekere meglova volt, az mind árulta a gyümölcsöt, még a nagyobb gazdák is. Még falun belül is megvettük a nagyobb gazdától a szilvát, s azt is vittük eladni. Ebből pénzelték az itteniek.”²⁰ Volt olyan család, aki 20–30 q szilvát is eladott egy-egy nyár végén.

A gyümölcsöt főleg gabonáért cserélték, 1:1 arányban. A termésnek zsákokat vittek magukkal az útra. Az így kapott gabonát vagy maguk felélték, vagy pénzért adták el mezőkövesdi kereskedőknek. A II. világháború után már pénzért árulták a gyümölcsöt, megszűnt a közvetlen termékcseré.

20. Kovács Imre 83 éves, Bogács.

A bogácsiak a szilvát főleg *Jászapáti, Jászkisér, Jászdózsa* felé vitték, de mentek lefelé a Tisza-mentén is: elindultak *Mezőkövesden* át, majd *Egerlövön, Ivánkán, Poroszlón* át haladtak *Tiszafüredre*, ahol a folyón átkelve eljutottak *Debrecenig, Balmazújvárosig, Nádudvarig* is. A Jászságba leginkább a csütörtöki piacokra mentek: főleg a *Kisasszony-nap* környéki piacokon lehetett sok szilvát eladni. Ha nem kelt el a gyümölcs első nap, akkor maradtak még egy napot. Házaltak is a gyümölcssel, s hangos „Szilvát vegyenek!” kiáltásokkal hívták fel magukra a figyelmet.

Gyakran vittek Bogácsról szőlőt is árulni. Legtöbbet *Miskolcra*, de ezzel is elszekereztek a *Jászságba* is és *Polgár* irányába, a Tisza mentén.

Jeles gyümölcsös falu volt a Bükkalján *Sály* is. A faluból, meg – a ma már hozzácsatolt – *Latorból* az 1940-es évek elején még 20–25 szekérrel hordták rendszeresen a szilvát a keresztesi piacra, ahová az alföldi gazdák is feljártak vásárolni. De vitték a szilvát *Nyárádra* és *Bükkábrányba* is. Kövesdi és keresztesi kereskedők is feljártak Sályba, s szekérszámba vásárolták fel a szilvát, almát, körtét. Voltak *kofák* is a faluban, akik 40–50 kg szőlőt vettek meg egy-egy alkalommal, s ők adták tovább a keresztesi vagy a miskolci piacon. A *kácsi* Szentháromság-búcsúban sályiak és borsodgesztekiek árulták a cseresznyét, ami akkor érett legjobban. De sok cseresznyét adtak el Keresztesen is. A szőlőt főleg *Miskolcra* hordták. Vitték szekéren, kosarakban, de jártak asszonyok gyalog, *batuval* is: a *Kőmázsa* felé mentek, *Mocsolyáson, Kígyóórán* át. A nagyban való gyümölcskereskedelem már a II. világháború előtt megszűnt Sályban, ma már csak néhányan piacoznak a gyümölcssel; autóbusszal viszik piacra az árut.

Harsányból az asszonyok cseresznyét, szőlőt, almát, körtét vittek a *miskolci* piacra. A *batus ruhába* kötött kosarukat háton cipelték, a *Pingyomon* keresztül.

Cserépfaluból a gyümölcsöt elsősorban *Mezőkövesd* és *Eger* piacaira vitték. Főleg kedden és pénteken, a nagy piaci napokon árultak. A gyümölcsöt hátikosarakban vitték, s *kötővel* takarták le. Egy szekérre 10–12 kosarat is felpakoltak. Az 1950-es évektől már jobbra ládákat használtak a gyümölcs szállítására. A cserépiek legfontosabb áruja a *berci-szilva* volt. Érdemes idézni itt egy adatközlő szavait: „A szilvát szekérszám vitték árulni az Alföldre. Én is vittem *Tiszaörsre, Tiszaszőlőstre, Egyekre, Csegére, Abádszalókra*. Úgy szedtük a szilvát, hogy *hamvas* maradjon, úgy jobban kelt. A szilvát vagy edényszámba mértük, egyesek vékával is mérték, mások húzós mérleggel vagy rudas mérleggel. Attól függően mentünk, hogy mennyi volt a termés, vagy tudunk-e venni olyanoktól, akiknek nem volt fogatja. Én egy esztendőben két alkalommal mentem szilvával. Hozott egy kis pénzt a konyhára. A gyümöl-

csöt én általában pénzért adtam, nem cseréltem. A feleségemmel együtt mentünk árulni, főleg faluhelyen házaltunk vele, de bementünk a tanyákra is.”²¹

A cserépiek szombaton és vasárnap *Lillafüredre* és *Miskolcra* vitték gyümölcsöt, amit a kirándulóknak árultak.

Varbóról szilvát, almát, körtét, barackot és cseresznyét szállítottak a *miskolci* piacra árulni.²²

Borsodgesztről ugyancsak főleg *Miskolcra* vitték a gyümölcsöt, s csak kevesen jártak el a szilvával az Alföldre. Ezek a Tisza mentén indultak délnek, főleg *Bábolna* irányába. De elmentek *Keresztesre*, *Nyárádra*, *Nagymihályba*, *Szentistvánra* is. Az asszonyok — *Harsányon* és *Pingyomon* át — gyalog is vitték, háton a szőlőt, ribizlit, *büszkét* (egres), almát, körtét, őszi- és sárga-barackot a miskolci és a diósgyőri piacra.

Bükkzsércről leginkább *Keresztesre*, *Egerbe* és *Mezőkövesdre* mentek a gyümölccsel. A szilvát és a szőlőt azonban az Alföldre is elvitték: a Tisza völgyén indultak, s *Tiszafürednél* átkelve eljutottak a *Hajdúságig*. De eljártak a *Jászságba* is: elsősorban *Jászladány*, *Jászkisér*, *Jászapáti* volt az úticél. Egyedül *Bükkzsércről* van adatunk a téli gyümölcsárulásra: decemberben, mikor a *Sándor körte* megpuhult, szalma és pokrócok közé rakták, s úgy vitték árulni. Székkel vagy szánnal közlekedtek. A Tisza mentére vitték a gyümölcsöt eladni. Csizmát húztak, bekecset vettek, meleg kendőt kötöttek, a férfiak bundát vettek magukra. Nem volt rendszeres ez a forma, de többször előfordult a téli gyümölcsárulás (3. kép).²³

3. kép. Pincében tárolt alma válogatása (Bakó F. felv. Egri Vármúzeum fotótára — továbbiakban EVM. 10.533.)

Szomolya gyümölcstermelése sajátos helyet foglal el a Bükkalja árucseréjében. Részben azért, mert egyedül ez jutott be a nemzetközi

21. Tóth János 71 éves, Cserépfalu.

22. Manga János gyűjtése 1941. Herman Ottó Múzeum Néprajzi Adattára (továbbiakban HOM. NA.) 155.

23. Marton Sándorné 62 éves, Bükkzsérc.

4. kép. Gyümölcsárosok a mezőkövesdi piacon, 1961. (Erdélyi Z. felv. NM. 183.663.)

5. kép. Gyümölcsáros az egri piacon, 1930-as évek. (MFI. felv. NM. 156.396.)

árucsere-forgalomba,²⁴ részben pedig – az előző következményeként is – kialakult egy sajátos gyümölcs-monokultúra, illetve természetői körzet, amely a rövid szárú fekete cseresznye termesztésén alapult. (Ez nem jelenti persze, hogy csak a „névadó” falut érintette, de legnagyobb súllyal Szomolya részesedett belőle.) A bécsi és németországi, valamint a budapesti szállítások természetesen csak egy részét vették fel a cseresznyetermésnek, s bőven jutott abból a mezőkövesdi és az egri piacra is (4–5. kép). A cseresznyét – bodnárok által készített faputtonyban vagy hátikosárban vitték a piacra. Eljártak árulni Miskolcra is: ilyenkor Mezőkövesdig legyalogoltak, s onnan vonaton utaztak tovább. Miskolcon sok szőlőt is eladtak a szomolyaiak. Volt a faluban 2–3 család, amely a szőlőt, körtét, cseresznyét az Alföldre is lehorodta. A *bercenicei szilvát* az 1910-es években levitték fogatokkal a *Jászságba* is.

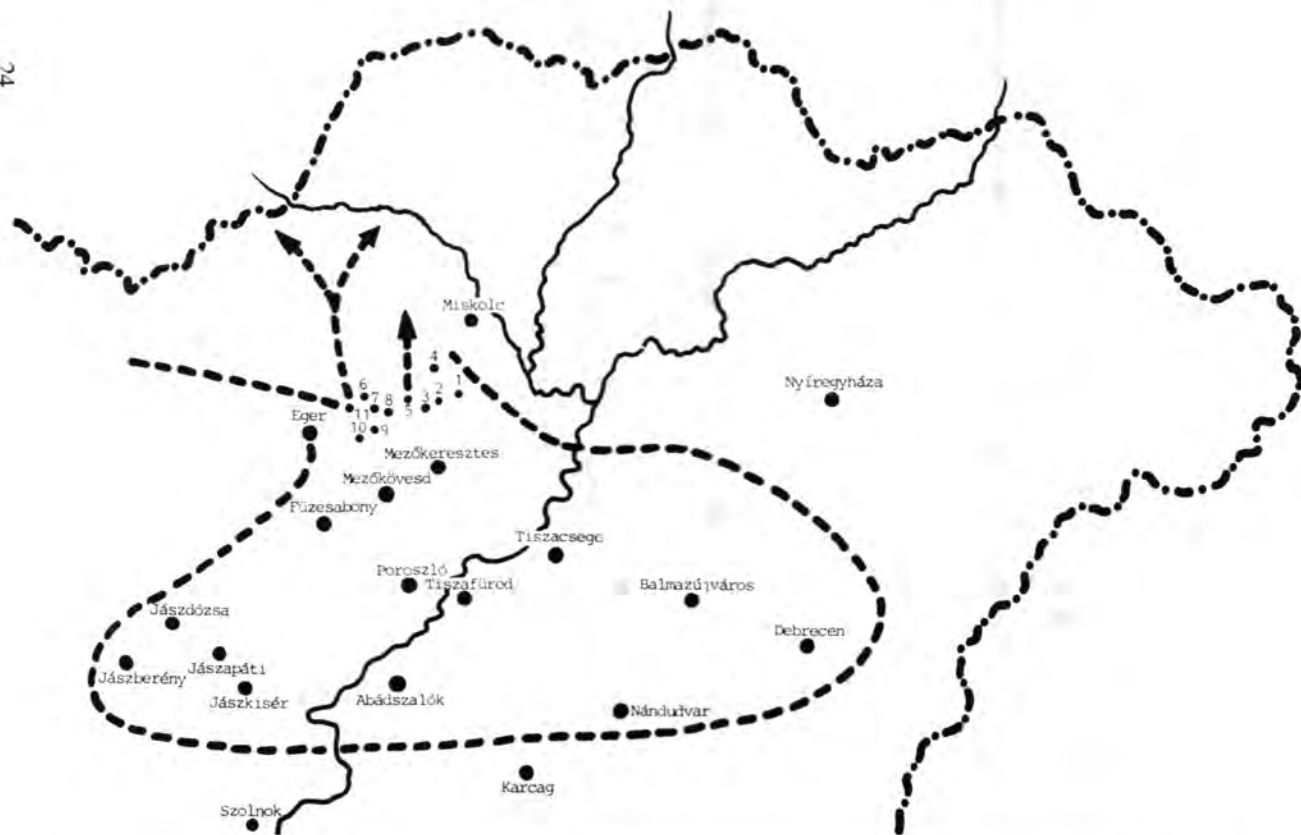
Rendkívül nagy szerepe volt a gyümölcskereskedelemnek a noszvajiak életmódjában is. KOLUMBÁN Lajos 1930-ban a következőket jegyezte fel a faluról: „A gyümölcsstermelés kiterjedt. Gyümölcsből többet küldenek piacra, mint tíz más környékbeli község együttvéve. Különösen híres a cseresznyéje, mely még a bécsi gyümölcspiacon is nagy keresletnek örvend. Hogy a lakosság maga is mily értéket tulajdonít a gyümölcsnek, különösen kitetszik abból, hogy az örökhagyó kevés földje lévén külön végrendelegzik egy-egy jól termő dió, vagy körtefáról is.”²⁵ Nyári hónapokban „a faluból hetente kiment 50 székér gyümölccsel megrakva, s hozta vissza helyette a búzát, árpát, kukoricát”.²⁶ A noszvaji fogatosok az Alföldre is eljártak cseresznyét és szilvát árulni: a Tisza mentén cserélték el azt terményre. Cseresznyét és szőlőt kocsi-számra vittek árulni a nógrádi és borsodi bányavidékek településeire is, ahol pénzért adták el.

Nagy jelentőséggel bírt a gyümölcs értékesítése a *kisgyőriek* számára is. Mivel Miskolcon és Diósgyőrben általában nagy volt a piaci gyümölcs kínálat, ezért a kisgyőriek kereskedő útjai elsősorban a bükki hutatepüléseket célozták. A falu „felső vége” főleg Bükkszentkeresztre és Répáshutára ment, az „alsó vége” pedig Harsányon át Vatta felé indult, s *Csincese-tanyára, Szentistvánra, Hejőszalontára, Nemesbikkre* ment tovább. Általában hátton vitték a gyümölcsöt, s elsősorban egy-egy *tál* lisztre, egy-egy *kötő* vagy *kosár* kukoricára cserélték azt. Ha szekérrel fuvarozták a gyümölcsöt, akkor Emődön túl mentek, az Alföld felé. Elsősorban körteféléket, almát, zöld büszkét és ribizlit vittek árulni. Fekete cseresznyéjüket egy miskolci kofa vásárolta fel. A faluban főleg a szegényebb családok foglalkoztak gyümölcskereskedelemmel: a kiskövidűek,

24. Laczkó I., 1964.

25. Kolumbán Lajos gyűjtése: Ethnológiai Adattár (továbbiakban E. A.) 9385. 279.

26. Lukács Ferenc 70 éves, Noszvaj.

6. kép. A bükkalji gyümölcsárusok piackörzete.

1. Harsány, 2. Borsodgeszt, 3. Sály, 4. Kisgyőr, 5. Kács, 6. Bükkzsérc, 7. Cserépfalu, 8. Cserépváralja, 9. Bogács, 10. Szomolya, 11. Noszvaj

akiknek kiegészítő jövedelmet jelentett ez a tevékenység. A család egy része summásmunkára járt, de a gyümölcsösből lehetett pénzelni. „Ha nem termett gyümölcs, akkor sokkal kisebb volt a kenyér, mint máskor!”²⁷

Feltűnő, hogy a mezőgazdálkodáshoz rendkívül mostoha adottságokkal rendelkező Bükk-szentkeresztben is jelentős mennyiségű gyümölcs – főleg alma és körte – termett, amiből jutott eladásra is: a század 20–30-as éveiben ökrös szekereken hordták le árulni az Alföldre, s ott adtak el vagy cserélték gabonára.²⁸ Egyéb gyümölcsökből a falu maga is behozatalra szorult.

Gyümölcsből egyedül az alföldi klímát igénylő dinnye nem termett a Dél-Bükk falvaiban. Ezt Heves megyei (Csány, Tenk, Heves, Átány) dinnyések hozták árulni falvaikba, vagy az itteni fuvarosok mentek le egy-egy szekér dinnyéért, s viszonteladóként értékesítették azt saját falujukban.

Amint a Bükkalja egész gyümölcskultúráját, úgy a gyümölccsel való kereskedelmet sem lehet tárgyalni a vadontermő gyümölcsök hasznának említése nélkül. Az erdősebb határu falvak asszonyai jelentős mennyiségű vadontermő gyümölcsöt gyűjtöttek, amelyet gyakran a termesztett fajtákkal együtt vittek árulni a piacra. A Bükk hegység szlováklakta falvaiban különösen sok *somot*, *málnát*, *szamócát*, *vadalmát*, *vadkörtét* szedtek, s főleg az előbbieket árulták a miskolci, diósgyőri piacon, nemegyszer a lillafüredi üdülőknek. A kisgyőriek vadkörtét vittek a miskolci piacra, a mocsolyásiak sok csipkebogyót gyűjtöttek, amit *Sályban* és *Kisgyőrben* értékesítettek.²⁹ A cserépiek málnát és somot árultak a kövesdi és egri piacon, a bogácsiak sok somot, mogyorót, vadkörtét, csipkét vittek ugyanoda; az utóbbiból nemegyszer lekárt is készítették, s azt adták el.

Árulták a gyümölcsből készült aszalványokat és a lekvárféléket, főleg a szilvalekvárt. Sokat elhordtak az egri, kövesdi, miskolci és diósgyőri piacokra. Különösen a noszvajiak voltak híresek jó ízű lekvárjukról. A bükkzsérciek még az Alföldre is elvitték árulni a szilvalekvárt: nagy fazekakban, vagy hólyagpapírral bélelt ládikákban szállították a Tisza menti falvakba.

Főleg a kövesdi és egri piacon volt keletje az aszalt gyümölcsöknek (susinka), de a sályiak és cserépfalusiak a bükki hutatelepüléseken is házaltak az aszalt gyümölccsel.

A gyümölccsel való kereskedelem tehát – a vegetáció éves rendjének megfelelően – *periodikus*, de *rendszeres* volt a Bükk-vidéki falvak népének életmódjában, jelentős kiegészítő jövedelmet jelentve a családok számára (6. kép).

27. Bihari Gyuláné 72 éves, Kisgyőr.

28. Szöllősi Erneszt 83 éves, Bükk-szentkereszt.

29. Földes László gyűjtése: E. A. 7042. 18.

7. kép. Bogácsi pincesor (Viga Gy. felv.)

2. Borkereskedelem

A Bükkalja falvainak életmódjában régen igen nagy szerepet játszott a szőlő- és bortermelés. A tájegység ma is az Eger környéki borvidék keleti szélé, ám a filoxéravész utáni szőlőkultúrája nem vetekedhet az azt megelőzővel (7. kép).

A XVIII. századi urbáriumok arról tanúskodnak, hogy egyrészt nagy mennyiségű bor terem, s a szőlőkből 2–3 *kapás* terület kiad egy hordóra valót, másfelől kiemelkedő a bor minősége is. Kisgyőr urbáriumuk említi, hogy „... az asszú szőlőbűl pedig akkor – ti. az 1755-ös contractust megelőzően – dézsmát nem adtunk”.³⁰ FÉNYES Elek is feljegyezte Gesztről, hogy „Szőlőhegye igen jó fehér bort terem, úgy hogy aszút is szoktak csinálni.”³¹

30. BmÁL. Act. Pol. XXII. I. 295.

31. Fényes E., 1847. II. 247–248.

Falvaink népe számára – hasonlóan az ország más területeihez – az urbárium Szent Mihály-naptól újév napjáig engedélyezte a bor árusítását. Nincsen arra vonatkozó adatunk, hogy a bort akkoriban hol árusították, elvitték-e más tájra eladni, de aligha tévedünk, ha úgy véljük, hogy középkori gyökerei lehetnek a bükkalji bor alföldi árusításának.

A recens néprajzi adatok azt igazolják, hogy a Bükkalja történelmi borvidékének terméséből jelentős mennyiséget szállítottak a hegység belső, magasabb részeinek településeire, valamint az Alföldre is. A táj egykor híres borán jelentős volumenű termékcseré alapult, amely egészen az elmúlt évtizedekig nyomon követhető. Nagy tételben vásárolták a sályi, borsodgeszti bort a miskolci korcsmárosok és boltosok. Egyes vendéglők állandóan kínálták a jó minőségű geszti borokat, amelyek ily módon jelentős hírnévre tettek szert (elsősorban a geszti „szerelem”).

*Szomolyára, Noszvalyra, Sályba, Gesztre, Tibolddaró*ra feljártak az alföldi gazdák is borért; különösen lakodalmak előtt jöttek, s 2–3 hektónyt vásároltak meg a Bükkalja tüzes borából. Szomolyára főleg a Tisza mentéről jártak fel, *Bábolna* környékéről. De vitték a bort árulni szekereken a jobb gazdák is. 2–3 hordóba 5–6 hektónyt tettek fel a szekérre, s elindultak vele az Alföld felé. Főleg korcsmákban adták el nagy tételben, de 10–20 literenként elmérték házaknál is. Adták a bort pénzért, de gyakran cserélték terményre is: búzára, kukoricára. Különösen karácsony körül volt érdemes elindulni a borral, akkor volt nagy keletje. Felvitték a Bükkaljáról a bort Ózd környékére, az ipari, illetve bányásztelepülésekre is.

Kis tételben az asszonyok is kereskedtek borral. *Gesztről, Sályból, Cserépfaluból* vitték fel árulni a bükki hutákba. Ritkábban a *harsányi* asszonyok is árultak bort a hutatelepüléseken. A kosárba beletettek két demizsont, így kötötték fel a kosarat batyuzó ruhába a hátukra. Elöl egy kisebb demizsont kötöttek a batyu csomójára is, s gyalog vágtak neki az útnak. A kisgyőri asszonyok Geszten, Kácson, Tibolddarócon vásárolták meg a bort, s úgy vitték azt fel árulni a Hutákba.

A hutatelepülésekről, ahol nem termett meg a szőlő, lejártak borért a Bükkaljára. A bükkszentlászlóiak *Borsodgeszten, Sályban, Tibolddarócon*, a bükkszentkeresztiak *Gesztén, Sályban és Kisgyőrben*, a répáshutaiak viszont *Bogácson, Cserépfaluban, Noszvajon, Bükkzsércen, Vepeléten* vagy *Egerben* vették meg a bort. Az utóbbiak az elmúlt évtizedekben már inkább a szőlőt vásárolták meg, s otthon dolgozták azt fel.

3. Az állattartással kapcsolatos migráció

Jelentős volumenű migráció társult az állattartáshoz is, beleértve a pásztorkodást, s — kisebb mértékben — a kezes tartást is. A jobbára kis határá, egészségtelen birtokstruktúrájú, s gyenge talajú falvak többsége nem volt képes önellátásra e vonatkozásban sem, így falvaink különböző módon igyekeztek „kitágítani” legelőterületük, s takarmánybázisuk lehetőségeit. Ennek eredményeként nem egyszerűen egyirányú *migráció*, hanem gyakran sajátos *rotáció* is létrejött, melynek rendszerében az egyes falvak egyik esztendőben a „vásárló”, a felvevő szerepét töltötték be, másik esztendőben pedig esetleg maguk termeltek többletet.

A migráció és a körforgás mozgatója részben a takarmányhiány volt, részben pedig a falvak eltérő birtokjogában rejtett; a tájon belül igazából nem jellemzőek a nagymérvű növényföldrajzi különbségek.

Falvaink zömében az erdei legeltetés dominált. A Bükk kiterjedt részén azonban az erdő kincstári, illetve állami birtok volt, jelentős területek voltak az egri érsekség tulajdonában is. Tovább nehezítette a helyzetet az erdők birtoklásának joga, a legelőjogok elaprózódása, illetve kevés kézben való felhalmozódása. Ez utóbbit falvainkon belül — gyakran bonyolult fizetési, illetve ledolgozási rendszerben — lehetett mobilizálni.

Már FÉNYES Elek több helyütt utal az erdei legelőkre. *Bükkaranyos*: „460 hold erdő, mely egyszersmind legelő”.³² *Felsőtárkány*: „... a legelő az erdőben közös ...”³³ *Sály*: „... az erdei legeltetés is közös.”³⁴

Mindezeket beleszámítva, falvaink népessége mindent elkövetett a legelő, illetve kaszálóterületek megszerzéséért. Szinte mindenütt általános gyakorlat volt a második világháborút követő évekig, a *tarló*, illetve az *ugar* legeltetése. Különösen a nappal igázott állatokat éjjelente árokpartokon, mezsgyéken legeltették, ahová a *falkás jószág* nem tudott bemenni. Az erdészeti iratok megszámlálhatatlan tilosban való legeltetés nyomait őrzik. Általános volt az erdős határá falvakban a lombtakarmány és a makk gyűjtése. A gazdák — főleg a szegényebbek — az árokpartokon a talpalatnyi területek füvét is lekaszálták és összegyűjtötték stb.

Vizsgálataink szempontjából azonban elsősorban azok a formák érdemelnek különös figyelmet, melyek révén az egyes települések állatállományának egy része az év jelentős részében távol volt a faluból, más falvak

32. Fényes E., 1851. I. 49.

33. Fényes E., 1851. IV. 181.

34. Fényes E., 1851. IV. 6.

határában legelt, vagy más falvak takarmánytermését élte fel. Mindezeket a formákat sajátos periodikusság jellemzi, valamint a migráció sajátos formái társultak hozzá. Ezek közül alább a) *nyári legelők*, b) *makkoltatás*, c) *telettetés* kérdéseivel foglalkozom részletesebben, elsősorban a tények feltárásának szintjén, mivel ezek egy részének hagyományait nem ismerjük, más részük még adatolást igényel néprajzi irodalmunkban. Végezetül szölok röviden a d) *takarmánykereskedelemlről*, mely lényegében kiegészítője a fentebb nevezett folyamatoknak.

Megjegyzem, hogy magam az állattartáshoz kapcsolódó migráció különböző formáit is az eltérő adottságú tájak „munkamegosztásának”, ökológiai adottságaik kiegyenlítésének, a „termékcseré” sajátos formájának tartom.

a) *Nyári legelők*. A szűkös, gyakran rossz minőségű legelőterületek miatt falvaink egy része másutt, távolabbi területen gondoskodott nyári legelőről, elsősorban a *növendék*, ill. *heverő*, *meddő* jószág számára. Területünkön ennek két formáját, a jószággal való vándorlás, a migráció két típusát figyelhetjük meg: I. a Bükk belsejében, erdőségeiben való nyári legeltetés, valamint II. az alföldi falvak határában történő legeltetés.

I. A diósgyőri erdőhivatal irataiban jól nyomon követhető, hogy a bükkii erdőkben való nyári legeltetés már a múlt század közepén is nagy hagyományú rendszerként működött. Számos adat utal arra, hogy a Bükk erdőségeinek fűvén kiterjedt legeltető és kaszáló állattartás folyt. A legelők bérbevétele évente ismétlődő, rendszeres gyakorlat volt, konvencionális formák éltek a koronauradalom, illetve állami erdészet és a környező falvak között, mely kapcsolat jól szabályozott rendszerben működött. Az erdei kártételek, tilosban való legeltetések nem „rontották” meg ezt a viszonyt; bár az erdőöröknek éberem kellett ügyelniük a megállapodások betartására, az erdei legelők haszonbérlete az erdészet ún. mellékhasznai között fontos helyet foglalt el.

Az uradalom pl. 1768-ban engedélyezi a diósgyőri pálosok számára, hogy „contractus szerint” az uraság erdejében „marhájokat is legeltethessék, de nagy büntetés alatt tiltatnak, hogy a termő fáknak kárt ne tegyenek, s azokat gallyazni ne merészellyék.”³⁵ Az erdei legeltetésre utal az uradalom tisztartójának 1765-ben kelt levele is, amely szerint „... Tavasszal és ősszel *Pásztorok* és más rossz Emberek által az Erdőkön szörnyű gyulladások ... nagy kártételek történtek ...”³⁶

35. Diósgyőri Kincstári Erdészet iratai 1721–1788. BmÁL. 747.

36. Diósgyőri Kincstári Uradalom iratai 1721–1788. BmÁL. 985.

A XIX. század közepétől, a diósgyőri erdőhivatal irataiban, már rendszeresen nyomon követhető az erdők legelőként való hasznosításának foka is. Feltűnő, hogy az adatok lényegében az egész naptári év folyamán jelzik az erdei legeltetést. Feltételezhető tehát, hogy – leszámítva a havas téli hónapokat – egész év folyamán voltak állatok az uradalom erdei legelőin. (A néprajzi irodalom több helyről igazolja, hogy még a hó sem akadályozta igazából az állatok legeltetését.³⁷⁾

Az erdei legelők bérlésénél az uradalom, illetve az erdőhivatal munkásai előjogot élveztek, rajtuk kívül azonban távolabbi falvak is kaptak bérletet. 1870-ben a diósgyőri bíró és előljárók – korábbi szokásra hivatkozva – kéri az erdőhivatalt, hogy „pénzért . . . marháik részére legelőt . . . mind az iga vonó marhák, mind pedig családjaik fenntartására szükséges fejős marhák részére” biztosítson.³⁸ Ugyanebben az évben a diósgyőri nyári legelőt felsőgyőriek, a szentlélekit pedig mályinkaiak vették bérbe.³⁹ 1872 márciusában az erdőgondnokság *Farkasnyak, Vereskő, Nyárújhely, Kis Csipkés-árnyék* hátrrészeken – nyári legeltetésre – 572 hold legelőt adott bérbe *Mályinka* község lakosainak, amelyeken azok 80 szarvasmarhát és 80 sertést tartottak.⁴⁰ 1869-ben az erdészet mellékhaszon-elszámolása arról tanúskodik, hogy csupán augusztus során 1200 db juhot és 60 db sertést legeltettek területén.⁴¹ 1870-ben Alsóhámor területén a nyári erdei legeltetés bérét a következők szerint szabták meg egy hónapra:⁴²

ló vagy szarvasmarha 2 év fölött	30 kr
ló vagy szarvasmarha 2 év alatt	20 kr
sertés 1 év fölött	14 kr
sertés 1 év alatt	6 kr
juh	10 kr
bárány	5 kr.

Az erdészet évente kétszer felméri a kiadható legelőterületeket, erről a pagonygondnokságok mindig részletes jelentést adtak. Tavasz folyamán a nyárra, három hónapra kiadható legelőterületeket vették lajstromba, augusz-

37. Pl.: *Tálasz I.*, 1939. 17–18.; *Gunda B.*, 1962. 448–451.

38. Diósgyőri Erdőhivatal iratai (továbbiakban DEH). BmÁL. 43/1870.

39. DEH. 25/1870.

40. DEH. 14/1872.

41. DEH. 111/1869.

42. DEH. 19/1870.

tus folyamán vagy szeptember elején pedig az őszi legelőket. Megjegyzendő azonban, hogy az őszi legelők — árverés útján — augusztus–szeptember folyamán kerültek a bérlők birtokába, s a bérlet lényegében fél évre, általában március 19-ig, József-napig tartott.⁴³ Semmi olyan adatot nem találunk viszont, hogy a téli legeltetést korlátozták volna. Valószínűnek tűnik tehát, hogy a tél folyamán is folyt legeltetés, amennyiben azt az időjárás engedte, ez azonban nem képezte külön bérlet tárgyát, hanem része volt az őszi bérletnek. Az azonban, hogy az erdei legeltetés kapcsán nem kötik az őszi tartást semmiféle terminushoz, időhatárhoz tavaszig, némiképpen utal a tartásmódra is.

1869-ben a szentléleki pagonynban a következő területeket adták három hónapra nyári legelőül:⁴⁴

	Hold	Négyszögöl	Szarvasmarha vagy ló	Sertés vagy juh
Fehérkő	191	1022	—	90
Szeleta				
Lentsés-kő	553	1403	—	277
Deményjukak				
Háromkút				
Sólyomkút	396	848		198
Odvaskő				
Vereskő és				
Nyárújhely	809	1548	200	—
Kiscsipkésárnyék				
Győri kurta bérc				
Nagydelárnyék				
Kerekhegy	651	262	—	325
Dubtsina				
ÖSSZESEN:	2603	283	200	890.

A legelőbérlet soha nem vonatkozott a vágásokra és a „fiatalos” erdőrészekre. 1871-ben a következő kimutatás készült a nyári legelőkről, amely a bérlők nevét is tartalmazza:⁴⁵

43. DEH. 25/1870.

44. DEH. 17/1869.

45. DEH. 24/1871.

	Terület hold	négyszögöl	Fölvehető marha juh	Használta 1870-ben
1. Ostor, Hársashegy, Rakottyástó, Gallya, Forrás, Királykút, Baráterdő				Felsőgyőr
2. Szentistván, Létrás Szentistván-verő	539	400		Hámori munkások
3. Fehérkő, Szeleta Lencséstó, Deménypatak	591	936	300	Godhammer és Pilta
4. Háromkút, Sólyomkút, Odvaskő	383	388	195	Pilta
5. Farkasnyak, Vereskő, Nyárújhegy, Kiscsipkésárnyék	572	949		Melczer Gyula juhainak
6. Nagydélárnyék, Kerekhegy, Dubcsina	250	905	175	Aszalai
7. Jávorhegy-árnyék, Sebesvíz oldal, Jávorhegy-verő			200	Pilta

A számadat következetes arányai jelzik, hogy az erdőhivatal – a tudatos erdőgazdálkodás részeként – gondosan számolt a legelők eltartóképessegével. Az erdőmester az uradalom területén levő községeknek, amelyeknek nem volt legeltetésre alkalmas erdejük, kedvezményes áron legeltethető erdőt biztosított.⁴⁶

A XIX. században, s századunk első évtizedeiben az állami erdőkben szinte korlátlanul legeltettek. Azoknak a községeknek, amelyeknek az erdőben legeltetésre joga volt, ún. *váltakozó legelőt* jelöltek ki, vagyis a legeltetés mindig máshol folyt bizonyos időszakonként, hogy a károsodást csökkentsék. A váltólegelőre kijelölt területeket a legeltetés megszűnte után felújították. Az uradalomnak mindig ügyelnie kellett arra, hogy a jószág az időről időre felhagyandó területeken elegendő legelőt találjon. Az egész diósgyőri II. vágássorozat is váltakozó legelő volt. De az újhuti VI. vágássorozat is Diósgyőr község számára váltakozó legelőül szolgált. A 25 évesnél fiatalabb álló-

46. Szilas G. – Kolossyáry Sz.-né 1975. 149.

mányokon tilos volt a legeltetés, az ennél idősebbeken azonban nem volt szabad megtiltani. Magának a vasműnek, illetve a vasmű alkalmazottainak is volt legelőterülete, amit a diósgyőri uradalmi igazgatóság szintén időről időre jelölt ki.⁴⁷

Az 1930-as években az erdészeti elsősorban saját alkalmazottai számára igyekezett legelőterületet biztosítani, s csak akkor engedte át másoknak a legelőt, ha maradt szabad területe. Az 1930-as években már bekerített legelők voltak az uradalom területén, melyeket az uradalom maga tartott karban. Ő fogadta a pásztorokat is, de a pásztordíjat a gazdák fizették. Az egyesített legelőkkel lényegében kiszorították az állami erdőkből az állattartást.⁴⁸ Számos település állattálmánya azonban továbbra is az állami erdők legelőin volt – általában május 1-től szeptember 30-ig –, s a dél-bükki falvak zömének is az erdei legelők biztosították a legeltető állattartás feltételeit.

A bükki legelők alkalmanként – különösen hegyvidéki viszonylatban – jelentős távolságra helyezkedtek el a településektől. Pl. a bükkszentlászlóiak gulyája a *Csengős* és a *Létrás* nevű erdőrészeket legelte. Az előbbi kb. 15 km, az utóbbi pedig 20 km távolságra volt a falutól. S a Bükkben való legeltetéshez napjainkig sajátos migráció társul, bár el kell ismernünk, hogy a hegység belsejének oly nagymérvű nyári legeltetését, ami a magashegyi pásztorkodás formáit idézné, eddigi vizsgálatainkkal nem tudtuk megragadni. Mégis vannak utalások arra vonatkozóan, hogy a hegyi legelőnek volt bizonyos szerepe a pásztormigrációban, még a közelmúltban is. Megjegyezzük azonban, hogy – tekintettel a hegység erdőinek birtoklására –, itt elsősorban az állami erdészettel, illetve a Pallavicini-uradalommal kötött szerződések előkerülése deríthetne fényt a nagyobb mérvű pásztormigrációra. Az erdészeti vonatkozásában – mint fenti adataink jelzik – kisebb amplitúdójú, főleg a Bükkön belüli migrációval lehet számolnunk csupán.⁴⁹

Vannak szórványos adataink arra vonatkozóan is, hogy a nagyobb legelőterületet birtokoló falvak saját legelőikre is fogadtak nyári legeltetésre jószágot. FÉNYES Elek Sátáról a következőket jegyezte fel: „A legelő sovány s főleg juhtenyésztésre alkalmas. Egyéb marháiknak a visnyói Bükkben bérelnék legelőt.”⁵⁰ Kiterjedt legelő volt Bátor határában is, ahol századunkban még a bükkszérciek bérelnék legelőt: „Bátorban nagyobb legelő volt, oda

47. Szilas G. – Kolossváry Sz.-né 1975. 148.

48. A miskolci Kir. Erdőigazgatóság kezelése alá tartozó kincstári uradalom történelmi és gazdasági rövid ismertetése. Miskolc, 1936. 41–42.

49. Erre utal: Paládi-Kovács A., 1965. 50 (térképlap).

50. Fényes E., 1851. IV. 17.

vitték nyáron a meddő marhát. Május elején hajtották le s Szentmihályig ottmaradt. Éjszaka sem jött haza, mert itt soha nem volt elég legelő. Bátornak meg annyi, hogy soha nem tudta felemészteni. Ökör-tinókat aki még nem volt jármos, azt már elvitték. Sokszor meghízott, sokszor elpusztult, mikor milyen idő volt.⁵¹ Domaháza juhtartó gazdái közül többen béreltek legelőt Bükk-szenterzsébeten. Sata, Borsodbóta, Csokva, Lénárdaróc azon parasztgazdái, akik növendék szarvasmarhát tartottak, állataik számára a visnyói, dedesi, szilvásvárad, mályinkai Bükkben béreltek legelőt. A mikófalviak juhaikat határuk kopár legelőjén tartották, ám szarvasmarháik egy részét mónosbéli és bükk-szentmártoni legelőkre csapták.⁵²

Földes László kuriózumnak számító gyűjtése tanúskodik arról, hogy az I. világháborúig a Bükk-fennsík is nyári legelőt adott a bükki falvak állatállományának. A Nagyvisnyótól 8–10 km-re eső terület a Pallavicini-birtok része volt. Mályinka, Nagyvisnyó és Szilvásvárad gazdái az uradalomtól béreltek itt legelőt, ahová tavasszal, általában József-napkor hajtották ki 540–550 darabot számláló gulyájukat, s őszig, általában András-napig hagyták azokat a legelőn. Szilvásváradon, a gróf tiszttartó irodájában váltották meg a legeltetés jogát a gazdák. Az 1910-es években 10 korona volt egy nyárra a legelőbér, de megérte, mert a jó minőségű fűről meghízva tért haza a marha. Csak növendék marhát legeltettek: 1–2 éves tinókat, 2 éves ökröket. Az ökröket aratáskor, hordáskor levitték a falvakba, mikor a munkával végeztek, akkor újra visszatérték őket. Itatni a természetes vízállásokra, tebrekre hajtották a gulyát; az állatok a Csurgón deleltek, legelni és éjszakázni a Fekete-sárhoz hajtották őket.⁵³

Bár SZABADFALVI József kutatásai révén tudunk arról, hogy 1958–59-ben még Nyírlugosról, valamint Gégényből hajtottak juhnyájakat a Bükk felé, Kesznyétenen át,⁵⁴ mint fentebb jeleztem, ma még megválaszolatlan a kérdés, hogy volt-e a Bükk-fennsíknek, illetve a bükki erdőségeknek akkumuláló szerepe a pásztorkodásban, hogy volt-e, illetve milyen mértékben volt pásztor-migrációk célpontja. Adataim azt jelzik, hogy elsősorban a tájon belül volt hivatva kiegyenlíteni az eltérő adottságú falvak állattartásának lehetőségeit, s főleg a Bükkön belüli, kisebb amplitúdójú migrációnak volt nagy jelentősége.

51. Egri Múzeum Néprajzi Adattára (továbbiakban ENA.) 1050/69.

52. Paládi-Kovács A., 1965. 47–48.

53. Földes László gyűjtése. ENA. 1211/69. Lektorom, Bakó Ferenc gyűjtései szerint a Bükk-fennsíkon való legeltetés még az 1950-es években is megfigyelhető gyakorlat volt.

54. Szabadfalvi J., 1972. 129–130.

Mindez nem jelenti azt, hogy a távolabbi múltban nem kellene számolnunk a nagytájak közötti pásztormigráció dél–észak irányú vonulatával.

II. A XVIII. századból származó adataim azt jelzik, hogy a Bükk-vidéki falvak alföldi legeltetésének középkori gyökerei voltak. Az urbáriumok szövege pontosan behatárolja ennek indítóokait is. *Tibolddaróc* urbárium (1770) szerint a falubeli rétek „... Telkeink után ki adva nincsenek, ha nem a mit az Erdőn, emit amot kaszálhatunk, azzal keletik meg elégednünk, vagy távol való pusztákrul Marháinkat tengetni, és provideálni.”⁵⁵ *Bogács* adata éppen az eltérő gyakorlattal hangsúlyozza ezek meglétét: „Legelő mezőre is még ekkoráig máshova nem szoroltunk...”⁵⁶ *Mályinka* urbárium tartalma ugyan, hogy a falubeliek marháik számára másutt bérelnek legelőt, de nem közli, hogy hol,⁵⁷ a *noszvajiak* pedig éppen arról panaszkodnak (1770), hogy „legelő mezőnk ... nem elegendő ... már árendára sem kaphatunk más határokba – mint eddig...”⁵⁸ Lényegesen többet árul viszont el a fentieknél *Szomolya* irata (1771): Mivel a rétek és a legelők kevesek, azért „túl a Tiszán is járunk kaszálni és marháinknak legelőt ottan árendálni kénytelenítettünk.”⁵⁹

BAKÓ Ferenc közléséből tudjuk, hogy a hegység más területein is gyakorlat volt a más települések határában való legelőbérlet. *Maklár* lakosai a XVII. században más, elpusztult középkori falvak határában legeltették állataikat, földesuruk engedélyével, később pedig, mikor azokba a falvakba telepéseket hozattak, Dél-Borsodban *Tilaj*, *Montaj* pusztákat bérelték a makláriak.^{59a}

A fentiek azt mutatják, hogy a távoli legelőbérletek nem csupán újabb kori változások következményei, hanem nagyobb hagyományuk van. Másrészt feltűnő, hogy együtt szerepel adatainkban a *legeltetés* és a *kaszálás*. Ez arra figyelmeztet, hogy a tartásmód extenzív és intenzív formái aránylag rugalmasan alkalmazkodhattak a mindenkori lehetőségekhez, s nem kizárt, hogy a bérelt pusztákon egyaránt, s egyszerre folyt legeltetés és szénagyűjtés is.⁶⁰

A recens gyűjtések során több bükkalji településen napjainkig nyomon követhető az alföldi falvak határában való nyári legeltetés gyakorlata (8. kép).

55. BmÁL. Act. Pol. XXII. I. 312. 44.

56. BmÁL. Act. Pol. XXII. I. 283. 30.

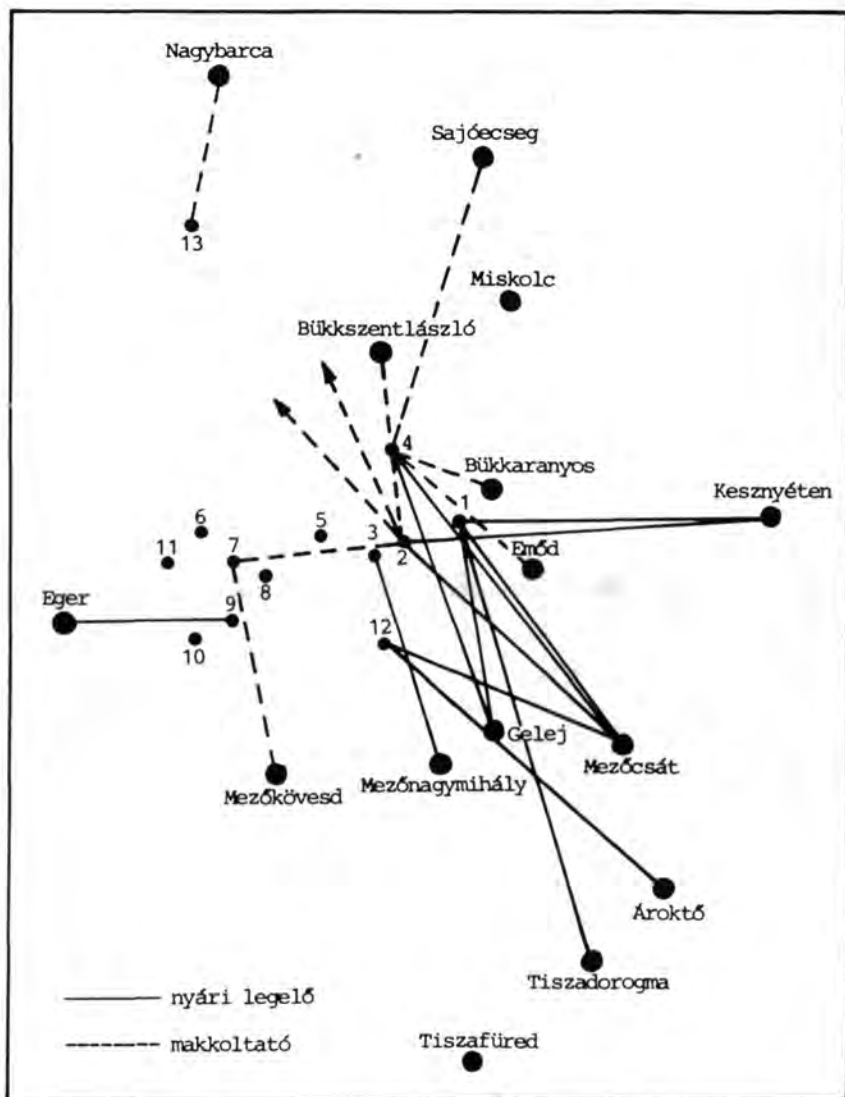
57. BmÁL. Act. Pol. XXII. I. 341.

58. BmÁL. Act. Pol. XXII. I. 303. 37.

59. BmÁL. Act. Pol. XXII. I. 310.

59a *Bakó F.*, 1964. 312.

60. *Paládi-Kovács A.*, 1979. 132.

8. kép. Az állattartással kapcsolatos migráció I. Nyári legelők és makkos erdők.
 1. Harsány, 2. Borsodgeszt, 3. Sály, 4. Kisgyőr, 5. Kács, 6. Bükkzsérc, 7. Cserépfalu,
 8. Cserépváralja, 9. Bogács, 10. Szomolya, 11. Noszvaj, 12. Bükkábrány, 13. Mályinka

Ennek okairól adatközlőm így beszél: „A tehetősebbek, hogy ne kelljen nyáron a növendék jószággal vésződni, ne kelljen őket az udvaron tartani – főleg a 2 éves tinókat, amelyeket ősszel igába fogtak, meg az üszőborjakat – odaadták *alföldi legelőkre*.⁶¹ „Itt helyben kevés volt a legelő, meg gyenge is, meg nem volt annyi gond a jószággal sem egy fél évig.”⁶² „Kevés legelője volt a falunak, azért kellett odaadni a jószágot az alföldi legelőkre. A falutól messze is van a legelő, köves, hegyes részen kell 2–3 kilométert lábon hajtani, ahol az állat könnyen lesántult, mire kiért. Ezért volt érdekesebb az alföldi legelőre adni az állatot, ahol a fű is jobb volt.”⁶³

Borsodgesztről főleg a borjakat meg a két éven aluli növendékeket adták más falu határában legelőre. Főleg *Mezőcsát*on (Mák Gyula tanyája), *Kesznyétenben* és *Mérgespusztán* fogadták azokat, bár volt példa rá, hogy *Sályban* is hozzácsaptak néhány geszti jószágot a *növendék-gulyához*. A jó legelőn feljavult a jószág. A legelőért pénzzel fizettek az ottani legeltetési társulatnak. 2–4 hetente, vasárnapokon lementek megnézni a jószágot; ilyenkor kenyéren kevés sőt vittek neki. Szokás volt egy-egy liter borral, kis szalonnával kedveskedni a pásztornak is. *Geszten* az 1930-as években megszűnt ez a fajta alföldi legeltetés.

Bükkábrányból a növendék jószágot *Ároktő* és *Mezőcsát* környékére hajtották le május elején, s őszig voltak azok az alföldi legelőn.

Keresztesről alkalmanként még a fejős jószágot is lehajtották. Volt olyan, hogy vemhes állatot vittek le, amelyik aztán ott megellett, s szoptatta a borjút; csak ősszel hajtották haza a borjával együtt. Az alföldi gulyásoknak *bocskorpénzt* fizettek a gazdák az őrzésért.

Bogácsról az egri legelőre hajtottak borjút tavasztól őszig legeltetni. A faluban minden évben kidobolták, hogy hány jószágot tudnak fogadni, s mennyi legelőbért kell fizetni.

Sályból a század első évtizedében *Ároktő* környékére (Vajas tanya) hajtottak nyári legelőre, majd az 1940–50-es években a *nagymihályi* határba (Batúz) adták a növendék jószágot. Egyszerre hajtottak le a faluból 15–20 növendéket, lábon. Néha vasárnaponként elmentek megnézni a jószágot, s egy-egy üveg bort, pár forintot vittek ajándékba a pásztornak.

Bükkaranyosról rendszeresen ment le jószág, *Kisgyőrből* ritkábban hajtottak az alföldi legelőkre: *Mezőcsát* és *Gelej* környékére. Az elsősorban lótarló *Tibolddarócról* a nagygazdák csikókat hajtottak a *Hortobágyra* nyári

61. Doinka Gábor 63 éves, Borsodgeszt.

62. Csorba Barna 75 éves, Harsány.

63. Kiss Dezső 65 éves, Harsány.

legelőre. (Adatok hiányában a legelő pontos helye nem lokalizálható.) Főleg egyéves csikókat adtak oda, a befogásuk előtt. Május elején ment le a jószág, s lent volt egészen őszig, október végéig. Az uraságok állatállományából hasonlóan leterelték a csikókat az alföldi legelőre, mint a magángazdákét.⁶⁴

Napjainkig él az alföldi legeltetés szokása *Harsányban*. A faluból a növendék jószágot az 1940-es évek elejéig főleg *Kesznyétenbe*, ritkábban *Gelejre*, *Dorogmára* és *Mezőcsátra* hajtották nyári legelőre, manapság már csak az utóbbi jöhet szóba. Május 1-től október 30-ig szólt a megállapodás, amelyet az ottani legeltetési társulattal kötöttek a gazdák. Az állatokat — 15–30-as csoportokban — 3–4 gazda terelte le a legelőre, lábon. Hajnalban indultak útnak, *Vattáig* a többi jószágtulajdonos is elkísérte őket. Az úton hajtottak, közben legeltettek is az árokpартokon. Főleg növendék jószágot hajtottak le, tehenet csak meddőt, ha nem tejtelt. Ritkábban adtak le vemhes tehenet, ami a borjával jött haza a beszoruláskor. Volt olyan gazda, aki maga 6 darab ökörnek és 2 darab üszőnek fizette a legelőbért.

A gazdák nyaranta 3–4 alkalommal meglátogatták állataikat, kevés sőt vittek nekik. Ugyanakkor egy-egy üveg bort, kevés szalonnát adtak a pásztornak is. Ha a jószág megbetegedett a legelőn, akkor hazahozták, és otthon ápolták.

A termelőszövetkezet megalakulása (1961) óta már csak *Mezőcsáton* fogadnak nyári legelőre — a tsz legelőjére — jószágot. 1985-ben kb. 20 darabot vittek le *Harsányból*, teherautókon, ill. utánfutókon. Manapság 1000 Ft egy jószág legelőbére, s csak állatorvosi igazolás ellenében hajthatók az állatok a legelőre. Adataim szerint manapság is legeltetnek a *csáti* határban *mezőkövesdi*, ill. *Kövesd környéki* jószágot is.⁶⁵

Összegezve úgy vélem, hogy a növendék, illetve heverő jószág számára való távolabbi területeken történő legelőbérlet a lokális feltételekhez, illetve a táji adottságokhoz való alkalmazkodás sajátos formája. A takarmánybázis felkeresése az állatállománnyal a klasszikus pásztormigráció sajátos fejlődési fokozatát képezi, s magam feltétlenül a táji munkamegosztás megnyilvánulási formájának tartom.

A távolabbi területeken való nyári legeltetés mozgója — amint erre SZABADFALVI József rámutatott⁶⁶ — a szűk határ, a kis legelőterület, vagyis a takarmányhiány. A recens gyűjtésekkel megragadható időszakban ez a rendszer már sajátos formában működik: az ősztől tavaszig való istállózás

64. Nagy József 79 éves, Tibolddaróc.

65. Vö.: *Herkely K.*, 1937. 477.

66. *Szabadfalvi J.*, 1970a 88–108.

kiegészítőjeként, állandó legelőterületen, az adott település legeltetési rendszerének, sőt állatcsapatának részeként vesz részt a Bükk-vidék falvainak nöwendékjószág-állománya, illetve annak egy része, a nyaraltatás folyamatában. Talán nem tévedünk, ha azt gondoljuk, hogy ez a forma – a teletetés sajátos rendszerével együtt – egy nagy hagyományú és egyben jelentős volumenű extenzív állattartás nyomait őrzi. Ezt erősíti a nyaraltatott jószágállomány tartásmódja is. Adataim szerint lényegében nem voltak jelentős építmények a nyári legelőkön, legfeljebb *karám* szolgálta az állatállomány összetartását.⁶⁷

Kétségtelen, hogy a nyári legelőkre való hajtás jelentős mérvű migrációt eredményezett, ám ennek számos vonatkozása – különösen a bükki erdők és a Bükk-fennsík nyári legeltetése – még sok megoldatlan problémát tartogat.

Adataink azt jelzik, hogy a HERKELY Károly által már a XVI–XVII. századból adatolt jelenség, a legelő hiányában más falvak határában való legeltetés⁶⁸ nem csupán matyóföldi jelenség, s nem egyszerűen a mezőkövesdi birtokstruktúra következménye, hanem általánosan előfordult az Alföld és az északi hegyvidék találkozásánál. Nem is egyszerűen az Alföld pásztorkodásának sajátos jegye, hanem a hegyvidéké is. Az Északi-Középhegység – ma még jobbra feltáratlan – állattartása sajátos formákat őrzi, amelyek sem az alföldi pásztorkodás típusaiba, sem az alpi, illetve kárpáti area pásztorkodási formáiba nem illeszthetők be. Mindezek felderítése azonban még a további kutatások feladata.

b) *Makkoltatás*. A pásztormigráció, az állatállománnyal való vándorlás jelentős gyűjtőmedrei voltak a Bükk hegység makkos erdei is. A makkos erdők nagy amplitúdójú pásztorvándorlások célpontjai voltak, amelyek alkalmanként a hegységen kívüli területekről, más tájakról indultak ki. Történeti adatok ezek középkori gyökereire utalnak. Mátyás király pl. 1471-ben engedélyezett szabad makkoltatást a pálos barátok számára a diósgyőri vár erdeiben.⁶⁹ Bár a makkoltatás a középkorban földesúri kiváltság, mégis úgy tűnik, hogy megváltás ellenében jobbágyok is makkoltathattak az erdőkben. 1613-ban a diósgyőri *Linkó erdővel* kapcsolatban jegyzi fel egy tanúvallomás, hogy: „... a diós-győri emberek disznáját nem bocsájtották a Linkóba váltság nélkül”⁷⁰. Tibolddaróc urbáriumában pedig a következő szerepel: „Az erdőt, melyben makkozó fák is találhatók, a lakosok tüzelője beszerzésére fel-

67. Szabadfalvi J., 1970a 106.; Szabadfalvi J., 1970b 39–80.

68. Herkely K., 1937. 477.

69. Szendrei J., 1904. II. 79–80.

70. Tagányi K., 1896. I. 323.

használhatják, de csak a földesúr tudtával és beleegyezésével. *Ártányokat*, ha az erdőre megjavítás céljából makkoltatni behajtanak, ezért vagy tizedet fizetnek vagy pénzben alkudnak meg.”⁷¹ Ugyanott jegyzik fel a következőt is: „Sertéseket nem lehet a tilalmazott erdőbe hajtani és rajtakapás esetén a makk árát kötelesek megfizetni. Gubacs, makkszedés urasági jog, de a jobbágyokat se lehet erre kiküldeni.”⁷²

Már a XVIII. századi adatok is tanúsítják, hogy a makkos erdőkre más falvak határaiból is hajtottak sertéseket. Aligha értelmezhető másként Diósgyőr urbáriumának következő (1768) kitétele: „Makkoltatásért a jobbágyok, a lakóhelyek *Határjában*, minden darabból hat kraiczárral kevesebbet fizessenek az vidékieknél: Pusztákban lévő Erdőkben pedig Makkoltatások azon bérért legyen, a mint a földes urasággal megegyezhetnek.”⁷³

Az, hogy Diósgyőr urbáriumáé még több helyütt foglalkozik a makkoltatással, jelzi, hogy a legeltetés ezen módja nagy jelentőséggel bírt a település állattartásában. Erre utal a földesúri és a községi erdő e vonatkozásban — is — történő elkülönítése: „Ha valamely Helységben a Községnek magános ki szabott, vagy Ház-Helyekre fel osztott Erdeje volna, és annak birtokában meg maradni kívánna, az ollyatén Erdőben tűzre, és Épületre való Fa, úgy *Makolás és Gubacs szedés a jobbágyoknak tsupán magok szükségekre szabad lészen*, és a földes Uraságnak ezektől semmi adósággal ne tartozzanak. Ellenben a földes Uraság is olly esetben *Fáézást és Makkolást maga Erdeiben jobbágyinak meg engedni ne legyen köteles, hanem ha Helységnek vagy az jobbágyoknak Ház-helyes Erdeiben éppen semmi mak sem teremne, akkoron ugyan minden Vidékiek előtt, de azon Bérért mint a Vidékieknek Makolást fog engedni az uraság a jobbágyoknak, mind az által valamint ezek, úgy a többi Erdők is az Uraságnak fő gondviselése, és vigyázása alatt maradnak.*”⁷⁴ Majd odébb rendelkezik az irat a tilosban való makkoltatásról: „A *Sörtvéleseknek* az erdőben csalárdsággal való behajtása, ha azok a tilalmas Erdőben taláztatnak, büntetésül a limitált Makk-Bért duplán fizesse.”⁷⁵

Jelentős mellékhasznót jelentett a makkoltatás a Bükk kincstári erdősegeiben is. Az udvari kamara többször is szabályozta a kincstári erdők mellékhasznait, köztük a makkoltatást is. Ezek értelmében a főerdészek kötelessége volt az évi makktermés felmérése, s annak kiszámítása, hogy a termés

71. Botos Péter kijegyzése: HOM. NA. 2023. 22.

72. Botos Péter kijegyzése: HOM. NA. 2023. 9.

73. Idézi: *Mádai Gy.*, 1965b 374.

74. BmÁL. Act. Pol. XXII. I. 251. 24–25.

75. BmÁL. Act. Pol. XXII. I. 251. 43.

hány jószág legeltetésére ad lehetőséget. A makkos erdőrészek legeltetési jogát árverésen szerezhették meg az érdekeltek.⁷⁶

A XIX. században a Bükk kincstári erdősegeiben még általános gyakorlat volt a sertések makkoltatása, s az őszi legelők zömét a makkos erdők tették ki. Ezek hasznosításához jelentős pásztormigráció is társult. 1869 augusztusában, a szentléleki pagonyban, a következő makkos erdőket jegyzik fel az őszi legeltetés céljából:⁷⁷

Erdőség megnevezése	Sertés	Ár/db	Pénzösszeg
Fehérkő, Szeleta, Lencséstó, Deménypatak	60	2	120,—
Háromkút, Súlyomkút, Odvaskő, Szentlélek, Forrásnyak, Vereskő, Nyárújhely, Kis-Csipkés-árnyék	110	2	220,—
Jávorhegy-árnyék, Sebesvíz-oldal, Jávorhegy-verő és kút	40	2	80,—
Kiskőrös, Nyavalyás, Szentistván Létrás, Szentistván-verő	120	2	240,—
Győri Kurtabérc, Nagydel-árnyék, Lusta, Kisdél-alja, Kerekhegy, Dubczina	70	2	140,—
ÖSSZESEN:	400		800,—

1871 őszén az alsóháromi erdőgondnokság területén 980 db sertést makkoltattak, egyenként 2 Ft-ért. Az uradalom maga is gyűjtette a makkot 35–60 krajcáros napszámbérért.⁷⁸

Bár az őszi legelők számadásai elsősorban a sertésekről adnak számot, vannak adatok, amelyek az őszi juhlegeltetésre, minden bizonnyal makkoltásra utalnak.⁷⁹ 1869. november 3-án az erdőhivatal figyelmeztet egy Czifra nevű *bacsót*, hogy csak a bérelt erdőrészen (Jávorhegy-árnyék, Sebesvíz-oldal, Jávorhegy és Jávorút) hajtsa állatait, s ne legeltessen a bérbe nem vett erdőrészekben.⁸⁰ (Az uradalomnak azonban lényegesen több gondja volt a juhászokkal, mint a többi pásztossal, s a juhászatot a XIX. század folyamán igyekszik kiszorítani erdeiből.)

76. Vö.: *Tagányi K.*, 1896. III. 245–247, 320–322.

77. DEH. szám nélküli irat: 1869. aug. 21.

78. DEH. 65/1871.

79. *Szabadfalvi J.*, 1963. 131–139.; *Paládi-Kovács A.*, 1965. 51.

80. DEH. 162/1869.

Jelentős szerepet kaptak a jószágtartásban a falvak saját makkos erdei is. Több bükki település makkos erdejéről, illetve annak legeltetéssel való hasznosításáról emlékezik meg FÉNYES Elek is. Pl. *Bátor*: „... van makkos erdeje ...”⁸¹ *Cserépfalu*: „... az erdő ... sok makkot terem ...”⁸² *Kondó*: „Az erdő sok makkot teremvén, a lakosok a sertéstartást szorgalmasan üzik, s sok sertést hizlalnak.”⁸³ *Parasznya*: „Az erdő leginkább bikk és tölgyfákkal ékeskedik. Bő makkján nagy számú sertést hizlalnak.”⁸⁴ *Radistván*: „A tölgyes bikkes erdő sok makkot ad, sok sertéseket táplál.”⁸⁵ *Tardona*: „... 3226 ha erdő, mely igen jó karban van; s igen sok makkot terem.”⁸⁶

Nagyon nehéz annak megítélése, hogy a különböző jogállású, birtoklású erdőségek rendszeresen fogadtak-e az őszi makkra más, távolabbi területek állatállományából. A fentebbi adatok, s a recens gyűjtések azt igazolják, hogy a saját makkos erdővel nem rendelkező falvak népének is volt lehetősége a jószág makkoltatására, bár bizonyára csak akkor és ott, ahol a helybeli állatállomány nem élte fel az egész makktermést. SZABADFALVI József – e vonatkozásban – a borsodi, abaúji és gömöri sertésmakkoltatásról a következőket írta: „A századforduló táján jobbra az uradalmak makkoltattak saját vagy bérelt erdőben. A községi sertéseket csak akkor makkoltatták, ha volt saját makkos erdejük. Ha már volt egy kicsi, akkor már foglalkoztak vele. Innen, amikor nem látták, át-áthajtották az állami vagy földesúri erdőbe is.”⁸⁷

Magam úgy vélem, hogy a makkos erdők felkeresése nagy hagyományú pásztormigrációval fonódott egybe, amely ha változó intenzitással is, de állandóan jelen lehetett a Bükk-vidék falvainak állattartásában (8. kép). A jobbágyfelszabadítás, a községi erdőbirtokok bizonyára sokat nyitottak ezen a rendszeren, de úgy tűnik, hogy bérért az uradalmak is erdejükbe fogadták a jobbágyok állatállományát. Mindez azonban alapos történeti kutatásokat igényelne. Alább recens gyűjtéseim alapján mutatom be a makkoltatással kapcsolatos hagyományokat, különös tekintettel a tájak, illetve települések közötti kapcsolatokra, az állatállománnyal kapcsolatos migrációra. Tekintettel a téma megközelítésére, nem választom el egymástól az egyes makkoltatott

81. *Fényes E.*, 1851. I. 102.

82. *Fényes E.*, 1851. I. 213.

83. *Fényes E.*, 1851. II. 245.

84. *Fényes E.*, 1851. III. 198.

85. *Fényes E.*, 1851. III. 272.

86. *Fényes E.*, 1851. IV. 179.

87. *Szabadfalvi J.*, 1963. 136.

állatfajtákat, bár jobbára amúgy is a sertések makkoltatásának hagyománya ragadható meg a gyűjtőmunka során.

*Bogács*on az „urak nyája” egész évben az erdei legelőt járta, s kint volt az őszi makkon is. Arra vonatkozóan nincs adat, hogy más falvakból fogadtak volna sertést az itteni erdőre, vagy innen hajtottak volna máshová.

*Borsodgesztn*ek nem volt makkos erdeje, ezért az makkra a *kisgyőri* erdőre vagy az állami erdészet *mocsolyási* erdejébe hajtottak sertéseket ősszel, általában három hónapra. Az 1920-as években hajtottak makkra sertést a *cserépfalusi* erdőre is, cserépi gazdáktól váltva meg a legeltetési jogot, s adtak sertéseket a *Huták*ba is, ahol az állami erdészet fogadta azokat a legelőjére. A *harsányi* határba elmentek a geszti asszonyok makkot gyűjteni; 2–3 vékával hoztak haza, amin *felpendült* a disznó. De aránylag kevés volt a faluban a *makkra fogott* sertés.

Az emlékezet szerint *Bükkszentkereszten* a század első évtizedeiben még fogadtak ősszel makkra az Alföldről felhajtott sertéseket. Ennek gyakorlata azonban 1920 körül megszűnt.

Bükkszentlászlón nem volt szokás a makkoltatás. Elsősorban az asszonyok által gyűjtött makkal hizlalták a sertéseket. Az 1930-as években még nem is hizlaltak sertést kukoricával, csak makkal. A legidősebb emlékezet szerint előfordult, hogy *Kisgyőrbe* adtak néhány sertést ősszel makkoltatni.

Bükkszércen a Szatmári-püspökség erdejében lehetett makkoltatni, ennek gyakorlata 1928–30 között szűnt meg. Az erdei munkásoknak 4 db sertést lehetett ingyen az erdei legelőre hajtani, amelyek egész évben kint voltak, s csak levágni hozták haza őket az őszi makkról.

Cserépfaluban két sertésnyáj járta egész évben a legelőt: a fiatal, növendék állatokból álló *kisnyáj* és a vemhes és süldő jószágából szervezett *nagynyáj*. Szeptemberben külön *makkos nyáját* szerveztek a hízó jószágból. A makkra *Mezőkövesdről* és más szomszédos falvakból is hajtottak sertéseket, onnan, ahol nem volt erdőség. A más falubeli sertésekből külön nyáját szerveztek, nem csapták azokat a helybeli kondához. A makkon tartott sertéseket éjjel *karámban* tartották, amely *dorongfából* készült, s egy része fedett volt. A *Hosszú-völgyön* volt a *disznókarám*. Volt azon a részen *csermakk*, *tölgy-makk* és *bükkmakk* is. A karám mellett volt a pásztorok kunyhója, amely ugyancsak dorongokból volt összeütve, a teteje pedig *irem*mel (hosszú szárú gaz) volt fedve. A disznót „sokan onnan ölték le”, haza sem hajtották a makkról, csak a levágáskor. A makkos nyáj már az 1930-as években sem szerveződött rendszeresen, s a 30-as évek végén végképp megszűnt a makkoltatás.

Dédestapolcsányban a *Csutaji-erdőn* makkoltatták a sertéseket 1935–36-ig. A naponta kijáró *manganyáj*ból ősszel külön nyáját szerveztek a makkra. A makkot gyűjtötték is az asszonyok és a gyerekek. Az erdőn való makkoltatással nem ért véget a hizlalás, hanem otthon még 2–3 hétig kukoricán hizlalták a jószágot a levágás előtt.

Harsányban az 1920-as évek elején még a *Színhelyben* makkoltattak sertéseket, ahol nagy, öreg tölgyek voltak. Később ezt a részt kiirtották, s a harsányiak a *kisgyőri* erdőre hajtották makkra a sertéseiket. Ez azonban csak egy-két tucat állatot érintett évente. A legidősebbek emlékezete szerint az 1920-as években még az alföldi tájakról is hajtottak a kisgyőri erdőre makkoltatni sertést, ez azonban ma már nem ragadható meg teljes biztonsággal.

Kácson rendszeresen gyűjtötték az asszonyok a makkot. A sertésen kívül a juhot is etették vele. Nagy „kazlakban” tartották otthon az összegyűjtött makkot.⁸⁸

Kisgyőr erdeje egészen az 1950-es évek végéig fogadta makkra más falvak sertésállományát is. Még az 1970-es években, a tsz idején is volt egy-két év, amikor a közös sertésnyáját kihajtották a makkra. A község erdejében makkoltattak, mert az erdészet a századfordulón megtiltotta az állami erdők ez irányú hasznosítását. *Kisgyőrbe, Harsány, Borsodgeszt, Bükkaranyos, Emőd, Vatta, Bükkábrány* és *Sajóecseg* gazdái hajtották sertéseiket.

Egy-egy ősszel 300–400 darab sertés is legelt a makkon. A *makkos nyáj* szeptember végétől, október elejétől általában karácsonyig, legfeljebb január 15-ig volt kint. Adatközlőim szerint a *vadalma* és *vadkörte* lehulló termése éppen olyan fontos szerepet kapott a táplálásukban, mint a makk. A makkos nyáját a falu állandóan kijáró sertésnyája mellett szervezték.

A legeltetési társulat minden nyár végén, augusztusban felmérte a makktermést, s megállapították, hogy a *kisgyőriek* – általában 100–150 db – jószágá mellett hány állatot tudnak fogadni a szomszédos falvakból. A közelebbi településeken kidobolták a makkoltatási lehetőséget, s általában hasonló mennyiséget (120–150 db sertés) fogadtak makkra a falubeliek sertései mellé. A gazdák maguk hajtották át a közelebbi falvakból a disznókat, s azután maguk is hajtották haza azokat.

A falu határában főleg *Bekény* felé voltak nagy makkos erdők. *Ritka tölgyfás* legelő volt, hatalmas tölgyekkel. Főleg a *mangalica* sertéseket makkoltatták, a többi fajtát nem szívesen; a *mangalica* szerette leginkább a makkot, az hizott tőle a legjobban..

88. Lajos Árpád gyűjtése 1965: E. A. 8790. 9.

A legeltetési társulat kalkulálta ki évente a legelőbért is. A pásztorok béréhez még hozzászámoltak valami keveset, s azt osztották el a gazdák között. Változó összeg volt a legelőbér, de egy sertésért általában 1,5–2 q terményt, vagy annak megfelelő összeget kellett fizetni.

A legeltetési társulat általában 3 pásztor fogadott a makkos nyáj mellé. Ezek közül, egy mindig pásztor volt, a másik kettőnek nem feltétlenül volt ez a tevékenysége az esztendő többi részében. Ketten állandóan a nyájjal voltak, a harmadik – általában tizenéves gyerek – volt a *tanyás*. Ő főzött, s gondozta a beteg állatot.

A makkos nyáját víznél kellett tartani. Ősszel, mire a makk lehullott, általában már mindenütt volt víz a gödrös, tebres legelőn; megteltek azok egy-két eső után vízzel. A pásztorok szerint a makkolc sertést nem volt jó 100–150 méternél messzebb vinni a víztől, mert néha még éjszaka is rá kellett fordítani a nyáját a vízre.

A nyájnak a pásztorok karámot készítettek: *dorongokat* vertek a földbe, melyek közeit összeütögetett, összevert töviskes vesszővel töltötték meg. Maguknak *fődkunyhót* csináltak, általában egy nagy fa alatt. Vagy *ágas-fára* emelték a szelemen egyik végét, vagy a fatörzshöz rögzítették; a másik vége a földön nyugodott. Erre kétoldalt *dorongfákat* támasztottak, amire harasztot takartak, majd az egészet 25–30 cm-es földréteggel fedték be. A tűz a kunyhó szájánál égett; a pásztorok kőből rakott tűzhelyen főztek bográcsban vagy serpenyőben. Az 1940-es években már előfordult, hogy dobkályhát tettek a kunyhó első sarkába, a vascsövét a tetőn dugva ki.

A makkos nyáj pásztorait jól megfizették. Kemény munka volt, s mostoha idő. Az 1940-es években 3/4 véka *búzá*t vagy *gabonát* kaptak egy jószág után, ezen felül *bocskorpénzt*, ami 1,50–2 pengő, vagy annak megfelelő termény volt a II. világháború alatt. A gazdák egy-két hetente – vasárnaponként – elmentek megnézni állataikat, más faluból is, s ilyenkor egy-egy üveg borral, darab szalonnával vagy más kis élelemmel kedveskedtek a pásztoroknak.

A pásztor a jószágért nem tartozott kártérítéssel, csak akkor, ha az elveszett. Egyébként csak *számolni* kellett vele: bemutatni az elhullott állat tetemét a gazdának, vagy a legeltetési társulat képviselőjének.

Az emlékezet szerint a *makkos nyáj*ba kihajtott sertésekre néha *jegyet* tettek. A szőrükből nyírtak ki egy-egy darabot: volt aki egy vonalat nyírt, más 1–2–3 kis vesszőt. De ez nem volt általános.

A kisgyőriek ősszel makkon legeltették juhaikat is. Néha még manapság is előfordul, hogy a juhos gazdák ki-kihajtanak ősszel a makkra. Juhot azonban nem hoztak más faluból makkoltatni. A juhnyáj nem hált kint a legelőn: a hó leeséséig reggelente kihajtották, este pedig hazaterelték a jószágokat.

Az erdőn az asszonyok gyűjtötték is a makkot, s otthon is etették vele a sertéseiket.

Mályinkán a legidősebbek is csak elődeik elmondásából tudnak arról, hogy a faluból a sertéseket régen a *nagybarcai* völgyre hajtották fel makkoltatni. Később már nem volt szokás az őszi sertéslegeltetés ezen válfaja.

Nekézensynek saját makkos erdeje volt, ahová naponta hajtottak ki.⁸⁹ *Noszvajon* az emlékezet óta már nem volt külön makkos nyáj, de a kondás olyan útvonalon hajtott, hogy voltak közben makkos erdőrészek is. A falubeliek gyűjtötték is a makkot, s otthon azzal hizlalták a jószágot.

Ómassán az 1920–30-as években még előfordult, hogy az erdészettől bérelt erdőrészre felhajtották a sertéseket makkolni. De ez csak alkalmanként volt, nem volt rendszeres.

Répáshután a hagyomány szerint a század legelején még kiterjedt makkoltatás folyt: az erdészet a püspöki birtokról, s alföldi uradalmakból fogadott sertésnyájakat az őszi makkra. Ennek részletei azonban ma már nem deríthetők ki recens gyűjtés révén.

Sályban csak a Gerova-féle birtokról hajtottak az emlékezet óta sertéseket az uradalomnak a településtől távol eső erdejére. A falusiak sertéseit az emlékezet szerint nem makkoltatták.

Szomolyán már a legidősebbek is csak szüleik elmondásából tudják, hogy egykor makkra hajtották legelni ősszel a sertéseket.

Tibolddarócon az uradalom makkoltatta a saját sertésnyáját. A grófnak a *Kerekerdőn* volt makkos erdeje, ott legelt ősszel a sertés, de azt járta a birkanyáj is. Az utóbbit a hó leeste után hazahajtották, a sertések azonban még akkor is kint maradtak. Lapályos hely is volt ezen az erdőrészen, ahol mindig állt a víz, s a sertéseket gyakran hajtották rá inni. A falunak nem volt közös erdeje, így a gazdáknak nem volt alkalmuk a makkoltatásra. Az asszonyok jártak makkot szedegetni az erdőre, amit aztán otthon feletettek az állataikkal.

PALÁDI-KOVÁCS Attila hevesi kutatásaiból tudjuk, hogy a Bükk erdeibe nagyobb távolságról is felhajtottak legelni állatokat: „... a felnémeti, bélapátfalvi Bükkbe *Füzesabony*, *Maklár*, *Mezőtárkány* térségeiből hajtották makkra a juhokat. Az egri érsekség dél-hevesi birtokairól rendszeresen hajtottak fel az érseki erdőkbe sertéskondákat és mustrára szánt juhokat.”⁹⁰

89. Földes László gyűjtése 1966.: ENA. 1211/69.

90. Paládi-Kovács A., 1965. 51.

Újszentmargitáról (Bihar megye) káptalani nyájakat Miskolc környékére is felhajtottak.⁹¹ Az Alföld északi peremterületeiről bizonyára több helyről hajtottak makkos nyájakat a Bükk belsejébe: pl. Átányból a falusiak nyáját.⁹²

Bükk-vidéki adataink, összevetve a Zempléni-hegység⁹³, illetve az északkelet-magyarországi hegyvidék más területéről származó adatokkal⁹⁴ feltétlenül igazolják, hogy a hegyvidéki erdők makktermése jelentős pásztor-migráció elindítója volt, amely nem csupán a tájon belül bonyolódott, hanem a két szomszédos nagytáj, az Alföld és az északi hegyvidék gazdálkodása között is rendszeres kontaktust teremtett. Úgy vélem azonban, hogy ezek kérdésköre a továbbiakban elsősorban történeti források feltárásával lehetne továbbnyomozható.

c) *Teletetés*. Sajátos migrációt hozott létre a téli takarmány hiánya is az istállózó állattartásban. A heverő jószág, elsősorban az ígás ökrök kitelettésére sajátos kapcsolat alakult ki a bükki telepes falvak és a környező mezőgazdálkodó települések között (9. kép). Az ökröket főleg tavasztól őszig jármolták, s mivel a téli takarmány szűkös volt, más falvak parasztgazdáihoz adták azokat téli tartásra.⁹⁵

Az őszi legeltetési lehetőségek megszűnte után, általában András-nappal bezárólag, mikor már a gulyák is *beszorultak* a legelőről, adták az állatokat *teletőbe*, *teletetésre*, *telelni* (*zimoviszko*, *nazimoviszko*). Vagy a fogadó gazdák jöttek fel, s kerestek teletőbe jószágot, vagy az itteniek vitték le állataikat a megszokott, gyakran már apáiktól öröklött teletető helyekre. A teletetés nemegyszer az emlékezet határáig visszakövethető kapcsolatokon, alkalmanként szinte családi barátsággá alakult viszonyon nyugodott, máskor viszont alkalmoszerű volt, új, ismeretlen gazdáknál. *Répáshutáról Szomolya, Cserépfalu, Bogács, Tibolddaróc, Mezőkövesd, Noszvaj, Mályinka, Tardona, Nagyvisnyó, Bükkzsérc, Egerlővő, Szilvásvár, Borsodgeszt* gazdáihoz kerültek az állatok, *Bükkszentkeresztről Kisgyőr, Dédestapolcsány, Noszvaj, Mályinka, Tardona, Borsodgeszt, Tibolddaróc, Bogács, Cserépfalu, Ároktő, Tiszakeszi, Hejőpapi, Bükkszentlászlóról Sály, Harsány, Bükkaranyos, Kisgyőr, Ómassáról* pedig *Tardona, Mályinka* és *Nagyvisnyó* lakosai vállalták a jószágok teletetését (lásd: térképvázlat).

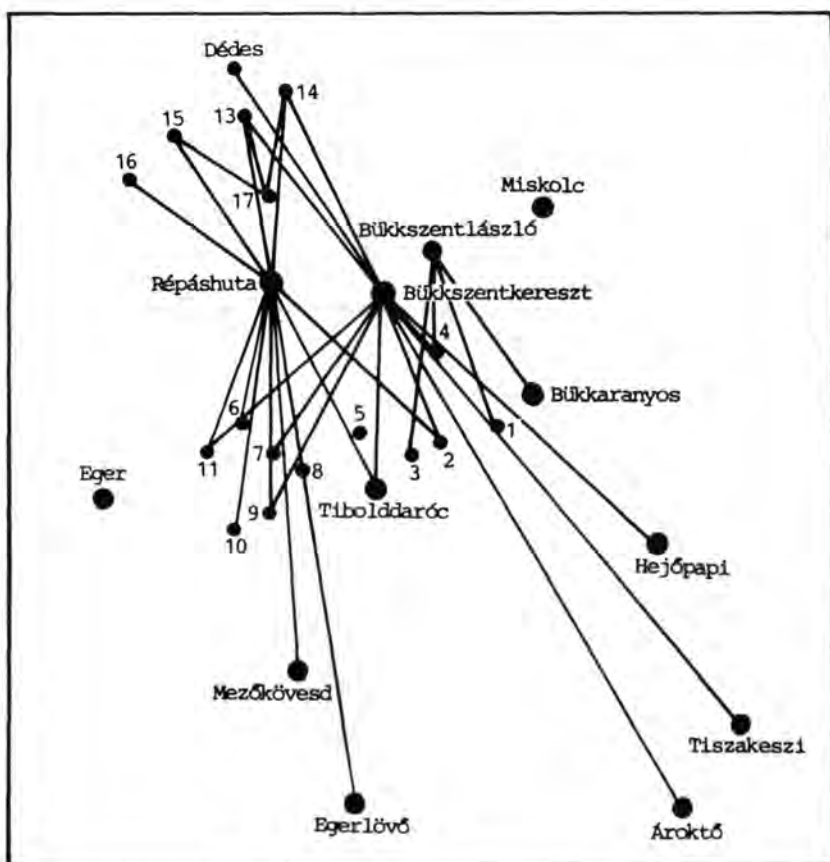
91. Szabadfalvi J., 1968b 71.

92. Fél E. – Hofer T., 1961. 138, 199. Idézi: Szabadfalvi J., 1968b 71.

93. Szabadfalvi J., 1968a 62–75.

94. Csiszár Á., 1974. 234–246.; Balassa I., 1973. 53–79.

95. A kérdésről részletesebben: Viga Gy. 1985d. 267–272.

9. kép. Az állattartással kapcsolatos migráció II. Teletetés.
 1. Harsány, 2. Borsodgeszt, 3. Sály, 4. Kisgyőr, 5. Kács, 6. Bükkzsérc, 7. Cserépfalu,
 8. Cserépváralfa, 9. Bogács, 10. Szomolya, 11. Noszvaj, 12. Bükkábrány, 13. Mályinka,
 14. Tardona, 15. Nagyvisnyó, 16. Szilvásvár

Ahol a kapcsolat régebbi volt, ott csak egy áldomást ittak az állat elhajtásakor, új kapcsolat esetén azonban pár soros írást készítettek, amelyben a teletető gazda felelősséget vállalt a jószágért. Ahol régi kapcsolat volt, ott megbíztak egymásban, tudták, hogy a teletető gazda a sajátjainál is jobban fog vigyázni az állatra. A tél folyamán általában 2–3 hetente, vasárnaponként elment a tulajdonos megnézni a jószágot; a jó gazdák ekkor kevés abrakot és sőt vittek állataiknak. A tulajdonost ilyenkor vendégként kezelték,

étellel és itallal kínálták. Jó kapcsolat esetén még a két gazda rokonsága között is kontaktus alakult az állatok telettésére. Ahol nem viselték kellően a jószág gondját, ott a kapcsolat hamar felbomlott, alkalmanként még a tél folyamán más gazdához adták, vagy hazahajtották az állatot.

A telettésért általában pénzzel fizettek, ennek összege azonban ma már megközelítőleg sem állapítható meg. Annyi bizonyos, hogy a telettető gazdák számára a takarmány ily módon való feletetése – hozzászámítva a trágya és az igaerő hasznát – kifizetődőbb volt, mint annak eladása. Alkalmanként terménnyel is fizettek a téli jószágértartásért: egy cserépfalusi adatközlőm szerint az 1930-as években 4 q árpaért telettetett ki egy ökröt, amit Répáshutáról vittek hozzá. Bogácsi adataim szerint néha fával is fizettek a hutai szlovákok a jószágaik téli tartásáért.

Telettésre elsősorban a kis- és közepes földdel rendelkező gazdák váltak állatot, a nagygazdáknál volt annyi jószág, ami felélte a takarmányt. Az említetteknel viszont kevesebb volt az állat, sőt, a kisebb gazdák nemegyszer azért vállaltak telettetést, hogy a tavaszi szántáshoz legyen igaerejük, mert nem voltak állataik. Alkalmanként szűkös takarmányukra is vállalták a telettetést, s ilyenkor bizony kukoricaszáron tartották a jószágot, amelynek a téli trágyahordás és a tavaszi szántás is kivette az erejét, leromlott, s amint egy bogácsi adatközlőm megfogalmazta: „telettés helyett szeletetés lett a dologból”.

Dédestapolcsányi adatközlőm így mondta el a telettetést: „*Ómassáról, Répáshutáról* hoztak jármos ökröket *teletőre*. András-nap után hozták őket, s Szent Györgyig voltak itt. Volt aki örülhetett, mert jó helyre került, ahol jól tartották az állatait, s nem romlott le a jószág télen. De hoztak szegény emberekhez is telettetni, akik nem tudták jól tartani, s leromlott az állat. Szénán, kukoricaszáron tartották, kinek mi volt. Hoztak be telettetni szegény emberek is állatot, akinek volt egy kis földje, de nem volt állata: kellett a trágya, meg az igaerő a tavaszi szántáshoz. De volt olyan is, aki be sem fogta az ökröt, hanem egész télen csak istállón tartatta. Az 1930-as évek végéig volt meg ez a rendszer.”⁹⁶

A jobb gazdáknál azonban alkalmanként úgy feljavult az ökor, hogy a tulajdonos tavasszal vásárra vitte, s egy gyengébbet, olcsóbban vett helyette.

Mályinkai adatközlőm így beszélt a telettésről: „Főleg *Répáshutáról* és *Bükkszentkeresztről* hoztak jármos ökröket, meg *Ómassáról* teheneket *telettetni*. A beszorulás után hajtották ide az állatokat, s itt voltak május 1-ig.

96. Lukács Gyula 72 éves, Dédestapolcsány.

Havonként fizettek eltartási díjat értük. Szóban állapodtak meg, írás nem kellett, mert ez régi kapcsolat volt, sokszor apáról fiúra öröklődött. Az emlékezet óta mindig volt ez a kapcsolat, mert az ottaniaknak nem volt elég kaszálójuk, csak nyári legelőjük: nem tudták a jószágot kiteleltetni. Egy-egy család mindig ugyanarra a helyre vitte, még a rokonaik is jöttek az itteniek rokonaihoz. A telelő ökröket ritkán használták trágyahordásra, tavaszi szántáshoz. A trágya meg a pénz volt a haszon, a takarmány úgyszintén itt volt, jutott belőle. Az állatok is megszokták a helyet, némelyik 10–12–15 alkalommal is itt telelt. Áldomást ittak a megegyezésre, a jó gazda kéthetente eljött megnézni a jóságait, s abrakon egy kis sót hozott nekik.⁹⁷

Az őszi megállapodás során kikötötték, hogy fogatolja-e a teletető gazda az állatot. Ha használta a téli trágyahordáskor és a tavaszi szántáshoz, akkor kevesebb pénzt fizettek érte. Volt olyan szomolyai gazda, aki télen, főleg karácsony előtt, bort vitt árulni a nála telelő ökrök által vontatott szekéren.

Falvanként 6–8–10 gazda volt, aki teletetést vállalt, egy-egy helyen általában 2 állatot tartottak ki. A telepés falvak igás ökör és növendékállat állományának kb. 1/5–1/3 részét tudták otthon kiteleltetni, a többi telelőbe adták.

Borsodgeszti adatközlőm szerint: „Volt vagy 4 gazda a faluban, a jobb gazdák, ahova *telelőbe* fogadtak jármos ökröket. A hutasiak adták ide állataikat, mert nem volt téli takarmányuk, meg amúgy sem használták télen az ökröket. Pénzzel fizettek a tartásért. A teletető gazda télen trágyát hordott a jószággal, fuvarozott, de vigyázni kellett, hogy a rendes súlyában adja vissza a jószágot a gazdájának. Telente 4–5 pár *tót ökör* volt a faluban, a *hutai tótoktól*.⁹⁸

A telelőben állandóan istállón tartották az állatokat, még áprilisban sem hajtották őket a friss füre. Kivételt csupán noszvaji adataim képeznek, melyek szerint az 1930-as években a falu gulyáját még télen is legeltették, s csupán éjszakára terelték őket a nagy, kőbe vájt istállóba. A *Szakó-völgy*ön 50–60 darab jóság legelt, amelyekhez hozzácsapták a hutákból telelőre fogadott jóságokat, alkalmanként pedig a szomszédos falvak néhány állatát is. Az időjárástól függően József-napig, gyakrabban Szent György-napig tartott a teletetés, attól kezdve már otthon is meg tudták oldani a legeltetést, valamint megkezdődött az erdészeti fuvarozás.

97. Pál Gergely Béni 75 éves, Mályinka.

98. Doinka Gábor 63 éves, Borsodgeszt.

Telelőbe elsősorban ígás ökröket és növendék állatokat adtak, ritkán azonban tehenet is teleltettek. Pl. Répáshutáról, akinek több fejős tehene volt, s nem tudta kiteleltetni, télre *Mályinkára* vagy *Szilvásváradra* adta. Ilyenkor a tejhaszon volt a fizetség a takarmányért. Hasonló módon adtak fejős tehenet teleltetésre a bükk-szentlászlóiak is; ugyancsak a tejhozam fejében.⁹⁹

A takarmány szűke miatt a jószág tartásában másfajta kapcsolat is élt falvaink között. Szokás volt, hogy egyéves borjút, vagy felfolyatott üszőt adtak tartásra, amit aztán a harmadik borjúval kapott vissza az eredeti tulajdonos. A tartás, nevelés fejében az első két borjút, s a közbeni tejhozam az ideiglenes tulajdonost illette. *Harmadik borjúig* néha falun belül is vállalták az állat tartását, de a telepes falvak az alföldi jellegű, mezőgazdasági falvakba adták oda jószágukat. (Hasonló formát ismerünk a sertéstartás vonatkozásában is. Előfordult, hogy – takarmány hiányában – vemhes disznót adtak tartásra nagyobb gazdáknak, amit azok a fele malacával adtak vissza a gazdájának.)

Van adatunk arra vonatkozóan, hogy a szűkös takarmánytermés néha a bükkfalvi falvakból is tovább szorította a saját jószágállományt a dél-borsodi falvakba, téli tartásra. *Szomolyáról* pl. *Kisivánra* adtak telelőbe jószágot, miközben jobb években maguk is fogadtak teleltetésre jármos ökröket.

A teleltetést mindenki maga intézte, a közbirtokosság, illetve legeltetési társulat nem közvetített benne.

A legidősebb adatközlők emlékezete szerint ez a kapcsolat, a teleltetés rendszere már apáik idejében is élt, kezdeteit nem lehet kellő biztonsággal visszanyomozni. Aligha tévedünk azonban, ha azt gondoljuk, hogy ez a kapcsolat is része annak a két évszázados gazdasági összefonódásnak, munkamegosztásnak, amely a bükki telepes falvakat a táji munkamegosztás vérkeringésébe kötötte. Az állatok teleltetése egyik eleme a hegyi települések és az alacsonyabb térszíneken fekvő parasztfalvak közötti munkamegosztásnak: a hegyvidéki falvak számára létszükségletet jelentő állatállomány egy részét a mezőgazdálkodó népesség tartja az év egy részében, ugyanakkor az állatok munkaerejét is felhasználja sajátjainak megsokszorozására, beépíti tehát azt saját termelő tevékenységébe; egyúttal értékesítve termékfeleslegét, fölös takarmányát. A teleltetés bemutatott rendszere a II. világháború után szűnt meg, nyomaiban a tsz-ek megalakulásáig fennállt. Ezt követően, részben az állattartás visszaesése miatt, amelyben az erdészet nagyfokú gépesítése is szerepet játszott, részben a jobb takarmánybeszerzési lehetőségek miatt bomlott fel ez a kapcsolat a falvak között.

99. Szoboszlai Istvánné gyűjtése 1951.: E. A. 2374.

Kétségtelen, hogy az itt bemutatott kép egyelőre csupán olyan jelenségként kezelhető, amelynek eredetét, történetét, s más területeken való elterjedését nem ismerjük. Mozzgatói, gyökerei azonban sokkal általánosabbak, mintsem csak a Bükk hegység területére lennének érvényesek. Nem hozható bizonyíthatóan kapcsolatba a jószág teletetésének extenzív formáival, de olyan jelenség, amelyre az állattartás kutatóinak figyelniük kell, különösen a hegyvidéki és az alföldi jellegű tájak találkozásánál. Felhívják adataink a figyelmet arra, hogy az állattartás istállózó típusánál is figyelniük kell migrációs jelenségek meglétére.

A teletetés formájánál is az állatokat terelik a takarmánybázishoz, ám ez esetben már a takarmánygazdálkodás – különböző szintű – produktumait etetik fel az állatokkal. Nem zárható ki azonban, hogy ez a migráció a korábbi extenzív állattartás, a téli legeltetés nyomait örzi, megváltozott keretek között. Figyelniük kell arra azonban, hogy ez a forma semmiképpen nem azonos az extenzív állattartás *teletetés* fogalmával.¹⁰⁰ Arra csupán az említett noszvaji példa emlékeztet, ahol a falu télen is legeltetett gulyájához csapták a környező falvak szarvasmarháit.

Végezetül utalnom kell arra, hogy a telelőbe fogadott jármos ökrök – az év egyik felére – megváltoztatták az egyes családok igaerő-állományát, illetve annak összetételét. Különösen a lőtartó bükkaljai fuvaros falvakban (pl. Tibolddaróc) volt alkalmas az igas ökör a téli fuvarozásra és a tavaszi szántásra.

d) *Takarmánykereskedelem.* Bár az állattartáshoz kapcsolódó migrációs jelenségek közül azok a jellemzők, amelyek során az állatállományt hajtják a legelőkre, a jószágokkal keresik fel a takarmánybázist, nem volt elhanyagolható vidékünkön a takarmánykereskedelem sem.

PALÁDI-KOVÁCS Attila monográfiája számba vette a széna forgalmának különböző formáit.¹⁰¹ Vidékünkön elsősorban az volt a jellemző, hogy a hegyvidéki falvak lakói a délebbi, alföldi jellegű településeken szerezték be hiányzó takarmányukat, elsősorban szénát. Ezek régebbi hagyományaira utal FÉNYES Elek, aki Diósgyőr állattartásáról a következőket jegyezte fel: „Az állattenyésztés silány karban van, mert még a vonó jószág részére is idegen határokból kell élelemről gondoskodni.”¹⁰² Századunkban főleg *Gelej*, *Bükkábrány*, *Vatta*, *Bükkaranyos*, *Nagymihály* és *Keresztes* parasztgazdái bírtak jelentős takarmányfölösleggel, amelyet a fentebb lévő fal-

100. Szabadfalvi J., 1970a 108–120.

101. Paládi-Kovács A., 1979. 78.

102. Fényes E., 1851. I. 262.

vak állattartása szívott fel. Vásároltak szénát a *miskolci, kövesdi és egri* piacon is.

Az *ómassaiak Parasznyán, Mályinkán, vagy Varbón* vásároltak szénát. A *kisgyőrjek* — bár határukban általában elég széna termett — alkalmanként ugyancsak *Emődre, Bükkábrányba* vagy *Vattára* kényszerültek takarmányért.

Alkalmanként távolabbi alföldi falvakból is hoztak szénát a mészárosok. A mész árából szekér szénát vettek, s azt hazafuvarozták. Esetenként a délborsodi falvak parasztagzdái is felszekereztek egy-egy rakomány szénával, s a hegyvidéki falvakban adták azt el. Falvainkra általában jellemző volt a takarmányhiány, a szűkös rétterület. Ezen elsősorban vásárlással enyhítettek, s ritkább volt a kaszálóbérlet, a lábon megvásárolt takarmány hazaszállítása. Ez utóbbira csupán Répáshutáról vannak adataink: a hutaiai alkalmanként lábon vették meg a Bükkalján a füvet.

Kaszálók árendálására elsősorban a kincstári erdészet területén fekvő, illetve azzal határos falvak gyakorlatában találunk példát, bár mint a fejezet bevezetőjében idézett történeti adatok jelzik, még önálló kutatást érdemelne ez a téma. Az erdészet általában lábon árverezte az erdei réteket, amit maguk a gazdák vágtak le, s takarítottak be. Már a XIX. század közepén is hivatalos árverésen adták bérbe az erdei kaszálókat. Ezek bérlői részben a vasgyári munkások, részben az erdészet alkalmazottai voltak. Napjainkig élő hagyomány azonban, hogy a hegyvidéki falvak lakói pénzzel vagy munkával váltják meg az erdészet tisztviselőinek, s egyéb alkalmazottainak legelő- és rétillet-ményét.

Pl. a bükkszentlászlóiak *Fehérkölápán, Lencsésen, Kékmezőn és Cseh-völgyön* béreltek erdei kaszálót, amelyeken tavasszal először legeltettek, s csak később, nyáron fogták be kaszálónak. XIX. századi adataink is igazolják, hogy az erdei réteket legeltették is. Az erdei kaszálók fűtermése a bérlőket csak az első kaszálásig illette meg, aztán legelőként hasznosították a területet.¹⁰³

Adataink arra figyelmeztetnek, hogy a Bükk-vidék falvainak határa csak szűkös kereteket biztosított az állatállomány legeltetésére és takarmányozására, s a fentebb ismertetett migrációs formák ezen kereteken igyekeztek valamelyest tágítani. A Bükk-vidék falvaiban az állattartás takarmánybázisa az elmúlt évszázadokban is hasonló lehetett, amint azt a recens gyűjtések elének rajzolják. A takarmánybázis sajátos kontaktust teremtett a Bükk területével eltérő geográfiai-növényföldrajzi adottságú települései, valamint a két szom-

103. DEH. 105/1869.; Vö.: *Paládi-Kovács A.*, 1979. 132.

szédos nagytáj, az Alföld és a Bükk között. Az extenzív állattartás takarmánybázisának sajátos kiegyenlítődését figyelhetjük meg az év különböző szakaszaiban, amely eltérő irányú migrációkat eredményezett: nyári legeltetésre a Bükk belseje, s különösen az Alföld északi peremterületének tágas legelői fogadták az állatállományt, ősszel a hegyvidéki erdők makkja jelentette a takarmánybázist. A téli takarmány hiányában ugyancsak az alföldi jellegű települések fogadták – igaz kisebb részben – a magasan fekvő falvak állatállományának kisebb részét.

Az extenzív tartásmód kereteiben tehát állandó kapcsolat lehetett a két nagytáj, illetve a Bükk hegység eltérő kistájai között, amelyek éppen úgy a táji munkamegosztás, a gazdasági-kulturális érintkezés formái, mint a megtermelt javakkal való termékcseré. Mindez azt is jelzi, hogy a tradicionális gazdálkodást, különösen az állattartást nem értelmezhetjük lokális jelenségként, csupán egyetlen régió alkalmazkodási formájaként, hanem intenzív kapcsolatot, „cserét” kell feltételeznünk a szomszédos tájak között. Esetünkben ezek a migrációs formák nem hasonlítanak a vándorpásztorkodás nagy rendszereihez, hanem a középhegységi állattartás sajátos formáját látszanak kirajzolni, amelyek feltárása azonban még a további kutatások feladata lesz.¹⁰⁴ Jelen tanulmány elsősorban csak a mozgás, a kapcsolatok irányát, amplitúdóját kívánta érzékeltetni, jelezvén, hogy az állattartással kapcsolatos migráció a gazdasági-kulturális érintkezés egyik sajátos, tanulságos formája.

4. A kő mint az árucseré tárgya

A Bükk-vidék változatos kőanyaga fontos szerepet játszott az e területen élő, egymást váltó populációk életében az emberi megtelepedés legkorábbi szakaszától kezdve. Különböző korok embere más-más kőanyagot hasznosított kultúrájában, illetve másfajta kőzetek voltak a legfontosabbak számára. Amíg az őskor embere elsősorban az Avas kovakőzetét használta fel, a középkortól kezdve a *riottufa* és *dácittufa* jól faragható rétegei (pince, barlanglakás, építkezés), a világosszürke *mészkö* (mészégetés, majd építkezés), valamint az agyagpala (tetőfedés és építkezés) használata hódított tért. A XIX. századtól van jelentősége a Sajó-völgy szénmedencéjének is.¹⁰⁵

A XIX–XX. század fordulóján a Bükk-vidéken még igen sok kőbánya működött. A teljesség igénye nélkül elegendő itt *Bogács*, *Dédes*, *Diósgyőr*,

104. Földes L., 1957. 149–156.

105. Bak J., 1932. 6–7.; Hevesi A., 1977. 15.

Emőd, Görömböly, Kisgyőr, Mályinka, Mezőkövesd, Mónosbél, Noszvaj, Szihalom, Szilvásvár, Tapolcsány, Tardona, Varbó, Nagyvisnyó, Novaj, Kistálya, Harsány, illetve a történeti Heves megyében Bakta, Deménd, Eger, Egerszalók (10. kép), Felnémet, Felsőtárkány, Szarvaskő és Tihamér bányáira utalnom.¹⁰⁶ Az egyes településeken általában több kőfejtő is működött egy időben, amelyek gyakran eltérő minőségű kőanyagot szolgáltatottak, az igényeknek, a felhasználás módjának megfelelően.

10. kép. Egerszalóki kőfejtő, 1972. (Bakó F. felv. EVM. 28.840.)

Vizsgálataim szempontjából a Bükkalja kőzetét, illetve azok sokirányú felhasználását tartom a legérdekesebbnek. E területet terjedelmes, fehér vagy halványvörös *riolittufa* és *dácittufa* fedi, de a Tarna- és a Laskó-völgyétől Kisgyőrig jelentős riolit-lávamezők is képződtek.¹⁰⁷ Ehhez alkalmazkodva, a Bükkalja településein sajátos „kő-kultúra” jött létre, amelynek legszembe-tűnőbb produktumai a pincék és a barlanglakások. De az itt élő népesség megélhetése szempontjából is nagy jelentősége volt a kőnek, s a vele való termékcseré behatolt a szomszédos tájak népiéletébe is.¹⁰⁸

106. Schafarzik F., 1904.

107. Hevesi A., 1977. 15.

108. Összefoglalóan: Viga Gy., 1985a.

A néprajzi irodalom már sok vonatkozásban rámutatott arra, hogy a paraszti anyaghasználat szorosan kötődött a táji adottságokhoz.¹⁰⁹ Különösen a népi építéset vonatkozásában szembetűnő ez az idomulás. A kő, mint geográfiailag, tájilag leginkább „kötött”, lokálisan előforduló anyag, mégis jelentős szerepet kapott az árucserében, különösen a XIX. század utolsó harmadától, amikor a Bükk-vidék építőköve fokozatosan benyomult az Alföld északi sávjának építőgyakorlatába is. A parasztság polgárosodásával párhuzamosan, a múlt század közepétől fokozatosan terjednek az Alföldön a kőből faragott sírjelek is.¹¹⁰ Századunk elején pedig már pontosan megragadható, hogy a kő – a Bükk és Bükkalja, illetve az Alföld északi sávja vonatkozásában – jelentős volumenű termékcseré tárgya volt. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy korábbi időszakban ne kellene számolnunk a kővel e vonatkozásban, illetve azzal, hogy a kibányászott építőkövet másutt, nemegyszer a fejtőhelyétől nagy távolságra került volna felhasználásra.

LÉNÁRT Andor kutatásaiból tudjuk, hogy a XVIII. századi egri püspöki építkezések anyagszükséglete fokozatosan vonta be a nyersanyagtermelésbe az egri, közvetlenül Eger környéki, majd a távolabbi, köztük bükkaljai falvak kőbányáit is.¹¹¹ A XIX. század végén készült leírás a következőt említi a Bükkaljáról: „A Hór völgyén túl, a hevesi határszélig terjedő hegyes vidéken Zsérc, Noszvaj, Bogács, Szomolya, Ostoros, Kis-Tálya, Andornak és Nowaj falvak sorakoznak, melyeknek hegyes határai agyagos és köves talajúak . . . kőfejtéssel majd mindenikben foglalkoznak.”¹¹²

A helyi, kis bányák köve – úgy tűnik – gyakran nyersanyagot adott a szomszédos települések építkezéseinek is. FÉNYES Elek *Parasznyáról* a következőket írja: „. . . darázkő is van, mit a lakosok és más helységbeliek is épületekre hordanak.”¹¹³ *Járdánházáról* azt jegyezte fel, hogy „A határ északi részén jó épületkő-bányák vannak, melyekből a követ a szomszéd helységekbe is hordják.”¹¹⁴ Szól *Nagyvisnyó* bányájáról, illetve a hozzá kapcsolódó kereskedelemről is: „A bányavölgyi-szoroson híres palakő-bánya található, melly több ezer mázsa tetőnek való követ szolgáltatván, terméke Miskolcra, Egerbe, sőt Pestre is hordatik.”¹¹⁵ A visnyói bánya már a XVIII. századi egri

109. Főleg a népi építkezés vonatkozásában: *Bátty Zs.*, é. n. I. 128.; *Mendöl T.*, 1963. 61.; *Bakó F.*, 1970–71. 325–341.; *Bakó F.*, 1978.

110. *Kunt E.*, 1983. 54.

111. *Lénárt A.*, 1982–83. 190–196, 209–214.

112. *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képekben VI.* 234.

113. *Fényes E.*, 1851. III. 198.

114. *Fényes E.*, 1851. II. 149.

115. *Fényes E.*, 1851. IV. 307.

11. kép. Kőből faragott vályú, Bogács (Viga Gy. felv.)

építkezéseknél is meghatározó jelentőségű volt, a zsérci palakőbányával együtt.¹¹⁶

A recens gyűjtések — a fentebb említettek mellett — hangsúlyozzák a *kisgyőri* bányák jelentőségét, ahonnan az építőkövet és főleg a palakövet az Alföldre is elhordták az építkezésekhez, s utalnak a felsőtárkányi palabánya szerepére is.¹¹⁷ *Borsodgeszt* jó minőségű, piros építőkövet főleg a harsányiak és vattaiak fuvarozták el építkezéseikhez. Sok követ vittek építkezéshez *Noszvajról*, ahol jelenleg is működik a tufabánya, melynek anyagából fűrészelt tufatömböket állítanak elő. De felhasználták a noszvaji követ a szomolyai kőfaragók is. Sok követ elfuvaroztak a falujukból a tibolddaróci fuvarosok, akik főleg *Keresztesre*, *Nagymihályba*, *Püspökibe* szállították az építőanyagot.

Csaknem valamennyi bükkalji településnek van kőbányája, többségük azonban csak falun belül adott nyersanyagot az építkezéshez, illetve egyszerűbb tárgyak (vályúk, kézimalmok) készítéséhez. Az Alföld felé való szállítások szempontjából a bogácsi és szomolyai kőbányák bírtak a legnagyobb jelentőséggel. Jól példázzák a kővel kapcsolatos árucseré fő mozzanatait a szomolyai adatok. A falu életében — a gyümölcszel kapcsolatos kereskedelem mellett — meghatározó jelentőséggel bírtak a kőmunkák.

116. Vö.: *Lénárt A.*, 1982–83. 181.

117. *Bak J.*, 1932. 6–7.; *Bodgál F.*, 1959. 79.

12. kép. Sírkő, Szomolya (Valent E. felv.)

Elfuvarozták a faluból a lapos, *vasas* köveket, amelyek a bányászás felső rétegéből kerültek elő, s nehezen voltak faraghatók. *Egerlövőről*, valamint lentről, a Tisza mentéről jöttek érte és vitték szekérszám: a parasztudvarokon fektették le őket járdaszerűen, hogy egyik lapról a másikra lépve, sár nélkül jussanak el a kúthoz, ólhoz, kapuhoz.

Fontos cseretermék volt az építőkö is: *lábazati* köveket, *cikló-* és *kváder*köveket egyaránt fuvaroztak az Alföldre, 50–60 km távolságra. Mivel a bányát birtokló legeltetési társulat egyáltalán nem vállalt szerepet a kő értékesítésében, így maguk a kőfaragók adták el a bányászás, illetve a nagyolás során kikerülő építőkövet is. Gyakran vitték a követ megrendelésre, néha

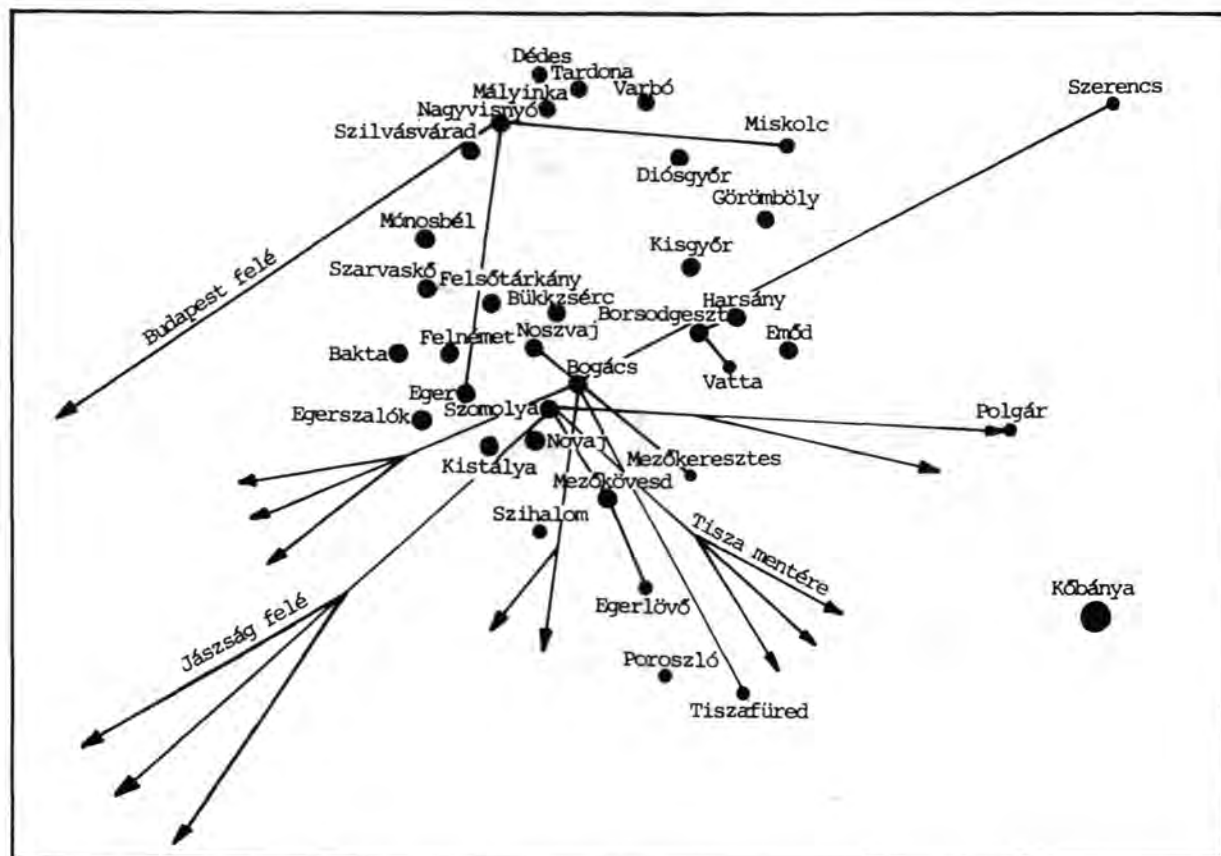

13. kép. Szalóki Márton kőfaragó az általa készített sírkövel,
Szomolya 1907. (Kóris K. felv. HOM. 2.445.)

házaltak is vele, máskor az építők maguk jöttek érte Szomolyára. Az idősebbek emlékezete szerint az építőkövet főleg a *Tisza mentére* és a *Jászság* irányába vitték árulni a fogattal rendelkezők.

A követ főleg pénzért értékesítették, ám háborús időkben, mikor kevés volt az élelem, illetve ha a pénz értéktelenebb volt, akkor közvetlenül cserélték terményre, élelmiszerre, borra: átszámították a kő árát, majd azt a csereeszközzre, s így állapodtak meg a fizetségben.

Nagy távolságra eljutott Szomolyáról a puha építőkő, a *tufa*, még az 1970-es években is A *Gyűr-fenekben* bányászott tömböket utoljára –

14. kép. A bükki kőbányák termékeinek felvevő körzete

1980-ban – 5 Ft 50 filléres darabáron adták el: *Mezőkövesd, Bogács, Tisza-bábolna, Borsodivánka, Tiszapolgár* magánépítői jöttek érte elsősorban, de építettek belőle *Budakeszin* is.

A legfontosabb termék – az árucseré szempontjából is – a *sírkő* volt, amely a legnagyobb távolságra jutott el a faluból (12–13. kép). A szomolyai kőfaragók sírkővel való kereskedelme behálózta az Alföld északi területét (14. kép).

A kőfaragók, hallgatólágoosan ugyan, de felosztották egymás között a piacterületet, s rossz szemmel néztek arra, aki nem tartotta be a „megállapodást”. Kb. 100 km-es körzetben minden kőfaragónak volt 5–6 települése, amelyet ő látott el sírkővel. Ezek a piackörzetek apáról fiúra maradtak. A piacterület kiválasztását számos, külső ok motiválta: tudunk olyanról, aki felesége szülőfalujának környékét járta, másnak távolabbi település sírásójával való barátsága jelentette a piaci lehetőséget stb. Ezek a piackörzetek lényegében ma is élnek a még dolgozó sírköves-kőfaragók megállapodásában.

Adataim alapján úgy tűnik, hogy a szomolyai kőfaragók elsősorban a Tisza-völgyet, főleg *Polgár* és *Poroszló* környékét egészen *Görbeházáig*, a *Tarna-völgy* falvait, *Eger* és *Mezőkövesd* környékét, valamint a *Jászság* településeit látták el sírkövekkel, de eljutottak *Miskolcig* és *Szerencsig* is. Különösen sok követ faragtak az *egri* és a *mezőkövesdi* temetőbe, közöttük sok zsidó sírkövet is.

Az 1930-as és 1940-es években még igen sokat kellett menniük a kőfaragóknak a megrendelők után. Legtöbbször kerékpárral járták be körzetüket, bár a megrendelések zöme a temetőkben történt: a sírkő állításakor oda mentek az érdeklődő falubeliek, s hasonlót rendeltek halottaik számára is. A kőfaragók gyakran előre kidoboltatták az egyes falvakban, hogy a jelzett időben a temetőben dolgoznak, ahol rendelést is elfogadnak újabb munkákra. De ment a hír ismerősök, régebbi kuncaftok útján is. Általában otthon is tartottak azonban készen 4–5 követ vagy mintadarabot, s ha váratlan megrendelés érkezett, akkor csak a nevet kellett rávésni a betűtáblára.

A tehetősebbek, akiknek fogatuk volt, maguk fuvarozták a sírkövet, a fogattal nem rendelkezők fuvarost fogadtak. A fuvarosok gyakran még vasárnap is szállították a sírköveket. Egyszerre 6–7 követ felrakva hordták azokat a megjelölt helyre. Velük ment a faragó is, aki mindig maga állította fel a sírkövet.

A sírkőhöz hasonló területet láttak el a szomolyaiak az útszéli kereszttekkel, feszületekkel is. Ezeket általában helyben rendelte meg az illető falu elöljárósága, illetve az állíttató, de a kőfaragó szállította a helyszínre, s maga építette össze acélcsapok és cement segítségével. Ezek a megrendelések általá-

ban ünnepnapokra szóltak; különösen gyakori volt pl. a Szent István-napi keresztállítás, vagy a falu temploma védőszentjének nevenapján.¹¹⁸

A bogácsi kő főleg az Alföldön cserélt gazdát, a fuvarosok elsősorban „lefelé” indultak. Ritkán vették meg a követ más bükki falvakban, bár pl. a *bükkzsérciek* bogácsi kőből építkeztek. A Bükkalja és a dél-borsodi *Mezőség* falvainak népi építészetiében meghatározó jelentősége volt a bogácsi kőnek. Eljutottak vele *Tiszafüredig*, *Poroszlóig*, néha át is keltek a Tiszán, s a Tiszántúlon talált gazdára a kő. Leggyakrabban *Mezőkövesd*, *Szemere*, *Tiszavalk*, *Négyes*, *Tiszabábolna*, *Borsodivánka* voltak az értékesítés helyei, de eljutottak *Kömlöd*, *Markaz*, *Domoszló*, *Abasár*, *Egerfarmos*, *Egerszalók*, *Visonta* felé is. Nyugat felé azonban nyilván határt szabott a kereskedelemnek a mátrai, ill. a siroki, demjéni és tarnaszentmáriai kőbányák anyaga, termése is.^{118a} 1911–13-ban, a Tisza gátjainak megerősítéséhez kb. 800 kocsi követ vittek a faluból, néha 30 fogatból álló karavánok mentek együtt.

A kővel általában 1–2 napos távolságra mentek el, s szinte mindig kétlovas fogatokon szállítottak.

A bogácsi fuvarosok szekere 1,5 m³ követ tudott elvinni, a bükkzsérciek hosszú szekerére 2 m³ is ráfért. Általában 15–20 q kő ment egy szekerre, de aki jobban bízott a lovaiban, az 30–32 q-t is felrakott. A zsérciek így a 20-as, 30-as években 100 Ft-ért adtak egy kocsi követ, ugyanakkor a bogácsiak 70-ért. Egy öl követ általában 4 alkalomra tudtak elszállítani. A szekér elejére trapéz alakú deszkalapot (*kosolya*) csúsztattak 2-2 pánt közé, hogy a kő ne csúszhasson előre. A kosolyát a löcsnél rögzítették. A szekeret még láncsal is körülkötötték, hogy a nagy teher ki ne nyomja az oldalát. A kő fuvarozása azonban erősen igénybe vette az embert, lovat, szekeret egyaránt.

A követ a kocsira úgy rakták fel, hogy mutatós legyen: hogy „többnek látsszon”, s közben hézagokat, „malacókat” hagytak a rakás közepén.

A követ elsősorban megrendelésre vitték, ritkább volt a vele való házaló kereskedés. Árának általában fele volt a kőbányászé, fele a fuvarosé. Ha azonban a fuvaros előre megvásárolta a követ a bányásztól, úgy nagyobb haszonnal adhatott túl rajta, hiszen a fuvar távolságával arányosan nőtt a kő ára is. (Pl. az 1910-es évek második felében 1 korona értékű bogácsi követ már Mezőkövesden vagy Mészöskeresztesen 5 koronáért lehetett eladni. Az 1930–40-es években a legeltetési társulattól váltott kőjegy árának 3–4-szeresét lehetett a kőért elkérni.)

118. Bakó F., 1978. 62–65.

118a Bakó F., 1978. 62–65.

Ínséges időkben közvetlenül is cserélték a követ terményre: ha pl. egy öl követ 20 pengőért váltott a fuvaros, akkor 3–4 q gabonát kapott érte. Alkalmanként megjelentek a bogácsi kővel rakott szekerek a piacokon és vásárokon is, főleg Mezőkövesden.

A különböző termékekkel eltérő volt a kereskedés mértéke is. Úgy tűnik – hasonlóan a bükki faragók termékeihez –, hogy minél nagyobb szakértelmet, munkaráfordítást igényel a termék, annál messzebb jut el a termékcseré révén. Az emlékezet szerint a faragatlan építőkő és a kváderkő elsősorban a Bükkalja és a dél-borsodi Mezőség falvaiban talált gazdára, az ablakkönyöklők, kapuoszlopok, kapiterfejek, vályúk, kerítéstakarók azonban távolabb is eljutottak. Legnagyobb távolságra a sírkövet és az útszéli keresztet vitték el. Ez utóbbiak mindig előzetes megrendelésre készültek, s kerültek szállításra.¹¹⁹

A faragott kőtárgyak mellett árucseré tárgyát képezte a kőpor is. A puha vulkáni tufarétegek között az egész Bükkalján vannak olyan rétegek, amelyeket – kis tételben – kitermeltek. A kőport szétrostálták; a finomabb, lisztszerű anyag a mészbe került meszeléshez, a durvább szeműt súroláshoz használták. Szegényebb asszonyok pénzért árulták a kőport a kövesdi és miskolci piacon. Borsodgesztre Vattáról és Nyárádról is elmentek kőporért, a cserépi asszonyok pedig piacon is árulták azt.¹²⁰

Bár a kőépítészet időrendje és elterjedése ma még sok tekintetben vitatott és vitatható, úgy tűnik, hogy a Bükkalján igen korai és zárt egységet alkotó kőkultúra nyomai ragadhatók meg. A Bükk kőbányái – valamint a Mátra, a Zempléni-hegység kőfejtői – jelentős szerepet játszottak a nagy Alföld és az északi hegyvidék érintkezési övezetében fekvő városok építkezéseiben, s a táj barokk építészetének alapanyag-ellátásában. A vélhetően késői paraszti kőépítkezést megelőzően a kőmunkák már szerepet kaptak a táj népi életében, s nem zárható ki egyfajta kereskedelmi forgalom sem a helyi kőbányák nyersanyagával. Vitathatatlan azonban, hogy a kővel való, az Alföld felé irányuló termékcseré virágkora a XIX. század utolsó és a XX. század első harmada, amikor a hegyvidék ezen nyersanyaga jelentős volumenű szállításkereskedelem tárgyát képezte.

119. A bogácsi kőfaragásról: Szakáll S. – Viga Gy., 1984. 93–122.

120. Bodgál F., 1959. 78.

5. Gyűjtögetett anyagok; az asszonyok szerepe az árucserében

TÁRKÁNY SZÜCS Ernő felhívta arra a figyelmünket, hogy a gyűjtögetés, s az ahhoz kapcsolódó kereskedelem elsősorban a falusi szegénység és az asszonyok tevékenységi formája volt.¹²¹ Nem kívánom ezen a helyen részletesen taglalni a gyűjtögetés helyét a paraszti életmódban, s boncolgatni annak jogi vonatkozásait, azt azonban kétségtelennek érzem, hogy a táji adottságok ezen módon történő kihasználása mindig is szerepet kapott egy régió népeletében, s az ezzel kapcsolatos jogszabályok elsősorban ennek tényét hangsúlyozzák, pontosabban azt, hogy szükség volt a gyűjtögetés feltételeinek, „határainak” kodifikálására, s nem annak ellenkezőjét erősítik.¹²²

15. kép. Csipkét gyűjtő asszony, Szomolya (Viga Gy. felv.)

Kétségtelenül különbséget kell tennünk e vonatkozásban az egyes tájak, tevékenységi formák, életmód-típusok között. Úgy vélem azonban, hogy a hegyvidék vonatkozásában – nem csupán a kapitalizmus korára – igazak HEGYI Imre megállapításai:¹²³ a gyűjtögetésből származó jövedelem jelentős hasznot jelentett a népesség számára. Kétségtelenül igaz, hogy a föld-, ill. az erdőbirtoklás jogi formája sok vonatkozásban lehatárolta a gyűjtögető és a zsákmányoló életmód lehetőségeit. Úgy vélem azonban – s a kincstári erdőszet példája alkalmas bizonyos következtetések levonására –, hogy a jogi határok nemigen akadályozták meg a populáció ez irányú tevékenységét.

Ha figyelmünket a Bükk-vidék felé fordítjuk, akkor azonnal szembetűnő, hogy a gyűjtögető tevékenység lényegében a nők munkáját jelenti, pontosabban azt a területét a családi munkamegosztásnak, ahol az asszonyok belefolytak a gazdasági tevékenységbe (15. kép). Ritkábban érinti ez a gyermekmunkát, s gyermeki tevékenységet;

121. Tárkány Szűcs E., 1981. 545.

122. Tárkány Szűcs E., 1981. 541. skk.

123. Hegyi I., 1975. 510.

ha igen, akkor ez elsősorban az asszonyi munka kiegészítőjeként, segítőjeként kap szerepet.

A gyűjtögető tevékenység kapcsán fel kell hívnunk a figyelmet egyfajta ellentmondásra. Termékcseré, árucseré elsősorban eltérő gazdasági struktúrájú tájak, illetve települések között képzelhető el, ott valósulhat meg. A Bükkalja területén azonban lényegében minden településről ugyanazokat a termékeket vitték árusítani, s feltűnő, hogy ugyanazt a terméket az egyik falu piacra szállítja, ugyanakkor ugyanaz a település vásárlóként, felvevőként is jelentkezik. Az ellentmondás valójában csak látszólagos, s könnyen feloldható. Figyelembe kell vennünk ugyanis – a fentieknek megfelelően –, hogy az egyes településen belül más társadalmi rétegből kerül ki az „eladó” és a „vásárló”. Vagyis sokszor nem célszerű falun belül értékesíteni a gyűjtögetett termékeket, s az igazából ritkán volt gyakorlat. Maga az árusítás, a termékcseré „idegeneket”, „be nem avatottakat” vonz, s az esetleges igények ellenére sem „szokás” falun belül eladni. Ehelyett inkább megveszik ugyanazt a terméket más falubelítől; elfogadván ezzel egyszersmind a másfajta termékínálatot, amely talán nem is „más”, csak máshonnan érkezett. (Nem lehet feladatomból ehelyütt a termékcseré ezen „etnopszichológiai” feltételeinek részletes végiggondolása, ám nem hagyhatom figyelmen kívül sem!)

Másfelől figyelniünk kell arra, hogy a vegetáció – egy-egy geográfiai kistérségen belül is – bizonyos eltéréseket, terminusbeli különbségeket produkál. Vagyis egy-egy gyűjtögetett élelem, pl. gombafajta, akkor is más néven, más egyedi vonásokkal, eltérő „produktszerűségként” jelenik meg, ha valójában a természet ugyanazt „produkálta”, csupán a vegetáció 2–3 hetes „csúszásával”, különbségével. Így a Bükkalján gyűjthető sok-sok gombanév is csupán egy-két tucat speciesre vonatkozik, csak azok más-más időpontban, más néven jelentek meg a különböző falvak népének gyűjtögető tevékenységében, ugyanakkor népnyelvében is. Mindez azt is jelenti, hogy a vegetáció rendjének egy-két hetes elcsúszása sokkal mélyebben hatott az egyes falvak, kistérségek életmódjára és kapcsolatrendszerére, mint az sejthető volna (lásd: munkamigrációról szóló fejezet).

A gyűjtögetett termékek erőteljesen tájhoz, vegetációhoz kötöttek, amiből talán az következne, hogy különösen fontos szerepet játszhatnak a szomszédos tájak felé irányuló árucserében. Valójában erről szó sincs. Úgy tűnik, hogy a gyűjtögetett termékek – egy-két, talán újabb kori példát leszámítva – nem igen „lépik” át a kistérség határait.

A Bükk hegyvidéki települései és a Bükkalja gyűjtögetése, illetve a gyűjtögetett termékekkel való kereskedelem közötti különbséget elsősorban a települések jogi helyzetéből adódó eltérések jellemzik. Az állami erdőhivatal

szigorú felügyelete — meg nem akadályozta, de — sok vonatkozásban korlátozta az asszonyok ez irányú tevékenységét, így a gyűjtögetés szinte mindig tilalmakon, korlátozásokon átlépő, azokról tudomást nem vevő tevékenységi forma volt. Ezzel szemben a közös erdővel rendelkező falvak határában lényegében nem korlátozták a gyűjtögetést, nem lévén az jelentős haszon a közös birtoklás szempontjából; a különbségeket, a hozzájutás lehetőségét az asszonyok „ügyessége”, „rátermettsége” határozta meg.

Alább, miközben számba veszem a Bükk-vidék árucseréjének gyűjtögetésből származó termékeit, elsősorban a termékskála szélességére, változatosságára kívánok utalni, s meg sem kísérelm, hogy — pl. a gombák vonatkozásában — áttekintő képet alkossak: ez inkább csak néprajzi szempontból lenne izgalmas, de nem jelentene konkrét fajtameghatározást.

A repáshutai asszonyok számára nyártól, mikor az erdészet leállította a munkát, lényegében nem volt munkalehetőség. Sokan a férfiaknak jártak segíteni *szénhelybe*, fát pakolni. A termelőknek többet segítettek asszonyaik, mint a fuvarosoknak. Az asszonyok azonban főleg otthon dolgoztak, s a vadon termő növények gyűjtögetése és értékesítése jelentett némi jövedelmet számukra.

A gyűjtögetés az erdei vegetáció éves rendjéhez igazodott. Legtöbb lehetőség a gombaszedésre nyílt. Ezt az erdészet sem tiltotta. Sokféle gombát ismertek, de csak néhány fajtával kereskedtek. Maguk sokkal több gomba-fajtát fogyasztottak, mint amit a környező területek magyarságának ízlése igényelt.

Legkorábban a *Szentgyörgy-gombát* (šrmaška, babeuši) lehetett szedni, de ez csak néhány napig gyűjthető április végén. Szárítani nem lehetett, így java részét frissen fogyasztották és értékesítették. Ezt követte a *májusi gomba* (pocedovki), amit legjobban szerettek, s amit a piacon is sokan megvettek. Ezenkívül főleg a *gilvu* és a *petrec* gombát gyűjtötték eladásra.

A gombát *hátikosárba* (košar) tették, s azt *kendőbe* (obruszek, batu) kötötték a hátukra (zajda). A gombával hetente 3 alkalommal mentek a *mis-kolci* és a *diósgyőri* piacra: egyik nap gyűjtötték, másnap eladni vitték. Nyáron általában folyamatos munkát jelentett, ritkán még a férfiak és gyerekek is segítettek a gyűjtésben. Összegyűjtötték a *taplógombát* (huba, velika) is. Ezt megszáritva a mészárosok vitték magukkal: alföldi pásztoroknak adták el *békasóval* (tűzkő) együtt.

A vadon termő gyümölcsök közül legkorábban — május—június — a *szamócát* (jahodi) szedték értékesítésre. Főleg vasárnap vitték *Lillafüredre*, ahol a kirándulók, a korzón sétálgatók vették meg félliterenként. A *malnát* (malini) július—augusztus folyamán szedték az asszonyok. Két vödörrel tették

a hátikosarukba, elől a kendő végére kötöttek egy harmadik vödröt, s úgy vitték eladni Miskolcra. Éjjél körül indultak gyalog a piacra, s csak másnap este értek haza. Leggyakrabban piacon talált vevőre a málna, de szívesen megvették a cukrászok is. Néha az asszonyok összeálltak, s fuvarost fogadtak, aki bevitte őket Miskolcra az árujukkal.

A gombáért és gyümölcsért kapott pénzből általában Miskolcon vásároltak: ruhát és élelmet vettek. Főleg a diósgyőri zsidó kereskedőktől vásároltak; volt hogy 20–25 kg lisztet cipeltek haza hátán a gornba és gyümölcs árából.

Gyűjtöttek az asszonyok *somot* (drinki) és különféle gyógynövényeket is, de ezt a helybeli gyógynövény-kereskedőnek adták el. Az összegyűjtött *vadalmát* (planki, gyive jabluka) és *vadkörtét* (gyiva hruška) általában maguk használták fel, s csak ritkán értékesítették.

Mindenszentekkor alkalmanként – előzetes megrendelésre – koszorút vittek eladni Diósgyőrbe. Ez fenyőgallyakból és tobozból készült.

Az erdei gyűjtögetést az erdészet tiltotta. Ha rajtakapták az asszonyokat, akkor elvették az edényt is a szedett gyümölccsel, s lekísérték őket Szalajkába vagy az erdészetbe. Az erdészet bérben is szedett gyümölcsöt, de csak kéthetente fizetett bért, s lényegesen kevesebbet, mint amennyit a piacon kapni lehetett azért.

Az asszonyok tehát részben ellátták a családot az évszaknak megfelelő gombával és gyümölccsel, s emellett közvetlen szerepet vállaltak piacozásukkal a családok gazdálkodásában. Ma már az erdészeti, valamint a helyi és miskolci munkalehetőségek felszívják a női munkaerőt is, s bármelyik munkahelyen többet keresnek a nők, mint a gyűjtögetéssel. Ez a tevékenység napjainkban csak a táplálkozásban kap szerepet, de nem kapcsolja a falut a környező területek gazdasági vérkeringésébe.

Lényegében hasonló jellemezte a többi bükki huta- és hámoretelepülés asszonyainak tevékenységét is. Miközben mindenfajta élelmiszer útja csak „befelé” irányult ezekbe a falvakba, a gyűjtögetett erdei termékek jelentették az egyetlen kivételt: árulni vitték azokat falvainkból.

A répáshutaiakhoz hasonlóan, a bükkszentkereszti és bükkszentlászlói asszonyok is az erdön gyűjtött *málnát*, *szamócat*, *gombát* vittek árulni a miskolci és a diósgyőri piacokra. A gyűjtésre néha *bárcát*, *blokkot* váltottak az erdészettől, legtöbbször azonban illegális úton jutottak hozzá a gyümölcs-höz. *Bükkszentlászlóról ibolyát*, *hóvirágot* és *gyöngyvirágot* is vittek a miskolci piacra.

A kisgyőri asszonyok sok gyógynövényt (*pemetefű*, *apró bojtorján*, *hársfavirág*, *székfű*, *tisztesfű*, *ezerjófű* stb.) gyűjtöttek, s azt a miskolci piacon

csomókba kötve árusították. De a kis határu település életmódjában egész esztendőben kapott – több kevesebb – szerepet az asszonyok gyűjtögetése. Februárban a *hóvirág* gyűjtésével kezdtek, amit a *miskolci* piacra vittek; majd tavasszal *ibolyát*, *kankalint* gyűjtöttek, aztán *sóskával* piacoztak. A *gombával* egész évben folyamatosan kereskedtek, ősszel pedig *makkot* és *gubacsot* gyűjtöttek.¹²⁴

A *kácsiak* sokféle gombával piacoztak,¹²⁵ a *bogácsiak* a gombafélék mellett – sok *sóskát* vittek árulni a *kövesdi* piacra.¹²⁶ Kereskedtek gombával a *bükkzsérciek* is; gyűjtötték a *taplógombát* is, amit kifőzve és kiszárítva a meszesek árultak az Alföldön.¹²⁷

A *felsőtárkányiak* gyűjtögető tevékenységéről már a múlt századi sajtó többször megemlékezett. A Vasárnapi Újság 1857-ben arról számol be olvasóinak, hogy a tárkányi lányok szamócát árulni járnak be Egerbe, s portékájukat hársfakosarakban, *háton* hordják.¹²⁸ Az írás mellett a lap – kissé romantikus – rajzot is közöl a szamócás lányról (1. kép). 1858-ban a lap a tárkányi virágárosokról ír, utalva egyéb kereskedő tevékenységükre is: „... a virágbokréta Tárkányból kerülnek ide, mert a tárkányi lányok az első ibolyával együtt jelennek meg Egerben, s ott még a szamócza meg nem érik, virágokkal kereskednek, azután meg szamóczával s később ízletes gyümölcscsel.”¹²⁹ A tárkányiak tevékenységében fontos szerepet kapott a *szömörce* gyűjtése is. A *szömörcefa* (Rus chotinus) leveleinek értékesítését különösen a pesti bőrgyárosok és kordoványosok számára végezték, amint erre Fényes Elek is felhívta a figyelmet.¹³⁰ KOLACSKOVSZKY Lajos más vonatkozásban is utalt a tárkányiak effajta tevékenységére: „A férfiak nehéz erdei munkával, favágással, fuvarozással, mész- és szénégetéssel keresik a kenyerüket. A fehérszék vadvirágokból koszorút fon, gyógynövényeket szedeget, gombát, somot,ogyorót gyűjt, azokat árulja az egri piacon.” A tárkányiogyorót a nóta dicséri.¹³¹

*A tárkányi menyecske
ogyorót visz Egerbe.
Jajj de édes, jajj de jó,
a tárkányiogyoró.*

124. Szoboszlai Istvánné gyűjtése 1951.: E. A. 2374.

125. Vö.: Lajos Árpád gyűjtésével: E. A. 8790.

126. Lajos Árpád gyűjtése 1967.: HOM. NA. 1698.

127. Bakó F., 1977. 144.

128. Vasárnapi Újság 1857. 88.

129. Medve I., 1858. 342.

130. Vö.: Fényes E., 1851. IV. 182.; Kolacskovszky Lajos kigyűjtése: ENA. 939/69. 16.

131. ENA. 939/69. 16.

Gyűjtéseink azt igazolják, hogy jelentős helyet kapott a gyűjtögetett termékekkel való termékcsera a *cserépfalusi* asszonyok életében is. A cserépiek sokféle gombát gyűjtöttek. Tavasszal a *töviskajja*, *csanalas*, *szilvafaajja-gomba* árusításával kezdődött a szezon, majd a *tinóru*, *gribagomba*(!), *szekfű-gomba*, *keserűgomba*, *sampion* vagy *veresaljú*, *kékhátú*, *galambgomba*, *csirke-vagy rókagomba*, *özlábgomba*, *vargánya* értékesítésével folytatódott. De kedvelt árucikk volt a *nyárfagriba*(!), *úrígomba*, *griba*, *Szent-György-gomba*, *tarlógomba*, *tőke- vagy tuskógomba*, *petrezselyemgomba* is. A gombát hátikosárban, gyalog vitték eladni az egri vagy kövesdi piacra, de néha többen is összefogtak, s vonattal 50–60 kg gombát vittek el árulni a pesti piacokra. Pesten főleg a *Széna téren* árultak. A század elején még a *taplógombát* is gyűjtötték, s azt kifőzve, megszárítva vitték árulni a faluból a szekeres mészárosok.

A cserépi asszonyok egész évben gyűjtögettek valamilyen erdei terméket. „Az asszonyok egész évben ilyen mesterséggel keresték a kenyeret. Elkezdtek kora tavasszal a hóvirággal, aztán jött az ibolya, gombák, gyöngyvirág, újra a gomba, aztán a málna, gyógynövények (*tályogyökér*, *nadrágulya*, *székfű*, *ezerjófű*, *akácvirág*, *apróbojtorján*). A gyógynövényt a falubeli kereskedő vásárolta fel, maguk nem nagyon használták őket. De a többit maguk vitték piacra.”¹³²

Sajátos formája volt a cserépfalusi asszonyok tevékenységének a hóvirággal való kereskedés, amit Éva HUSEBY gyűjtéséből ismerünk részleteisen.¹³³ A hóvirág gyűjtése főleg a II. világháború után lett divat, bár már a háború előtt is elég sokan foglalkoztak vele. Újabban főleg a nőnapra és anyák napjára gyűjtik a hóvirágot. Összeszedik a környező, бүккi erdőségekben, de elmennek virágot gyűjteni a távoli, dunántúli erdőkbe is (*Pécs*, *Villány*, *Kaposvár*, *Dombóvár*, *Nagykanizsa*), majd a „termést” a fővárosi, ritkábban egri, miskolci piacokon értékesítik. Ez a munka igen jelentős hasznot biztosít a cserépi asszonyok számára, s tevékenységük, amely lokális tevékenységi típusból fejlődött ki, ma már kiterjed más tájak vadon termő növényeinek hasznosítására is.

Régebben főleg a lányok, illetve a fiatalabb asszonyok számára volt ez alkalmi kereseti lehetőség. „Lánykorunkban hóvirágot szedtünk, s Kövesdre meg Egerbe vittük árulni. Ennek árából tudtunk magunknak ruhát venni.”¹³⁴

132. Bakonyi Jánosné 66 éves, Cserépfalu. A cserépiek gyűjtögetéséhez lásd még: *Bodgál F.*, 1959. 77.

133. Huseby É. V., 1982. 95–102.

134. Hák Róza 71 éves, Cserépfalu.

16. kép. Virágárusok az egri piacon.
1956. (Bakó F. felv.)

Az utóbbi egy-két évtizedben ez a tevékenységi forma már egy országos méretű felvevő piac igényeit elégti ki, a táji keretek kibővítésével, ám feltétlenül egy korábbi alkalmazkodási forma hagyományait megőrizve.¹³⁵

A virággyűjtés, elsősorban a *gyöngyvirág* szedése és árusítása fontos kereseti lehetőség volt Szilvásszék, Noszvaj, s több más bükk-falu asszonyai számára (16. kép). A gyöngyvirágot gyógyászati célra is felhasználták: vörösborda áztatták, s fejfájásra, gyomorfájásra, szívbajra alkalmazták.¹³⁶

Az ismertetett adatok – amelyek horizontálisan és vertikálisan egyaránt tovább bővíthetők – jelzik azt, hogy a nők szerepe a termékcserében a táji feltételekhez való alkalmazkodás egyik speciális formája. Olyan „kiélése” a táji javaknak, amely nem mutat különösebb organizációt: jobbra spontán tevékenységi formák alkalmi, ám mégis rendszeres, periódikusan ismétlődő sorából áll. A nők tevékenysége olyan területen épült be a termékcserébe, amelyet a szervezett, tradicionális formák szabadon hagytak, számukra így módon sajátos vákuum teremtdött, melyben könnyen alkalmazkodtak a mindenkorai igényekhez. Így módon a női termékcseré – bár geográfiai, illetve növényföldrajzilag determinált – korszerű, rugalmas kereskedelmet jelentett, amely mindig készpénzt biztosított a hagyományos gazdálkodású üzemek számára (17–19. kép). Falvainkban így módon a női munka is sok vonatkozásban „kötetlenebb”, több lehetőséget teremt a specializálódott tevékenységi formák számára, mint a mezőgazdálkodó térszínnek településeinek munkaszervezete. Természetesen ez a tevékenységi forma is számos tradicionális, nemegyszer konzervatív vonást mutat, mégis rugalmas a hagyományos alkalmazkodási formákhoz viszonyítva.

135. Huseby É. V., 1982. 95.

136. Bakó F., 1977. 144.

17. kép. Szomolyai
és noszvaji piacozó
lányok, 1907.
(Kóris K. felv. NM. 8634.)

18. kép. Gyümölcs- és
zöldségáros kofák
az egri piacon, 1953.
(Vincze I. felv.
NM. 124.211.)

19. kép. Gombaárus az egri piacon, 1967. (Boross M. felv. NM. 208.800.)

Közvetve ugyan, de szerepet játszottak a nők a nagy volumenű, hagyományos termékekkel való cseretevékenységben is: ez esetben azonban elsősorban kisegítő tevékenységet végeztek. Alkalmanként elkísérték férjüket alföldi útjaikra, segédkeztek az egyes termékek értékesítésében és mérésében, a fogat őrzésében. Ez azonban alkalmoszerű volt, nem alakultak ki igazán hagyományos formái.

6. Mésszel való kereskedelem

A mészégetés a Bükk-vidék legnagyobb hagyományú erdei ipara. Kezdetei a XIII. századig nyúlnak vissza, amikor a bélapátfalvi apátság építéséhez hoztak idegen mestereket, akiktől a Bükk népe eltanulta, majd továbbfejlesztette ezt a mesterséget. A hegység keleti felében számolni kell a diósgyőri vár építése során terjedő mészégető ismeretekkel is.¹³⁷ Az égetésre alkalmas

137. Bakó F., 1977. 147. Részletesen lásd: Bakó F., 1951. 283–330.; Bakó F., 1963. 297–315.; Bakó F., 1968. 267–287.

mésző magyarországi lelőhelyeinek, valamint a mész felhasználási területeinek összevetése önmagában is jelzi, hogy a mészégetéshez mindenkor jelentős volumenű árucserre társult.

A XIX. századból már számos írásos adatot is találunk arra vonatkozóan, hogy egyes bükki települések népéletében igen nagy jelentőséggel bírt a mészfuvarozás, a mésszel való kereskedés. FÉNYES Elek Kácsról azt írja, hogy: „a lakosok inkább favágásból és mészégetésből, mint csekély mezei gazdaságukból élnek”.¹³⁸ Szilvásváradról említi: „Ugyanitt jó meszet is égetnek, mintegy 10–12 kemencében.”¹³⁹ Diósgyőrről pedig azt jegyzi föl, hogy „... a határ szántás alá művelt része, szűk volta miatt, a lakosokat termésével koránt sem elégíti ki; hanem azok kénytelenek élelmüket mésszel... való kereskedés és fuvarozás által keresni.”¹⁴⁰ Ez utóbbihoz érdekes adalékot jelent a diósgyőri előljárók 1825-ben kelt panaszos levele, ami sok vonatkozásban rávilágít a bükki falvak sajátos életmódjára, termelési struktúrájára is.¹⁴¹

„Tekintetes Úri szék! Alázatosan s jobbagyi bizalommal panaszoljuk be orvoslás végett a következő elviselhetetlen sérelmeit Lakos Társainknak úgy mind 1. A' Kegyelmes Urbarium ellenére a' szabad kereskedéstől elfogattatnak. Ugyan is világos és közönségesen tudva levő dolog az, hogy mi Dgyőri lakosok igen kevesen, a' kik bírunk is tsak egy 8ra Urbarialis rátát bírunk, mellyen tsak kovásznak való Kenyerünk is alig terem meg; Szénát pedig mindég drága pénzen kelletik vennünk. Ebbeli fogyatkozásunkat az ország nagyobb részének tudtával és hasznával ennek előtte még tsak 8 esztendővel is résszerént a' magunk, résszerént a körül belül lévő határokon vett mésszel való Kereskedéssel pótoltuk ki. Ebből kerestük meg Esztendei Kenyerünket s adónkat, ebből tarthattunk számosan járó marhát is. De elviselhetetlen nyomorúságunkra ezen kereskedésünk jobban szoríttatik. Mert igaz ugyan hogy a Dgyőri Határban égetett a Tekintetes Dgyőri uradalom meszet; de egy az, hogy mész kemence a Dgyőri Lakosok számára soha nem gyűjtatik be, hanem tsak akkor, mikor külföldről valamely Uraságtól vagy Communistától két vagy három Száz Hordó mészre comissio érkezik. Így a szegény ember pénze ott hever sokszor négy öt s több hetekig is; várakozván, hogy a mész majd tsak ki adódik. Ki fárad érette sokszor, sokszor kétszer háromszor sőt többször is; mind egyik Bikkbe való szörnyű terhes ki fáradás két napba bele kerülén, sőt néha 3 napba is.

Más az, hogy külső Határokon, nevezetesen a Visnyain, sokkal oltsóbban kaphatna a szegény ember meszet. Mert a Dgyőri Határban 5 forintért vesz, de a Visnyain 2 Ftért is egész székér meszet rakhat.

138. Fényes E., 1851. II. 161.

139. Fényes E., 1851. IV. 135.

140. Fényes E., 1851. I. 261.

141. A diósgyőri koronauradalom úriszéki iratai 1821–1846. BmÁL. szám nélkül. Vö.: Viga Gy., 1982. 234–236.

Mind e mellett is, jóllehet a Tettes Dgyőri Uradalombeli Erdő Tisztség nekünk Dgyőri Lakosoknak soha elegendő meszet nem égettethet, még is mészért külső Határra, nevezetesen a Visnyaira, nem tudjuk mi okon, tellyességgel nem ereszt. Erre nézve Tavaly is ugyan, de főképpen az idén a szükségstől kényszerítetvén, minek utánna a Dgyőri Határban meszet nem kaphattunk, a Visnyaira mentünk. De szekereink már több ízben a mésszel együtt olly móddal le tartóztattak, hogy nem tsak a mész el romlásában, hanem egy, két, három napi keresetünk vesztésébe is károsodtunk.

Mi légyen az oka, hogy a T. Dgyőri Uradalombeli Erdő Tisztség bennünket így szorít, el gondolni sem tudjuk. A¹⁴² bizonyos, hogy ennek oka nem lehet:

a) Sem az, hogy ha mi máshova járunk mészért, az Uraság mesze el nem kelne. Mert ha itt kaphatnánk meszet, és jutalmas áron, minek mennénk messzebb. Az előtt is míg szabad volt a Visnyaira mészért járni, mindég el kelt a Tettes Uradalom mesze, ha még meg annyi lett volna is, noha már azóta igen sok az ára. De:

b) Az sem lehet oka, hogy az út a Tettes Erdő Tisztségéé volna. Mert – egy az, hogy ezen Visnyóra vevő utat, bizonyos, hogy a Dgyőriek ember emlékeztetől fogva jártak azon. – Más az, hogy tudva levő dolog az, hogy az Utat a' Mély Völgytől fogva a Massa felé a Hámor tsináltatta, még is a Hámor tőlle bennünket nem tilalmaz. – De bizonyosan nem is az utat sajnálja a Tettes Erdő Tisztség. Mert – esett már meg hogy az Ország Útján Szentpéter felé (: mintegy öt Mér föld kerülessel:) járni akaró Lakosokat a Visnyai mész kemenczétől hajtották vissza, és szekereiket, mintha loptak volna, fogva tartották. – Esett meg hogy a Visnyai mésszel Kondó felé menni akarókat is be hajtották, és meszeket, mintha az lopott lett volna, elvették, – sőt – esett meg az is, hogy Visnyóról gyalogjába meszet házáló embereket, kik az utat nem rontják, le tartóztattak. Mész kereskedésből szokván élni, ha attól így el fogattatunk, úgy semmivé kell lennünk.”

Lényegében hasonló panaszt tartalmaz az óhutai lakosok (ma Bükk-szentlászló) 1816-os levele is: Az uradalom „... a mésznek vitelétől el tiltani egy általányban meszet sem adni.”¹⁴²

A fentebb idézett irat több lényeges dologra hívja fel a figyelmet. Utal arra, hogy a mészégetés a kincstári erdészeti jelentős jövedelemforrása volt, másrészt jelzi azt, hogy a kincstári erdőbirtok területén fekvő, illetve azzal szomszédos falvak népessége részben az erdei iparokra, részben pedig azok termékeivel – faszénnel és mésszel – való fuvarozásra specializálódott.

A bükki erdészeti irataiból tudjuk, hogy a mellékhasznok között kiemelkedő szerepet kapott a mészégetés, amely vándorkemencékben folyt,¹⁴³ s a mészégetők között nagy számban voltak található diósgyőri és apátfalvi lakosok is.¹⁴⁴

Az uradalom területén kiégetett mész zöme a diósgyőri vasgyár igényeit elégítette ki, ennek fuvarozását zömmel diósgyőri fuvarosok végezték. Egy

142. A diósgyőri koronauradalom úriszéki iratai. BmÁL. XI–601/7. Szám nélküli irat.

143. Szilas G. – Kolossváry Sz.-né 1975. 160.

144. DEH. 83/1869.; 75/1869.

alkalommal 70–150 *hordó* meszet fuvaroztak el (1 hordó = 2,5 mérő [akó]); egy szekérre általában 6 hordó mész került fel.¹⁴⁵

A mészkemencék kibontásánál azonban mindig vannak – a kimutatások szerint – a vásárlók között *diósgyőri, óhutai és felsőgyőri* lakosok is – nem fuvarosok! –, akik többnyire egy kocsira való meszet vásárolnak, de néha három szekérre valót is.¹⁴⁶ Úgy vélem, hogy közöttük kell keresnünk a mész viszonteladóit, akik az Alföldre szekereztek le a rakományukkal.

A mészárulás rendjét szigorító erdészeti rendelkezések azt jelzik, hogy a mészégetők szívesen összejátszottak a fuvarosokkal, s számukra is kifizető-dőbb volt a meszet távolabbi területeken értékesíteni, mint a Vasgyárba szállítani.¹⁴⁷

1858-tól, az uradalmi rendszer felszámolásától kezdve¹⁴⁸ a mészégetés mind lazábban illeszkedett az erdészeti gazdálkodás kereteibe, s ettől kezdve kaphatott mind nagyobb teret tájunkon a paraszti mészégetés is. A XIX. század végének leírása azt tanúsítja, hogy a hegyes határu, köves talajú bükkalji falvak majd mindegyikében foglalkoztak mészégetéssel.¹⁴⁹ A bemutatott forrás felhívja még a figyelmünket arra is, hogy már a XIX. század első harmadában szokás volt a mész gyalog, háton való szállítása: „... Visnyóról gyalogjában meszet házáló embereket...” említő mondat a mésszel való kereskedelem formáinak kontinuitását jelenti.

BAKÓ Ferenc kutatásaiból jól ismerjük a mész értékesítésének főbb típusait. Ő a mész eladásának két fő formáját különbözteti el: a) A meszet közvetlenül a fogyasztóknak adják el a mészégetők; b) viszonteladók útján kerül az értékesítésre. Az utóbbi típuson belül négyféle formát említ: 1. Kereskedők, újabb vállalatok; 2. kofák; 3. meszesek kocsizásra; 4. gyalogosan hátaló asszonyok.¹⁵⁰

Az alábbiakban elsősorban a mésszel való kereskedelem határainak kiterjedését, kapcsolatrendszerét igyekszem bemutatni, feltárva azt, hogy miként tartott e vonatkozásban kapcsolatot a Bükk-vidék népe az Alföld parasztságával (20. kép).

A Bükk hegység szlovák falvainak lakói (*Répáshuta, Bükkszentlászló, Bükkszentkereszt*) a meszet lovas és ökrös fogatokkal, ritkábban számár-

145. DEH. 63, 64, 65/1869.; *Viga Gy.*, 1985b.

146. DEH. Szám nélküli irat, 1869. aug. 16.

147. DEH. 103/1869.

148. Szilas G. – Kolossváry Sz. – né 1975. 140.

149. *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képekben VI. 234.*

150. Bakó F., 1951. 326.; *Viga Gy.*, 1980. 252–258.

20. kép. Mészkemence bontása, Bélápátfalva 1949. (Bakó F. felv. NM. 94.643.)

fogattal vagy *számárháton* szállították árulni. Lóból egyet vagy kettőt fogtak be, az ökröt mindig párban fogatolták, a számárfogatok pedig általában két állatból álltak; ritkább volt az egy állat által vontatott *taliga*. A szállításhoz igénybe vett állatok egyúttal a mészárosok gazdasági-szociális színvonalát is tükrözték. Lóval és ökrrel csak a férfiak fuvaroztak, számárral nemegyszer asszonyok és gyerekek is házaltak.

A fogatnak megfelelően jelentős eltérés volt a mész fuvarozásának évi ritmusában, útvonalában és az értékesítés módjában is. Lovas és ökrös fogatokkal csak a mészárulás fő szezonjában jártak: a húsvét előtti hetekben általában 2–3, majd szeptember–októberben 3–6 fuvar tettek. A mésszel ősszel *mindszentekig* jártak, ősztől tavaszig pedig helyben fuvarozták a fát az erdészet vagy a kereskedők számára. A lovas és ökrös gazdák többsége számára a mészfuvarozás tehát elsősorban kiegészítő tevékenység volt, a termények beszerzését szolgálta.

A számárral *mészelő*k tavasztól őszi folyamatosan kereskedtek, számukra ez volt a megélhetés fő forrása. A számárfogatok hetente 1–2 fuvar csináltak, a számárháton szállítók viszont 3–4 alkalommal is elindultak egy

héten. A szárárral való mészfuvarozás *Répáshután* az 1920-as években, *Bükk-szentkereszt*en pedig az 1940-es években szűnt meg. (Volt számaras mészárus *Bükkzsércen* és *Cserépfaluban*, valamint *Kisgyőrben* is.)

Az értékesítés hatósugara falvanként és fogatonként eltérő volt. A répáshutai lovas és ökrös fogatok főleg az Alföld felé indultak. (A piacörzetek nehezen határolhatók be, mert a keresletnek megfelelően változtak.) Az értékesítés súlypontja a répáshutaiak számára *Heves* és *Szolnok* megye volt, de eljutottak *Nógrád*, ill. *Hajdú-Bihar* és *Szabolcs-Szatmár* megyéig is, egészen a mai román határig. Ha *Heves* felé indultak, akkor *Jászapáti*, *Jászberény*, *Átány* volt az árusítás célpontja, de eljutottak *Salgótarjánig* is néha.

Az Alföld keleti területei felé indulva *Mezőkövesden* szekereztek át. *Tiszafürednél* keltek át a folyón, lementek *Nagyivánig*, a *Hortobágyon* át egészen *Balmazújvárosig*. *Debrecen*től délre is lejártak. A Tiszán átkelve *Eger* és *Abádszalók* irányában is haladtak, de elmentek *Hajdúböszörménybe* is.¹⁵¹

A *bükk-szentkeresztiek* elsősorban az ország keleti-északkeleti részét járták be. Legtávolabbi célpontjuk a *Nyírség* és a *Hajdúság* volt, de lementek *Békéscsábáig* is.

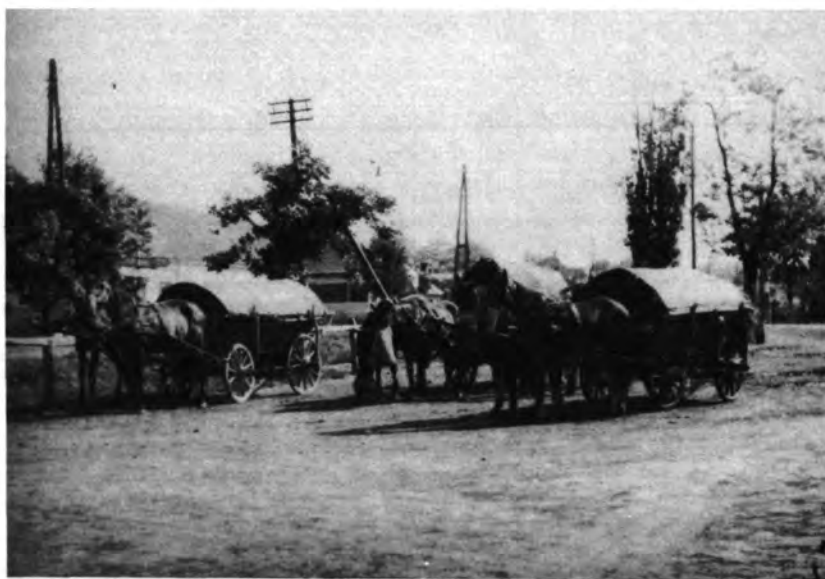
A *bükk-szentlászlóiak* főleg *Szabolcs* megyébe szekereztek el a meszet. *Tokaj* felé indultak, ott keltek át a hídon. *Nyíregyházáig* együtt haladtak (általában 4–5 fogat indult el egyszerre), s ott váltak szét: *Mátészalka*, *Vásárosnamény*, *Nyírbátor* felé vették az útjukat, de elmentek *Debrecenbe*, *Hajdúszoboszlóra*, *Balmazújvárosba*, s eljutottak a *Dél-Nyírségbe*: *Nyírbéltekre*, *Penészlekre* is.

A kereskedés távolságának gazdasági szempontok szabtak határt. Minél messzebb vitték a meszet, annál drágábban lehetett eladni. Volt azonban egy küszöbérték – 4–5 napos út –, amin túl a jószág takarmánya, illetve maga az út fáradtsága elvitte a hasznot. Kis távolságra viszont a fogatokkal nem volt kifizetődő elindulni; ezt a belső kört járták be a szárárfogatok, illetve a legközelebbi falvakat a hátaló mészárusok.

A számaras mészárusok elsősorban a mai *Borsod-Abaúj-Zemplén* megye területén belül mozogtak, de elszekereztek *Hidasnémetiig*, *Kassáig*, az Alföld irányában pedig gyakran megfordultak *Tiszafüreden*, s többen eljártak *Hajdúböszörménybe*, *Hadháza* is.

A szárárháton szállítók hasznát az jelentette, hogy a hegyi utakon haladhattak, s néha kétszer is megfordultak addig, amíg a fogatok egyszer. Általában két állatot hajtottak, s a mész az állatok hátára átvetett zsákokban (*Répáshután vreco*, *Bükk-szentkereszt*en *meh*) volt.

151. *Viga Gy.*, 1984a 175–179.

21. kép. Meszesek az egri kocsmá előtt, 1956. (Bakó F. felv. EVM. 4848.)

22. kép. Cserépfalusi meszes Tiszaigaron, 1949. (Bakó F. felv. NM. 97.368.)

Az egy alkalommal szállított mészhányó fogatonként a következő volt:

szekér 2 lóval	12–14 q
szekér 1 lóval	6– 7 q
ökörfogat	13–16 q
fogat 2 számmal	4– 6 q
fogat 1 számmal	2– 3 q
számárháton	1,5– 2 veka (0,7–0,9 q).

A lovas és ökrös fogatok a jobb minőségű, darabos meszet fuvarozták. Ők szállítottak a nagyobb tételű megrendelésekhez, építkezésekhez is (21–22. kép). A számárháton szállító mészárusok, valamint a hátaló meszesek gyakran az apró szemű meszet vitték, amit a kereskedők gyakran már át sem vettek. Ők sem jártak azonban rosszul: az asszonyok a meszeléshez jobban szerették ezt a meszet.

A fuvarosok, mészárusok az égetőktől általában pénzért vették meg a meszet. Az 1910-es években 80 krajcár, 1 pengő volt 1 mázsza mész ára. Az 1920-as években 12–15 pengő volt egy kocsi mész. Az apró szemű mész mázsáját 20–40 krajcárért, 0,5–1 liter pálinkáért kapták meg a kisebb tételben kereskedők.

A mésszel mindenki maga ment, az útra nem társultak. A szekérre – gyékényből vagy bolti ponyvából – *sátrat* tettek, amely félkörívben meghajlított, a kocsi két oldalára fektetett fenyőrúdhöz rögzített mogyoróvesszővázon nyugodott. Használtak a mész letakarására szurkosvásznat is.

A meszet pénzért adták vagy közvetlenül cserélték terményre. Az utóbbi úgy történt, hogy azt az edényt töltötték meg mésszel, amiben a vásárló kihozta a terményt. *Gabonáért* (rozs) és *kukoricáért* 1:1 cseréltek, de *búzáért* másfél-kétszer kellett megtölteni az edényt. Mérték *vekával*, később *húzó-* és *rudas mérleget* használtak (23. kép). A terményt az erre a célra magukkal vitt üres zsákba töltötték.

A II. világháború után a répáshutai fokozatosan abbahagyták a mészfuvarozást, bár az 1950-es évek első felében még számottevő komponense volt ez a tevékenység a falu élelmiszer-ellátásának. A foglalkozási struktúra átalakulása fokozatosan elsorvasztotta ezt a tevékenységet.

Bükkszentkereszti meszesekkel ma is találkozhatunk, még Miskolc utcáin is. A mészégetők azonban egyre inkább az állami értékesítésre termelnek, s a mészárusok elveszítik felvevő piacukat.

Híresek voltak *Felsőtárkány* meszesei is, akik még a közelmúltban is feltűntek Egerben és a környező településeken.

23. kép. Cserépfalusi mészáros Tiszaigaron, 1949.
(Bakó F. felv. NM. 97.367.)

Fontos szerepet játszott a mésszel való kereskedés *Bükkzsérc* életében is. A faluban általában nem égettek meszet, vagy csak keveset, így a zsérciek vagy a *Hór-völgyön*, de elsősorban *Felsőtárkányban* vásárolták meg a meszet. A tárkányiak annyit égettek, hogy a helybeli fuvarosok nem győzték eladni. A két falu között sajátos munkamegosztás jött létre: a tárkányiak inkább égettek, a zsérciek pedig fuvaroztak.¹⁵² Így írt erről Kolumbán Lajos 1930-ban:¹⁵³ „A fiatal házas csak addig jár summásnak, ölfá vágónak, míg

152. Péter Mária és Varga Melinda gyűjtése: ENA. 2104/79.

153. Kolumbán Lajos gyűjtése: E. A. 9385. 272.

egy fogatot ki tud állítani, ami cirka 400 P.-be kerül. Azontúl 8–10 q mésszel megy az Alföldre. Rendesen 4–6 napig van távol s néhány mázsa búzát, egy pár P-t hoz haza. Rendesen csütörtökön, pénteken jön haza, hogy szombaton ismét útra keljen. *Karcag, Debrecen, Salgótarján, Vác* környékén lehet találkozni a zsérci meszessel. Ez nagy jövedelmet nem hoz, de meg lehet élni belőle.”

Ha Felsőtárkányban vették meg a meszet, akkor *Füzesabonyon* át indultak *Heves* felé. De leggyakrabban a *Jászság* felé vitték le. Néha elmentek a mésszel a *Zempléni-hegység* irányába is: eljutottak *Boldogköig*, s elszekeztek a *Bodrogközbe* is: *Ricsére, Cigándra*.

Ha a Hór-völgyön vásárolták meg a zsérciek a meszet, akkor azzal *Emőd* felé indultak, onnan *Hejőkeresztúr* irányába, s fel, néha egészen a *Bodrogköz*ig. De lementek a *Nyírségbe* is: *Ófehértóig*, néha egészen *Debrecenig*. De ez már messze volt, nem volt kifizetődő. Leszekereztek a *Tisza* mentén is, lejártak egészen *Törökszentmiklósig*. Főleg terményre cserélték a meszet, 2 kg mészért 1 kg lisztet vagy gabonát kaptak.

A meszet a zsérciek *koleccal* hordták. Ezt deszkából házilag készítették, s nem volt olyan nehéz, mint a hagyományos szekér; könnyebben mozgott a hegyes utakon.

Sok meszet égettek *Cserépfalun* is, az 1930-as években a faluból kb. 200 fogat járt el meszet fuvarozni. De a helyben égetett mész nem mindig volt elég, így fuvarozták a *bükkszentkeresztiek* által égettetet is. A mészfuvarozás 1958–60 között maradt abba, amikor a tsz megalakult. De 5–6 fogat még most is eljár a faluból nyaranta.

A cserépiek főleg az *Alföldre* vitték a meszet árulni, *Felső-Borsodba* nem mentek vele, sem a *Mátra* felé, mert oda a répáshutaiak és a tárkányiak jártak. Leszekereztek viszont egészen *Debrecenig, Békéscsabáig*. Alább néhány főbb útvonalat mutatok be, amelyet cserépi szekerek jártak.¹⁵⁴

1. *Bogács, Mezőkeresztes, Csát, Ároktő, Tiszacsege, Balmazújváros, Hajdúbozsórmény, Újfehértó, Hajdúhadház, Hajdúdorog, Hajdúnánás*, majd visszafelé: *Tiszapolgár, Sajószöged, Hejőkeresztúr, Emőd, Vatta, Bükkábrány, Tard, Cserépváralja, Cserépfalu*.

2. *Cserépváralja, Tard, Mezőkeresztes, Miskolc, Onga, Gesztej, Kótaj, Bekecs, Szerencs, Mezőzombor, Tarcal, Tokaj, Rakamaz, Gáva, Tiszabercel, Nagyhalász és Nyírbogdány*, majd visszafelé ugyanezen az útvonalon.

154. Az 1–4 útvonal a mezőkövesdi kollégium néprajzi szakkörének gyűjtése – 1960. AE. 12 564. Az 5–6 útvonal Viszóczy Ilona gyűjtése. Vö. még: *Lajos Á.*, 1958. 29–34.; *Kiss Gy.*, 1966. 50–57.

24. kép. Mésszel hátaló cigányok, Bélapátfalva 1949.
(Bakó F. felv. NM. 94.657.)

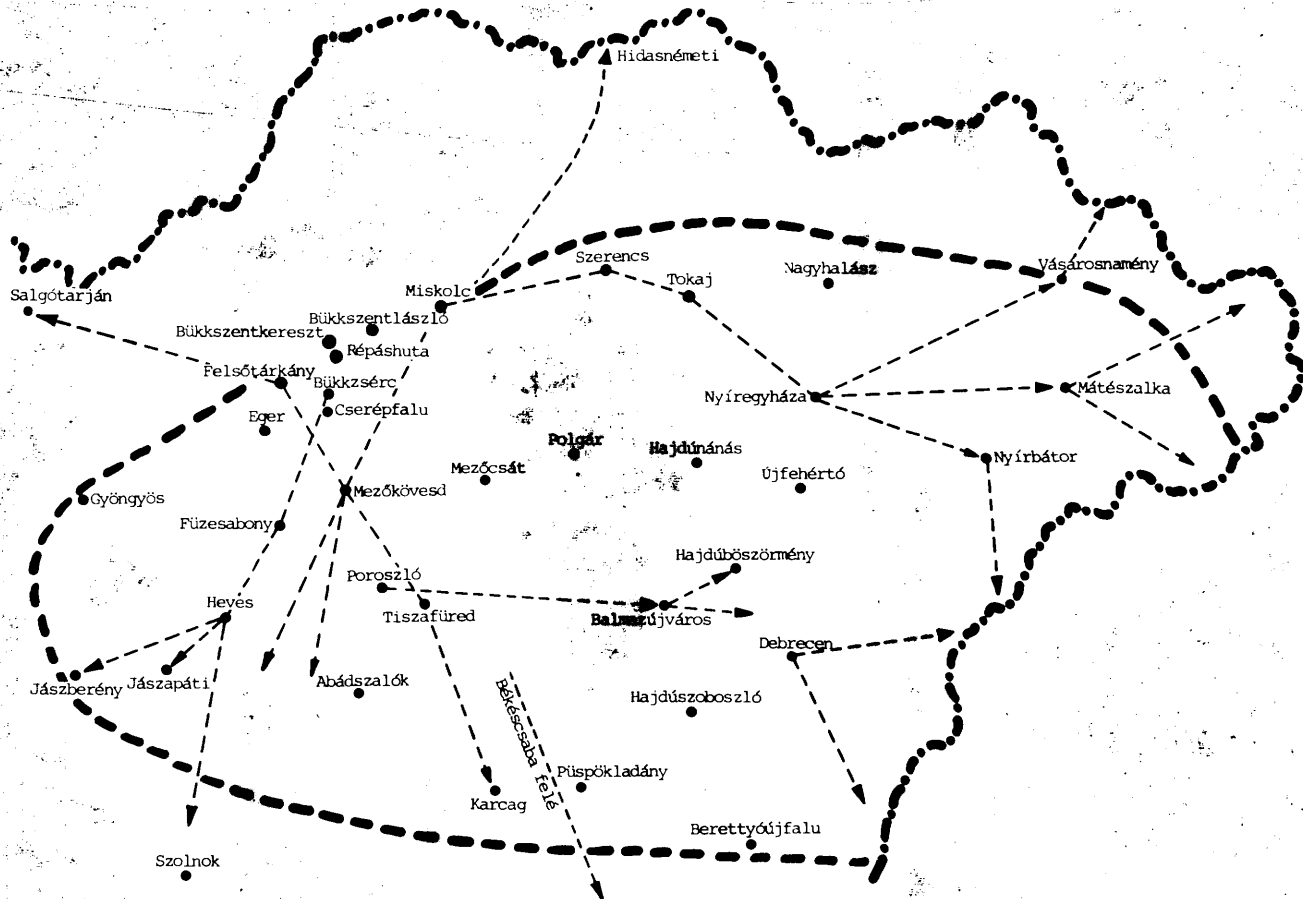
3. Mezőkövesd, Szihalom, Füzesabony, Dormánd, Besenyőtelek, Kömlő, Tiszanána, Kisköre, Tiszabura, Tiszaroff, Tiszabő, Fegyvernek, Szapárfalu, Martfű, Tiszaföldvár, Cibakháza, Nagyrév, visszafelé pedig: Mesterszállás, Kuncsorba, Fegyvernek, Abádszalók, Tiszaderzs, Tiszaszőlős, Tiszafüred, Poroszló, Kisivánka, Egerlővő, Mezőkövesd, Bogács.

4. Bogács, Mezőkövesd, Egerlővő, Borsodivánka, Poroszló, Tiszafüred, Tiszaörs, Kunmadaras, Karcag, Püspökladány, Sárrétudvari, Biharnagybajom, Nagyrábé, Bihartorda, Bakonszög, Berettyóújfalu, majd visszafelé ugyanezen az útvonalon.

5. Mezőkövesd, Kál, Kápolna, Gyöngyös, Karácsond, Ludas, Tarnaszádány, Tarnaméra, Nagyfüged, Visonta, Markaz, Domoszló, Sirok, Pétervására, Erdőkövesd, Istenmezeje, majd visszafelé ugyanezen az útvonalon.

6. Mezőkövesd, Egerlővő, Poroszló, Tiszafüred, Tiszaszőlős, Kunhegyes, Kenderes, Törökszentmiklós, Tiszatenyő, Tiszakengyel, Martfű, Tiszaföldvár, majd visszafelé ugyanezen az útvonalon.

A fentebbi adatok egyértelműen jelzik, hogy az égetett mész a Bükkvidék talán lespeciálisabb terméke, amely ily módon legnagyobb jelentőséggel bírt a két szomszédos nagytáj közötti termékcsereben (25. kép). Ez jutott el a legnagyobb távolságra, a mésszel való kereskedelem volt a legnagyobb amplitúdójú. S ha figyelembe vesszük, hogy egy-egy szekér mészért kapott gabona — az általános 2:1 átváltású arány mellett — lényegében fe-

25. kép. A bükki meszesek piackörzete

dezte egy-egy család évi kenyérgabona-szükségletét, akkor nyilvánvaló, hogy a mészkereskedelem meghatározó volt több Bükk-vidéki település lakóinak megélhetése szempontjából. Bizonyos területi munkamegosztás megfigyelhető az egyes „mészáros” falvak között, ez azonban nem jelentett zárt rendszert. Még falun belül sem volt igazán felosztva a fuvarosok között a piacterület: igyekeztek megelőzni egymást, nemegyszer akár a másik félrevezetésével, a sikeres üzlet érdekében.

7. Faszén

A Bükk erdőségeiben, különösen a kincstári erdőbirtokon régen nagy volumenű szénégetés folyt (26. kép).¹⁵⁵ A faszén zömét azonban a diósgyőri vasgyárba fuvarozták, s csak kis töredéke került az árucserre-forgalomba.

26. kép. Szénégető tótok, 1900. (Pápay K. felv. NM. 2003.)

Vannak adataink, amelyek azt jelzik, hogy a múlt században pl. a miskolci vásárokon is árultak faszénét.¹⁵⁶ Szállítottak faszénét malmokba, olajütőkbe, kisebb üzemekbe, ritkán kovácsműhelyekbe is, mert ezen a vidéken a kovácsok gyakran maguk égették ki a munkájukhoz szükséges szenet. Ezzel az

155. Szilas G. – Kolossváry Sz.-né 1975. 148.; Lajos Á., 1956. 21–30.; Németh M., 1980. 156. DEH. 18/1869.

anyaggal ritkán házaltak. Deszkák közé 8–10 q szenet pakoltak fel, a rakományt gyékénnyel vagy ponyvával takarták le.

Égettek faszenet az állami erdőbirtokon kívül eső falvakban is. Cserépfaluból még az 1930-as években is vittek faszenet árulni az Alföldre. Főleg a kovácsműhelyekben adták el, de a háziasszonyok is szívesen megvették a vasalóba. Ám ez az anyag nem képviselte jelentősebb volumenű árucseré tárgyát.

Újabban nagy keletje van a faszénnek. Az erdészet főleg Nyugat-Európában értékesíti, ahol jobbra konyhai célokat szolgál. Manapság műanyag zsákokba gyűjtik össze a faszenet, azokban szállítják külföldre is.

8. Fa és fatermékek a javak cseréjében

A Bükk-vidék fája jelentős volumenű árucseré tárgyát képezte. Egyrészt vonatkozik ez a nagyobb tételben szállított tűzifára, épületfára, valamint számos, a fából előállított termékre, melyek készítésére több település specializálódott.

Bükkzsérc urbáriuma (1771) arra figyelmeztet, hogy a korábbi évszázadokban is feltételezhető a famunkákra való specializálódás vidékünkön. A zsercieket ugyanis – a favágás kötelezettsége mellett – faabroncsok, bizonyára hordóabroncsok készítésével teljesítenek szolgálatot földesuruknak: „... egész Hellyes Gazda hat száz pár abroncsot az m. Uraság Erdeiben meg vágni, azt meg vonni s hajtani és készen Egerbe be vinni köteles.”¹⁵⁷

A tűzifa, illetve épületfa kétféle módon került a bükki ember birtokába. Vagy saját erdeje volt, illetve saját résszel, nyíllal bírt a közösen birtokolt erdőből, vagy – különösen a kincstári erdők alkalmazottai, illetve e terület falvainak lakói – aránylag jutányos áron válthatott fát az állami erdőségből (27. kép). Nem hagyható persze figyelmen kívül a fa beszerzésének illegális útja sem: számos történeti adat is tanúsítja, hogy meglehetősen gyakori volt az állami, illetve uradalmi erdők dézsmálása, ami elsősorban az erdőbirtoklás sajátos módjaival, azok történetével függ össze. A Diósgyőri Erdőhivatal 1870-ben külön őrzáratokat írt elő az erdőőrök számára a hetivásárokat megelőző időszakban.¹⁵⁸ A diósgyőriek 1825-ben kelt panaszos levele azt tanú-

157. BmÁL. Act. Pol. XXII. I. 314. 32. A Bükki erdőlés néprajzi problémáihoz lásd még: Szilas G.–Kolossy Sz.-né 1975. 140–174.; Máday Gy., 1970. 6–29.; Máday Gy., 1971. 104–109.; Máday Gy., 1984. 59–74.; Bartha L., 1973. 19–33.; Bozó J., 1970. 95–100.; Kolodzey Z., 1970. 39–56.

158. DEH. 77/1870.

van a fa, s eljöttek az emberhez: egyszer 5 napot ütem érte. Ez a kavics-világ nem termett semmit.”¹⁶⁰

A bükki hutatelepülések lakói az erdészettől váltották meg a fát. *Répás-hutáról* a fát kocsiszám vitték árulni *Miskolcra*, a *Tetemvárnál* lévő fapiacra, de sok fát adtak el *Diósgyőrben*, *Mezőkövesden* és *Egerben* is. A fával való kereskedelem, illetve a fából készített termékek értékesítése szinte minden család életében szerepet játszott, s volt a faluban néhány familia (főleg a Horvátok), akik ebből éltek.

A fa részben a telkes gazdák saját erdejéből került ki, részben az erdészettől váltották, mert juttatás a felszabadulás előtt nem volt. Az erdészet jutányos áron adott fát munkásai számára, akik – a mindenkori áraknak megfelelően – 2–4-szeres áron tudták azt értékesíteni. A fa ára mindig nagyban függött attól, hogy mennyire lehetett élelemhez jutni. De a második világháború végén, s az azt követő esztendőben már 1–2 véka gabonáért is odaadtak egy koci fát. A piacon a fát pénzért adták, s hazafelé az úton vásároltak élelmet. Az így kapott pénzből fizették a fuvarosok a termelők bérét is. Alkalmanként azonban – főleg nehéz szociális helyzetben – közvetlenül is elcserélték élelemért, terményért a fát. Az 1920-as években egy kocsi-rakomány fáért (14–18 q) 2–5 q gabonát, illetve termést kaptak cserébe. Sok fát fuvaroztak a répáshutaiak a második világháború előtt az egri kádároknak is, akik főleg a tölgyfát keresték. *Bükkszentkeresztről Borsodgesztre*, *Vattára*, *Mezőkeresztesre* és *Miskolcra* vitték a faárusok a portékájukat. *Bükkszentlászlóról* volt aki – ősztől tavaszig – hetente eljárt egy-egy fuvarral. Kb. 20 q fát váltott bárcára egy alkalommal, s a miskolci fapiacon adta el. A pénzért a városban élelmiszert vásárolt, valamint takarmányt a jószágoknak, s azt hozta haza. Szegényebb asszonyok télen még háton, *tracskába* kötve is elvitték a gyűjtősnak való száraz fűrészelt fát *Miskolcra*: 20–25 kg-ot cipeltek háton, s 40–50 fillért kaptak érte. Ómassáról is sok fát fuvaroztak le a miskolci piacra: az erdészettől pénzen váltották ezt meg.

A bogácsiak az erdészettől váltottak fát, vagy *Cserépfalu*, *Noszvaj*, *Szomolya* erdeiből vásárolták meg. Főleg *Mezőkövesdre*, *Abonyba*, *Hevesre*, *Szilhalomra*, *Erdőtelekre* vitték eladni, de leszakereztek vele *Poroszlóig*, *Tisza-füredig*, a *kunmadarasi* malomig is.

A fa fuvarozása főleg télen zajlott, kisebb volumenű volt a mezei munkák rövidebb szüneteiben. Alkalmanként még 30–40 holdas nagygazdák is fuvarozták a fát. A háború alatt az asszonyok vitték a fát az Alföldre árulni. Este indultak el a rakománnyal, s másnap reggel értek a kiszemelt településre.

160. L. F. 70 éves, Noszvaj.

Ugyancsak jelentős mennyiségű fát fuvaroztak el az Alföld felé a kisgyőriek is. 1910-ig az erdőmunkáért 2 szekér fát kaptak járandósággént, főleg tűzfát. Azt szállították el *Mezőkeresztesre*, s máshová az *Alföld* felé, ahol pénzért adták vagy takarmányra, kukoricára cserélték.¹⁶¹ Különösen sokat megfordultak a dél-borsodi síkságon, valamint a Hejő menti falvakban. Eljutottak a fával a Tiszántúlra: megfordultak *Görbeházán*, *Hajdúnánáson* is. *Tiszafürednél* keltek át a folyón. Főleg pénzért adták el a fát, de volt olyan is, hogy egy szekér dinnyére cseréltek egy szekér fát, s a gyümölcsöt ezután a falujukban adták el.

Harsányból a kisebb gazdák, akik 3–4 holdjukon nem tudtak megélni, szekereztek el leginkább fával az Alföldre. Részben a falu közös erdejéből, saját erdőjoguk révén szereztek fát, de vettek az erdészettől is. Harsányiak fuvarozták a fát a *hejőcsabai*, *mezőcsáti* és *mezőkeresztesi* pékeknek is.

Cserépfalun az erdészettől váltottak fát. Többen maguk termelték ki, mert az olcsóbb volt. Volt olyan is, aki *felében* vállalt *ritkítást* az erdészettől. A faluból *Mezőkövesdre* és *Bogácsra* hordtak fát árulni, de volt, hogy *Poroszlóig* is leszekereztek, ahol egy szekér fáért egy szekér lucernát vagy más takarmányt kaptak.

Itt kell utalnunk egy sajátos kettőségre is: miközben a cserépiek eladni is vittek fát a faluból, közben többen Répáshutáról szereztek be a jobb minőségű faanyagot a fafaragáshoz, a falu egykori virágzó háziiparához. Répáshután a cserépiek főleg bükkfát vásároltak a szövőszék készítéséhez, máskor jávorfát fakanalakhoz, favillákhoz, járomhoz, gereblyéhez. A fenyőfát deszkának vásárolták meg. Lényegében hasonló Bogács helyzete is: a falu egyfelől behozatalra szorul a fából, másfelől viszont a másutt megváltott fával folytat közvetítő kereskedelmet, ami jelentős hasznot jelent a fuvarosok számára (lásd alább).

Felsőtárkányból is jelentős mennyiségű tűzfát szállítottak az Alföldre, ahol pénzért adták vagy búzára cserélték el.¹⁶²

Jelentős szerepet kapott a fával való kereskedelem *Bükkzsérc* életében is. „A fát vagy részként kaptuk a favágásért az erdészettől, vagy pénzen váltottuk meg. Volt, hogy ősszel 20 méter fa is összegyűlt az udvaron, s mikor kellett, főleg tél közepén kezdtük eladni. Főleg Kövesdre jártunk vele, a piacon árultuk. A vevő felült mellénk, s elvezetett oda, ahol le kellett pakolni. A fa jól jövedelmezett, mert volt olyan, amikor 8 Ft-ért lehetett megváltani 1

161. Földes László gyűjtése: E. A. 7042. 17.

162. Péter Mária és Varga Melinda gyűjtése: ENA. 2104/79.

métert, s 80–100 Ft-ért adtunk el. De ezt ki kellett termelni, leközelíteni s elvinni. Főleg a *lábon száradt* fához jutottunk így hozzá.”¹⁶³ A zsérciek télen lejárta az Alföldre a fával: szánon egészen *Balmazújvárosig* lefuvarozták azt. Viszont a faeszközökhöz való nyersanyagot ők Répáshutáról szerezték be.

Mint idézett bükkszérci adatközlő szavai is jelzik, a fával való fuvarozás jelentős hasznot biztosított a Bükk-vidéki falvak számára. Nehéz ezt természetesen megbízhatóan rekonstruálni, mégis úgy tűnik, hogy a fát a megváltási összeg többszöröseként lehetett értékesíteni. Bogácsi adatközlő szerint „egy jó kocsi fa – 2–2,5 méter” 12–15 pengőbe került, s Kövesden már 25–30 pengőt lehetett kapni érte. De annál többbe került, minél messzebb vitték.¹⁶⁴ Másik vélemény szerint, ha egy kocsi fa (20–24 q) belekerült a fuvarosnak 150 Ft-ba, akkor másáját 25–30 Ft-ért (vagyis 3–4-szeres haszonnal) tudta eladni.¹⁶⁵ Mindez különösen a fuvarosokat hozta előnyös helyzetbe, akiknek megérte, hogy a több fuvar fejében mással termeltesék ki a fát, s ne maguk bajlódjanak vele. Mint más vonatkozásban, így itt is, a fogat alkalmas volt egy rendkívül mobilis életmód megvalósítására. Nem véletlen, hogy a Bükk-vidéken a szegényebb népesség álma a fogat volt, s a fuvaros státusa elérendő cél és modell.

Bár a fával való kereskedelem is tanulságos a néprajzi vizsgálatok számára, annál lényegesen fontosabb a fából készített termékek körének, típusainak és elterjedésének vizsgálata. A Bükk-vidék falvaiban magas szintű volt a famegmunkálás, készítményeik – beleértve bizonyos munkaeszközöket is – távolabbi tájakra is eljutottak, s szerepet kaptak más, eltérő módon gazdálkodó, más életmódot folytató paraszti közösségek munkavégzésében, ill. eszközkészletében.

A XIX. század középső harmadából számos levéltári adat áll rendelkezésünkre, amelyek azt igazolják, hogy az állami erdészet gazdálkodása messze-menően figyelembe vette a bükki falvak gazdasági struktúrájának ezen összetevőjét, s maga is kereskedett a munkásai, napszámosai által elkészített fatermékekkel. A XIX. század második feléből már több kimutatás áll rendelkezésünkre, amelyek tételesen sorolják fel az egyes famunkákat, a készítmények árát, illetve azokat a munkabéreket, amelyek az egyes termékek elkészítéséért kifizethetők. Úgy tűnik, hogy a Bükk falvainak népe az erdészet számára is nagy mennyiségű faárut gyártott, s a fatermékekkel való közvetlen termékcserére csupán az egyik módja volt az ez irányú tevékenységeknek. Vagyis az

163. Tilaji Lajos 70 éves, Bükkszérc.

164. Bényei Józsefné 77 éves, Bogács.

165. Hilócki Lajos 71 éves, Bogács.

Alfölddel való termékcseré vizsgálatá során nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a közvetlen cserére való termelés csupán egyik lehetősége volt a jövedelemszerzésnek, s az uradalom és a fakereskedők ugyancsak lényeges szerepet játszhattak a felvásárlásban, és a fatermékek Alföldre történő eljuttatásában. Ez természetesen volumenében is másfajta termékcserét jelez, s feltétlenül utal arra, hogy az alföldi falvak mezőgazdálkodó népességét nem csupán a hegyvidéki lakosság közvetlen termékcseréje juttathatta hozzá faeszközökhöz, használati tárgyakhoz. Az azonban kétségtelennek tűnik, hogy az uradalom, illetve az erdőhivatal ez irányú tevékenysége egy tradicionális fakultúrára épült, s az sem valószínű, hogy sokban változtatta volna az előállított termékek körét. Alább egy 1869-ből származó kimutatást közlök, amely nem csupán a famunkák sokféleségéről tájékoztat, hanem a munkabérekről és szállítási bérekről is számot ad.¹⁶⁶

A teljesítendő munkának neve Faárúk	Darab- szám	Munkabér Ft kr		Fuvar és munkabérrel			
				diósgyőri		miskolci	
				raktárba			
1.	2.	3.	4.	Ft	kr	Ft	kr
Keréktalp közelebb erdőrészből	150			4		4	80
Keréktalp távolabb erdőrészből	150			4	50	5	30
Kőris- vagy bükkfa hasított rúd közelebb erdőrészből	1				20		25
Kőris- vagy bükkfa hasított rúd távolabb erdőrészből	1				20–26		25–31
Járom jávorfából	1				46		49
Kőris- vagy tölgyfa küllő	1				1–1 ¹ / ₂		1 ¹ / ₄ –1 ³ / ₄
Szőlőkaró tölgyfából	1000	2	40	3	30	3	90
Gyúró teknő	1				20		21
Fürösztő tekenő	1				35		36

166. DEH. 16/1869.

A teljesítendő nunkának neve Faárúk	Darab- szám	Munkabér		Fuvar és munkabérrel			
				diósgyőri		miskolci	
		Ft	kr	Ft	kr	raktárba Ft	kr
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Mosó tekenő	1			1	40	1	41
Sütő tekenő	1			1	50	1	52
Szóró, hóhányó és sütő lapát	1				20		21
Villa kétágú	1				20		20 ¹ / ₂
Villa háromágú	1				25		25 ¹ / ₂
Kaszanyél egy markolatú	1				15		15 ¹ / ₂
Kaszanyél két markolatú	1				20		20 ¹ / ₂
Csákány és ásonyél	1				1 ¹ / ₂ —2		1 ¹ / ₂ —2
Kapanyél	1				3		3 ¹ / ₄
Nyoszolaláb	1				3—4		3 ¹ / ₂ —4 ¹ / ₂
Karfa	1				1 ¹ / ₂		1 ³ / ₄
Lapoczká	1				3—4		3 ¹ / ₂ —4 ¹ / ₂
Kerékfog gyertyán- fából 12" hosszú	1				1—1 ¹ / ₂		1 ¹ / ₄ —1 ³ / ₄
Bükkfa zsinde	1000	2	50	1	50	2	30
		2	70	1	70	2	50
Bükkfa tengelyrúd	1		4		8		11

Más adatok alapján még tovább is bővíthető a termékek köre pl. *furikkal*, *kosárral*, *lőccsel*¹⁶⁷ de készítettek *kád*- és *hordóabroncsot* mogyoró- és gyertyánfából, *babkarót*, *nyeregkápát*, somfából *sétapálcát* stb. Úgy vélem tehát, hogy ezek, az állami erdészeti számára készített eszközök, fatermékek, különböző csatornákon ugyancsak bekerültek a tájak közötti termékcseré rendszerébe.

A fatermékek jelentőségét és a velük kapcsolatos specializálódást tükrözi az óhutaiai 1816-ban írott levelének részlete is.¹⁶⁸ „Az tőlünk lehetet-

167. DEH. 78/1872.

168. A diósgyőri koronauradalom úriszéki iratai. BmÁL. XI—601/7. Szám nélkül.

lenség, hogy mi azon Öllfa vágásból s hordásából szakmányosan ki vévén reánk el élhetnénk. Mert lehetetlen egy gyalog embernek 6 Holnapok alatt 150 öllfát ki vágni, 100 ölet pediglen a szekeres embernek 2 marhán illy nagy Hegyek közül a Depositoriumba bé hordani, és hogy mi azon keresetünkből élhessünk, más kereset, úgy mint mesterségünk által meg nem engedni. *Ab-lakos Mesterségünkhöz fát nem adni, vagy más Uraság Határjárul szerszám Fának valót bé hozni*, és még mivel mink sem nem szántunk, vetünk, mellyből Téli Kenyerünket meg szerezhethnénk az Mésznek vitelétül el tiltani egy áttallyában meszet sem adni.”

A recens adatok azt jelzik, hogy a famegmunkálás produktumai között eltérő történeti réteget képviselő tárgyak készítése és használata rétegződött egymásra. Miközben voltak olyanok, amelyek több évszázados hagyományokat őriznek, s alakításukban, az eszköz fejlődésének történetében is szerepet kaphattak e „faragó falvak”, más típusú eszközök nemegyszer csak 1–2 emberöltőt léteztek, divatszerűen terjedtek, majd tűntek el nyomtalanul.

1885-ben, amikor KOVÁCS Gyula felmérte Borsod megye háziiparának helyzetét, utalt arra, hogy *Balaton, Cserépfalu, Nádasd* (Borsodnádasd) és *Nagyvisnyó* famunkája kiemelkedik a környező települések közül. Balaton községben a korabeli leírás szerint háromszázan foglalkoztak faeszközök készítésével. Termékeik, mezőgazdasági eszközök és a háztartás különféle szerszámai *Eger, Putnok, Ózd* és *Nádasd* piacain találtak vevőre.¹⁶⁹ Bizonyára e famunkára való specializálódásra utal már FÉNYES Elek is, amikor Dédesről ezt írja: „A bognárságot a lakosok maguk űzik.”¹⁷⁰

Gyűjtéseink azt jelzik, hogy az erdővidék népe szinte mindent meg tudott faragni a fából, ám csak egy szűkebb termékskála volt az, amely túljutott a kistáj határain, s szerepet kapott az alföldi árucserében. Úgy vélem, ennek elsődleges oka az, hogy csak azokra az eszközökre tartott igényt az Alföld népessége, amelyeket önmaga nem tudott előállítani, pl. éppen alkalmas faanyag, s – ebből következően – a készítésére vonatkozó ismeretanyag hiányában. Érdemes azonban számba venni mindezeket az eszközöket, amelyek – egy-egy faragóközpontból kiindulva – a Bükk, ill. a Bükkalja eszköz-kultúrájába bekerültek, s nem csupán azokat, amelyekkel tágabb amplitúdójú kereskedelem folyt.

A fából készített gazdasági eszközök között kiemelkedő jelentőséggel bírt a *járom*. A parasztemberek zöme maga is el tudta készíteni ezt az eszközt az erdővidéken, mégis megfigyelhetők tájunkon olyan sűrűsödési pontjai a

169. Kovács Gy., munkáját idézi: Dobrossy I. – Fügedi M., 1977. 105.

170. Fényes E., 1851. I. 249.

járomkészítésnek, amelyek erre (is) specializálódott településeket jeleznek. Különösen *Cserépfalu*, *Nagyvisnyó*, *Répáshuta* és *Kisgyőr* járomfaragói voltak híresek, bár nem kizárt, hogy hírnevüket elsősorban a faragott, *cifra* jármoknak köszönhetik, míg a többi településen nem volt szokás a járom faragással történő díszítése. Feltűnő azonban, hogy falvaink nemegyszer nem önma-gukat, hanem a szomszédos településeket tartják járomfaragó-falunak: pl. a cserépfalusiak, akik a legtöbb jármot készítették, *Répáshutát* említik járom-készítőként, az ugyancsak híres faragó dédesiek *Varbót* és *Bükkszentlászlót* említik, ugyanakkor a bükkszentlászlóiak *Kisgyőrt* nevezik meg járomkészítő faluként. A varbóiak a *cifra* jármokat Répáshután és Bükkszentlászlón csináltatták, ám a „közönséges” darabokat maguk készítették el.¹⁷¹ Ez is azt jelzi talán, hogy elsősorban a diszes jármok készítőit kísérte különösebb figyelem.

A bükki falvak diszes jármjai nagy távolságra eljutottak az Alföldre is. BODÓ Sándor utal rá, hogy a Mezőkövesd környéki borsodi falvak jármait használták a *Hajdúságban*.¹⁷² Virágmotívumokkal különösen gazdagon díszített volt a cserépfalusiak jáрма, amelyet alkalmanként a járomfej végeinek ökörfejszerű kiképzésével ékesítettek. Az 1930–40-es években már elsősorban kereskedők révén árusították ezeket, akik *Gyomárról*, *Jászberényből*, *Jász-apatiból*, *Turáról*, *Abádszalókról* küldték el megrendeléseiket.¹⁷³ A Bükk-vidék falvaiban gyakran felbukkan a kisgyőriek leveles ággal, tulipánnal, hornyolt növényi motívumokkal díszített faragott jáрма. Jelentős tételben kereskedtek jármaikkal a répáshutaiak is: készítményeik eljutottak a *Tiszántúlra*, a *Taktaközbe*, és a *Jászságba* is. Alföldi uradalmak nemegyszer 50–60 darabot rendeltek egyszerre belőle.

A Bükk-vidéki járom elterjedése jól példázza azt, hogy nemegyszer általános elterjedt munkaeszközök is tárgyát képezhették a nagytájak közötti termékcserének, részesei voltak a különböző régiók közötti munkamegosztásnak, specializálódásnak.

Kiterjedt kereskedelem folyt a Bükk-vidék falvaiban készített favillákkal is. A Bükk-vidék fontos villakészítő központ volt: *Nádasd*, *Cserépfalu* és *Nyárád* lakosai mintegy 35 ezer favillát és gereblyét adtak el csupán a miskolci kereskedők útján – írja BALASSA Iván,¹⁷⁴ s jelzi, hogy emellett természetesen egyéb értékesítési módokkal is számolni kell (28. kép). Igazolják

171. Manga János gyűjtése 1947.: HOM. NA. 155. 5.

172. Bodó S., 1966. 540.

173. Balázs G., 1984. 122–129.; Vö. még: Lajos Á., 1959–61. 131.

174. Balassa I., 1949. 119.

28. kép. Favilla készítése, Cserépfalu 1907.
(Kóris K. felv. HOM. 8648.)

ezt a nagy tételt egyéb történeti adatok is. Pl. 1869-ben — az erdőhivatal iratai szerint — cserépfalusi lakosok 150 db kifaragott és 30 db faragatlan kőrisfa villát loptak el az erdőről, ugyanakkor ismeretlen cserépfalusi lakosok nyolc szekér favillát, kb. 1440(!) darabot tulajdonítottak el.¹⁷⁵

Maguk készítették a favillákat és gereblyéket a zsérciek, varbóiak, s a hutai szlovákok is, ám az utóbbiak, valamint a cserépfalusiak árusították is azokat. A hutaiak inkább csak a mész tetejére dobtak fel néhány darab szerszámot, amiért a jószágnak takarmányt cseréltek kereskedő útjaikon, ám a cserépiek favilláit nagy tételben fuvarozták az Alföldre a fogatos gazdák még századunk első évtizedeiben is.

Nagy jelentőséggel bírtak a bükki falvak a kenderfeldolgozás eszközkészletének készítésében, alakításában is. Különösen fontos volt e vonatkozásban Balaton és Cserépfalu, valamint Kisgyőr és Varbó szerepe, s nagy jelentőségű volt Dédestapolcsányé, melynek ólmos guzsályait még a Zempléni-hegység falvaiba is elszekereztek.¹⁷⁶

Kisgyőrből főleg jármot, szekértalpat vittek árulni, de készítettek kaszanyeleket és gereblyéket is eladásra. A második világháború után rövid ideig hátikosarakat is fontak. Az anyagot Bükkszentkeresztben és Bükkszentlászlón

175. DEH. 70/1869.

176. Dobrossy I. – Fügedi M., 1977. 104–105.; Dobrossy I. – Fügedi M., 1982. 402.

szerezték be, a kész kosarakat pedig a *Bükkalja* falvaiban és *Miskolcon* árusították.¹⁷⁷ A *zsérciek* kézikosarakat készítettek, de a falu jelentős *hidaskészítő* központ is volt.¹⁷⁸ A hátikosár készítésének *Noszvaj* a központja. A palóc vidék e jellegzetes teherhordó eszközéből¹⁷⁹ csupán LUKÁCS Ferenc, a ma is élő kosárfonó elkészített egy-egy télen 200–250 darabot, s azt *Ceglédig*, a *Jászságig*, a *Tápió-völgyig*, *Ózdig* hordta el árusítani.

A fatermékek sokféleségét, s a fafaragás népeletbeli szerepét elsősorban *Cserépfalu*, a századunk első harmadában még legjelentősebb faragóközpont példáin tudjuk érzékeltetni. LAJOS Árpád jelentős tanulmányt írt a falu faragóközpontjáról, ám ő elsősorban a díszítményekre koncentrált. Vizsgálatait két évtized múltával BALÁZS Géza végezte el újra.¹⁸⁰ Magam főleg azt vizsgáltam, hogy milyen szerepet játszott ez a tevékenységi forma a település gazdálkodásának, életmódjának egészében. Úgy vélem, hogy az adataim alapján kirajzolódó kép e vonatkozásban modellként is értelmezhető az északi hegyvidék faragófalvaira.

A fafaragás elsősorban a szegényebb, kisközdű vagy földtelen emberek tevékenységéhez kötődött, akik a mezőgazdálkodásból nem tudtak megélni. (A rossz talajminőség, valamint az egészségtelen birtokstruktúra tovább nehezítette e tájon a megélhetést.) Legtöbbször summásnak jártak tavasztól ősziig, s ősztől tavaszig faragtak csupán, a mezőgazdasági munkák szünetében (29. kép). Volt a faluban 15–20 család azonban, akik elsősorban a famunkákból éltek. Termékeiket főleg kereskedők vásárolták fel, vagy vásárra vitték azokat: *Jászberény*, *Jászapáti*, *Füzesabony*, *Poroszló*, *Tiszafüred*, *Mezőkövesd*, *Mezőcsát*, *Eger*, *Miskolc*, *Szikszó* sokadalmaira. De különösen *Mezőkövesden* árultak sokan, melynek országos vásárai egyben igen nagy jelentőségűek voltak. BALÁZS Géza az egyik jeles faszerszámkészítő pénztárkönyvében a következő helységneveket találta meg az 1960–70-es évekből:

1968 – Mezőkövesd, Mezőkeresztes, Polgár, Eger

1969 – Karcag

1970 – Edelény

1971 – Bogács, Mezőkövesd

1972 – Gyöngyös, Miskolc

1973 – Hevesi vásár, Besenyszög

1975 – Bükkábrány

1976 – Mezőszemere, Mezőnagy Mihály

177. Erdélyi Zoltán gyűjtése 1963.: E. A. 7261. 4.

178. Nagy J. A., 1982. 81–82.

179. Vö.: Paládi-Kovács A., 1973a.

180. Lajos Á., 1959–61. 103–135.; Balázs G., 1984. 122–129.

29. kép. Guzsalytalp faragása, Cserépfalu 1932.
(Gönyey S. felv. NM. 63.895.)

BALÁZS Géza gyűjtéséből tudjuk azt is, hogy az egyes tájaknak, gyakran egyes településeknek más-más igényeik voltak a faeszközökben, másfajta cikkek voltak kelendők. MATYI TÓTH Lajos emlékezete szerint *Miskolcon* a létra, kasza- és kapanyél, a *Sajó-mentén* a gereblye és a kaszanyél, *Ózdon* a seprűfélék és a szerszámnyelek, *Csegén* és *Egerben* ugyancsak a seprűfélék és a szerszámnyelek, *Karcagon* a petrence, *Abádszalókon* a seprű, a *Jászságban* és a *Kunságban* a kocsirudak és a petrencésrudak, a „*Felvidéken*” a tiló volt különösen keresett.¹⁸¹ Csak felsorolásszerűek, hogy mi mindent vittek még a faluból árusítani: *tarlógereblye (tórus)* s különböző méretű és funkciójú *fa-gereblyék*, *jármok*, *kocsikerekek*, illetve *keréktalpak*, *faborona*, *csörgős guzsalyok* (tulipános, vésett díszű cserépi ülőguzsalyok szinte az egész Észak-kelet-Magyarországon fellelhetők), *fakanalak*, *csigacsinálók*, *mángorló*, különböző *vályúk*, *egérfogó*, *tekenők*, *szénvonó*, *sütőlapát*, *motolla*, *orsók* (köztük csörgősek), *csörgős nyújtófák*, *dagasztóláb*, *kanalas*, *tálas*, *fejőszék*, *kisszék*, *kovászoló lapocka*, *görbebot*, *szövőszék* – s ki tudja még, mi minden (30–37. kép).

181. Balázs Géza gyűjtése 1983.

30. kép. Cserépfalusi szerszámnyelek
a kövesdi piacon, 1962.
(Erdélyi Z. felv. NM. 183.662.)

31. kép. Gereblyeáros a gyöngyösi vásáron,
1951. (Csilléry K. – Réger E. felv.
NM. 101.378.)

32. kép. Teknőárusok az ózdi vásárbán, 1961. (Erdélyi Z. felv. NM. 160.649.)

33. kép. Seprű- és gereblyeárus a gyöngyösi vásárban, 1951.
(Csilléry K. – Réger E. felv. NM. 101.362.)

34. kép. Gereblye- és járom árus a gyöngyösi vásárban, 1951.
(Csilléry K. – Réger A. felv. NM. 101.379.)

35. kép. Furikáros a gyöngyösi vásárban,
1951. (Csilléry K.—Réger A. felv.
NM. 101.368.)

36. kép. Létraárus cserépváraljiak
a mezőkövesdi piacon, 1952.
(Morvay J. felv. NM. 103.022.)

37. kép. Faragott jármok a gyöngyösi vásárban, 1951.
(Csilléry K.—Réger E. felv. NM. 101.380.)

Eltérő szezonjai voltak az egyes eszközök készítésének, a mezőgazdasági munkák évi rendjéhez igazodva. Tavasszal különösen a szerszámnyelek voltak kelendők, azután aratásig a jármok, petrencék, kasza- és gereblyenyél, aratás után pedig a seprőfélék.¹⁸²

A falun belül az egyes családok között is megfigyelhető volt bizonyos szakosodás a különböző munkákra. A *Tamás familia* főleg favillákat készített, a *Petence* család dongakészítő volt, *Gáborék* fakanalakat faragtak, a *Madarászok*, a *Boldizsárok*, *Mizserek* pedig a különleges mives faragótudományukról voltak híresek (38–39. kép).

38. kép. Ivókanalat faragó cserépfalusi, 1932.
(Gönyey S. felv. NM. 63.983.)

182. Balázs G., 1984. 122–129.; Viga Gy., 1984d 113–121.

39. kép. Fakanálárus az egri piacon, 1963.
(Morvay J. felv. NM. 176.976.)

Megfigyelhető egy sajátos munkamegosztás az árusításban a férfiak és a nők között is: amíg az előbbieket főleg a mezőgazdasági eszközökkel, nagyban kereskedtek, addig az asszonyok leginkább háton vitték piacra az apróbb konyhai eszközöket (fakanál, csigacsínáló stb.) (40. kép).

A fafaragók nemegyszer állandó kapcsolatban álltak kereskedőkkel, akik átvették a portékájukat: pl. a nádudvari *Bíró*, a karcagi *Schwartz*, a mezőtúri *Erdős*, a mezőcsáti *Léderer*, a turai *Szilágyi*, a gyomai *Békési József*, a gyöngyösi *Lukács Balázs* kereskedésével.

A faeszközöket elsősorban pénzért árusították, néha azonban cserélték terményért is. Az 1940-es évek elején egy tilóért egy véka búzát kértek, ugyanakkor 1 gereblye 10 pengő, a kaszanyél 5–6 pengő, egy járom pedig 20 pengő értékű volt.¹⁸³

Jelentős háziipari alapanyag volt a fa *Répáshután* is. Néhány család a fát maga dolgozta fel, s a háziipari termékeket értékesítette. A famunka minősége, a fa feldolgozásának foka határozta meg, hogy termékeik milyen távolságra jutottak el. Viszonylag sokan készítettek *keréktalpat*, *küllőt*, nagyoltak ki *dongát*, amit a környező falvakban értékesítettek. Az erdőgazdaság sok *talpfát* is faragtatott az egri, illetve szilvásvárad vasúthoz. Tűzifával hálalva is feldobtak 1–2 *villát*, *gereblyét* a szekérre, amit takarmányra, terményre cseréltek el az úton. Hasított ágú *favillákat* (drevene vidla) nagyobb tételben megrendelésre vitték. *Kaszanyelet* és *kapanyelet* ugyancsak kocsiszámra vitték az uradalmak megrendelésére. Kisebb tételben árulták a *sütőlapátot*; az utóbbinak szívesen voltak vásárlói pl. a rátkai svábok, akik nem értették a készítését, viszont híres sütők voltak. Nagy tételben kereskedtek a *jármokkal*, melyeket a *Horváth* család magas szinten készített és faragott. A jármokat is elsősorban megrendelésre készítették, alföldi uradalmak 50–60 darabot is

183. Balázs Géza gyűjtése 1983.

40. kép. Csigacsináló táblácskák a Herman Ottó Múzeum gyűjteményéből

rendeltek egyszerre. Gyakran postán jött a megrendelés. 40–50 darabot még szekérrel fuvaroztak rendeltetési helyére, de nagyobb tétel esetén Miskolcon vasúti vagonokba rakták át az árut, s úgy szállították. A járommal való kereskedés fő iránya az Alföld volt: részben a *Jászság* és *Heves* megye irányában kereskedtek (főleg *Jászkisér* és *Jászberény* környéke), de eljutottak a *Tiszán túlra* (Nyíregyháza, Mezőtúr), a *Taktaközbe*, s a *Tisza-vidékre* (Tokajtól Poroszlóig).

Bár adataim elsősorban a fával, illetve abból készült eszközökkel való kereskedés kiterjedését, területét érzékeltetik, aligha hagynak kétséget afelől, hogy a Bükk-vidék famunkára specializálódott háziipara lényegesen hatott az érintkező területek, s nemegyszer a távolabbi alföldi régiók tárgyi kultúrájára is. Csupán a vásárlók, a befogadók körében végzett vizsgálatok adnának megnyugtató képet arról, hogy miként adaptálták ezeket a tárgyakat, s milyen szerepet kaptak egy másfajta táj másfajta életmódot folytató közösségének eszközkultúrájában. Különösen érdekes lenne ennek vizsgálata a díszített, gazdagon faragott eszközök vonatkozásában, amelyek alighanem az „ünnepi” tárgyak között kaphattak helyet, s különösen sok nyerhetett közülük ajándékfunkciót (guzsalyok, sulykok, csigacsinálók stb.). Pl. az ólmos guzsalyok elterjedése sejteti, hogy a Bükk-vidéki falvak számos új, vagy új típusú eszközt is elterjeszthettek. Mindezen kérdések megválaszolására vizsgálatunk mostani aspektusából nem vállalkozhatunk. Az azonban kétségtelennek látszik, hogy az erdős vidék népessége számára a famunka az alkalmazkodás egyik legalap-

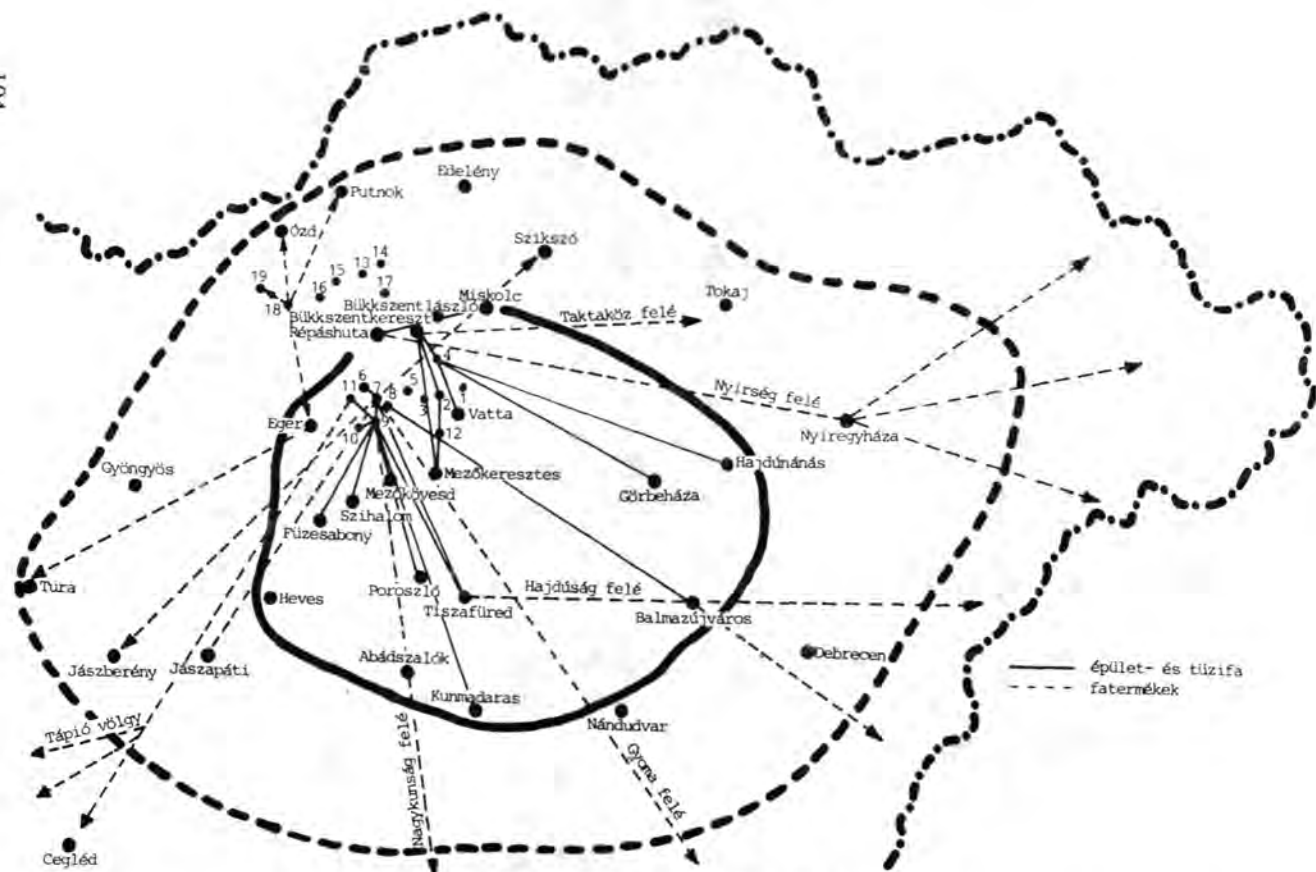

41. kép. Kasáros az egri piacon, 1954.
(Bakó F. felv. EVM. 2.289.)

42. kép. Novaji vándor hátyiárusok Verpeléten, 1954. (Takács L. felv. NM. 113.134.)

43. kép. Bükk-vidéki fa és fatermékek piackörzete.

1. Harsány, 2. Borsodgeszt, 3. Sály, 4. Kisgyőr, 5. Kács, 6. Bükkzsérc, 7. Cserépfalu, 8. Cserépváralfa, 9. Bogács, 10. Szomolya, 11. Noszvaj, 12. Bükkábrány, 13. Mályinka, 14. Tardona, 15. Nagyvisnyó, 16. Szilvásvárad, 17. Ómassa, 18. Balaton, 19. Borsodnádasd

vetőbb formája, s az a lehetőség, amellyel úgy tartja el önmagát, hogy közben behatol, beépül a szomszédos nagytájjal kialakult munkamegosztás tradicionális struktúrájába. S mindez nem csupán gazdasági folyamat, hanem bonyolult kulturális kölcsönhatás, amely az eszköztörténet és a népművészet vonatkozásában is számos információt hordoz (41–42. kép). A famunka és annak termékeivel folytatott árucseré nem csupán az egyes gazdaságok kereteinek kitágítását jelenti, hanem állandó kontaktust a szomszédos tájakkal, s ily módon hatást és visszahatást a termelőfolyamat és az ízlésvilág vonatkozásában is (43. kép). Ezen érintkezés és egymásra hatás „eredményeinek” feltárása azonban csak komplex eszközmonográfiák révén lehetséges, amelyek kimutatják ezen folyamatok valódi tartalmát és következményét.¹⁸⁴

Szólni kell még a fa kapcsán egy sajátos árucikkről, a *fahamuról*, amelyet ugyancsak elvittek alkalmanként – szegényebb asszonyok – árulni falvainkból. Különösen *Kisgyőrből* vannak adataink arra, hogy télen összegyűjtötték a tűzhelyből a hamut, amit ezután tavasszal átszítáltak, zsákokba raktak, s az alföldi tanyákra vittek eladni, ahol ezt a ruhanemű lúgozásához használták fel.

Csupán megemlítem végezetül, hogy a XVIII. század közepe és a XIX. század közepe között jelentős erdei ipar volt a Bükkben a *hamuzsír* készítése. Főleg bükkfából égették, s üvegyártásra, és más vegyi folyamatok végzésére használták.¹⁸⁵ Ennek emléke azonban már nem ragadható meg a népi kultúrában.

9. Kender- és vászonkereskedelem

A Bükk-vidék falvainak sokirányú kapcsolatrendszerére világítanak rá a kendermunkákkal és vászonkészítéssel kapcsolatos táji munkamegosztás adatai is, amelyek nem csupán az eltérő gazdálkodási szerkezetek és földművelési módok lehetőségeire, a különböző termékskála fő vonásaira, hanem az eltérő viselet, vászonfelhasználás, áttételesen a népi díszítőművészet változatosságára is ráirányítják a figyelmet.¹⁸⁶ Ennek a kapcsolatnak két nagy területe határolható el egymástól.

184. Balassa I., 1949.; Szabó L., 1978. 169–182.; Szolnoky L., 1972.; stb.

185. Bakó F., 1977. 145.

186. Dobrossy I. – Fügedi M., 1982. 395–405.

44. kép. Szitaárus
a mezőkövesdi piacon, 1963.
(Erdélyi Z. felv. NM. 183.663.)

45. kép. Vászonárus a mezőkövesdi
piacon, 1952.
(Morvay J. felv. NM. 103.005.)

1. Azokon a településeken, amelyek kis szántóterülettel bírtak, illetve uradalmak birtokolták a földterület nagyobb részét, gyakran nem termett elegendő kender, így nem állt rendelkezésre elegendő nyersanyag a legalapvetőbb háziipari tevékenység folytatásához. Ilyenkor alföldi falvakban vásároltak kendert, esetleg a kész fonalat vették meg a kövesdi vagy egri piacon. A mézárusok nemegyszer kendert hoztak haza alföldi kereskedő útjaikról. De volt eladó kender és fonál általában *Cserépfaluban*, *Dédesen*, *Tardonán*, *Kácson*, *Noszvajon* is: ezeket a falvakat tartják a Dél-Bükk legnagyobb szövőfonó településeinek. (Megjegyzem, hogy Kács az egyetlen bükkalji település, amelynek urbáriuma is tartalmazza a kendermunkával kapcsolatos szolgáltatásokat: „...Tettes özvegy Almásiné és Fáy Lászlóné Asszonyomi Ő részekre Feleségeinkkel fonyattatni, és minden Földes Uraságnak Kender földéinktől egy-egy zsákot, vagy az helyett egy egy Mariást adni köteleztetünk.”¹⁸⁷ A nagymérvű kendermunkára való specializálódás jele lehet az is, hogy ugyancsak Kácsról már FÉNYES Elek leírta: „Nők pedig különösen szövéssel, fonással, és főképp vászon-fehéritéssel foglalkoznak.”¹⁸⁸ Állandóan folyt

187. BmÁL. Act. Pol. XXII. I. 293. 28.

188. *Fényes E.*, 1851. II. 161.

tehát egyfajta termékcseré a feldolgozásra alkalmas rostanyaggal, amelyet pénzért vásároltak meg, s aztán maguk dolgoztak fel tovább (45. kép).

E vonatkozásban nem feledkezhetünk meg a gyolcsosok szerepéről sem, akik a Bükk-vidék falvaiban is felbukkantak, ám termékük speciális módon illeszkedett be a parasztgazdaságok textilkulturájába, s ott is szerepet kapott, ahol elegendő vászon állt rendelkezésre; inkább „választékbővítő” szerepe volt.¹⁸⁹

A nyersanyaggal való kereskedelem egy észak-magyarországi léptékű járó munkamegosztás szerkezetébe illeszkedett, melynek fő tendenciáit ismerjük.¹⁹⁰

2. Tárgyunk szempontjából magam fontosabbnak ítélem most e kapcsolatok másik típusának vizsgálatát: ennek során sajátos „társulások” alakultak ki egyes települések között, melyek révén szövőközpontok specializálódtak, ahol megszöttek más települések vászonszükségletét is.

Egyik sajátos példája az említetteknek *Cserépfalu* és a bükki hutatelepek, főleg *Répáshuta* kapcsolata. A répáshutai asszonyok megfonták a fonalat, de szőni nem tudtak. Az emlékezet szerint több generáción át a cserépi asszonyok szöttek meg vászonná a fonalukat, akik híresek voltak mívesen megmunkált vásznaikról. A második világháború előtt már nemcsak vásznat, hanem rongypokrócot is Cserépen szövettek.

Néhány répáshutai lányok töltöttek – telente – hosszabb időt egy-egy cserépi asszonynál, akiktől szőni tanultak. Leggyakrabban azonban a cserépi asszonyok mentek fel Répáshutára, s onnan a fonalat hazavitték. A hutaiak adták a színes pamutot is a mintához. Az 1920–30-as években 2 kg búzáért szöttek meg 1 rőf vásznat, de fizettek érte pénzzel is. „A hutaiak a szépet szerették, cifrát kellett nekik szőni: a tótoknak kellett a szép. A mintát ránk bízták, mi találtuk ki, ők mindig elfogadták. Volt, amikor tiszta pirossal szöttek nekik, de volt, amikor többszínű pamutot adtak. A vásznat végben vitték el, csak azt mondták meg, hogy miből mennyit szőjünk.”¹⁹¹

Hasonló módon szöttek bérben a cserépiek a *felsőtárkányiaknak* is, bár, a tárkányiak *Noszvajban* és *Bükkzsércen* is szövettek. Az *újhutaiak* (Bükk-szentlászló) *Sályba* és *Bükkzsércre* is elvitték megszövetni a fonalukat az 1920-as években, de elsősorban a *kisgyőri* asszonyokkal dolgoztattak. Kisgyőri adatközlőm így beszél erről: „A hutai tótok ide jártak megszövetni a

189. F. Kail K., 1982. 431–440.

190. Dobrossy I. – Fügedi M., 1982. 395–405.; Vö.: Kovács Gy., 1885.

191. Nagy Lajosné 78 éves, Cserépfalu.

vásznat. Hozták a fonalat háton, azt ők maguk fonták meg. A *Kékmezőn* jöttek keresztül gyalog. A fonalat mi felmotolláltuk, s megmondtuk, hogy hány *pászma*. A *halálra* felvetettük, s megmondtuk, hogy hány *jegy*, s hogy abból hány rőföt lehet szőni. Megállapodtunk velük, hogy rőfjét hány forintért csináljuk. Mindig pénzzel fizettek a szövésért. A szövőasszonyok mintát mutattak, s a megrendelő azokból választott. Mindig ők kérték a mintát, olyan darabokra is, amibe mi soha nem szőttünk. Pl. mi soha nem tettünk mintát a *baturuhába*, de ők kérték. Nálunk kinevették volna, ha valaki mintás baturuhával ment volna, olyan lett volna, mintha sütőruhával hátalna az ember. Ők meg azt szerették.^{191 92}

Ezek az adatok jelzik, hogy az effajta kapcsolat hatással volt a települések ízlésvilágának alakulására is, ily módon a gazdasági kapcsolatok nagyon is közvetlen kulturális kontaktust teremtettek, amelyet nem szabad figyelmen kívül hagyni e vidék néprajzi vizsgálatánál (sem).

A kendermegmunkálás kapcsán szólni kell még arról, hogy a Bükk településeiről *Latorba* (Sály), *Diósgyőrbe*, *Nagyvisnyóra* és *Dédesre* jártak a kendert megtörni az asszonyok, de jelentős szerepet vállalhattak ebben a munkában *Mónosbél*, *Szilvásvár* és *Bélapátfalva*, s feltehetően az Eger-patak vízimalmai, ill. kendertörői is. Ezek a kendertörők ugyancsak a gazdasági és kulturális kapcsolatteremtés színterei voltak, csomópontjai e táj népeletének.

10. Munkamigráció

Magam a táji munkamegosztás kereteiben vélem értékelhetőnek a munkamigráció különböző formáit is. Mivel az itt élő népesség egy része saját munkaerejét cserélte a mezőgazdálkodó területek – főleg az Alföld és a Kelet-Dunántúl – népességének termékfeleslegére, így a munkaerő-felesleget e táj sajátos „termelési produktumának” tartom.

A Bükk-vidék, főleg a Bükkalja települései – az egészségtelen birtokstruktúra, valamint a gyenge talajminőség következtében – azon régiók közé sorolhatók, amelyek a legtöbb summást adták a mezőgazdasági területeknek, főleg uradalmaknak.¹⁹³ Bár a summásmunka kialakulása a XIX. századra tehető,¹⁹⁴ maga a vándormunka, s konkrétan a hegyvidék és az Alföld közötti munkaerő-migráció sokkal régebbi gyökerű. PALÁDI-KOVÁCS Attila

192. Bihari Gyuláné 72 éves, Kisgyőr.

193. *Sárközi Z.*, 1965. II. 379.

194. *Magyar Néprajzi Lexikon* 4. 500.

hívta fel a figyelmet arra, hogy a kaszás vándormunkások megjelenése az Alföldön nem a kapitalizálódással járt együtt, hanem sokkal korábbi jelenség, s a migráció irányai a XVI. századtól a XX. század elejéig lényegében változatlanok.¹⁹⁵ Kétségtelen ugyan, hogy ezek fő iránya a peremterületekről mutat a Kárpát-medence belseje felé, ám nem hagyható itt figyelmen kívül az Északi-középhegység területének népessége sem. Hogy más területen végzett idénymunkának tájunkon is korai előzményei lehettek, azt jól példázza a következő, 1683-ból származó cserépfalui adat. Egy cserépi tanú vallomásaiban szerepel: „... az elmúlt harmadik esztendőben Szent Istványon arattam kepét ...”¹⁹⁶ A XVIII. századi urbáriumok szövege már egyértelműen jelzi azt a feszültséget, amelyet falvainkban – jobbára zsellérek és töredéktelken élők révén – a munkaerő-felesleg okoz, s igazolja, hogy e tájon a napszámos-munkának igen nagy jelentősége volt. Érdemes ezért szövegüket részletesen is idézni. *Borsodgeszt* (1770): „... a Miskoltzi piatz pedig két mértföldnyire vagyon tőlünk az hol mind a szükséges dolgokat meg vásárolhattyuk, mind pedig ha Helybe való szállő Hegyünkön munkát nem találunk, ottan a szegénység kézi munkája által pénzt kereshet.”¹⁹⁷ *Kács* (1770): Mivel sovány és gyenge a földterület „... többnyire Miskótzon s Daróczon teendő, s azért adni szokot napi számmal segityük magunkat, s abból fizettyük adóinkat.”¹⁹⁸ *Mályinka* (1770): „Miskolczy piacznak két melföldnyire (sic!) valo lete ahol kézi munkalkodással penzre szert tehetünk ...”¹⁹⁹ *Noszvaj* (1770): „... a gyalogok ... kepevel keresik kenyereket és kapával itt az hegyben vagy határos Eger várossa Szöllő hegyén ...”²⁰⁰ *Parasznya* (1770): „... vagyon Piaczunk Miskolczon, egy Mély Földnyire (sic!) vagyon, az holott is kézi munkánkal Pénzkeresésre alkalmatosságunk adatik ...”²⁰¹ *Tibolddaróc* (1770): „... a Földes Uránk Szöllejetiben kapálni és pénzt keresni modunk és alkalmatosságunk vagyon, és ha itten munka nem találtatnék Miskoltz két mértföldnyire fekszik tőlünk, ottan is napi számra pénzt kereshetünk.”²⁰² *Varbó* (1771): „Miskolczy Piacznak Helységünkötül egy mély földnyire (sic!)

195. Paládi-Kovács A., 1979. 385–386.

196. Borsod vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei. BmÁL. 10. 335. IV. A. 501/a.

197. BmÁL. Act. Pol. XXII. I. 291. 31.

198. BmÁL. Act. Pol. XXII. I. 293.

199. BmÁL. Act. Pol. XXII. I. 341–35.

200. BmÁL. Act. Pol. XXII. I. 303.

201. BmÁL. Act. Pol. XXII. I. 350.

202. BmÁL. Act. Pol. XXII. I. 312. 44.

való léte ahol ket kezi munkálkodásunkal pénz keresre jo alkalmatosságunk vagyon.” Alább ugyanezen irat arról tanúskodik, hogy a varbóiak minden második évben Tokajba jártak szüretre, a földesúr szolgálatában.²⁰³ Végetül kontrasztként érdemes idézni a visnyóiak szavait, akik éppen a fentiek hiányát jelzik (1771): „Káros fogytkozásunknak tartjuk azt, hogy a Város-hoz távol vagyunk, az honnat pénzt kereshetnének kézi munkával vagy egyéb képpen kereshetnének . . .”²⁰⁴

A fenti adatok azt jelzik, hogy – a tájon belül mindenképpen – nagy hagyományai voltak a munkamigrációnak, s nem zárható ki, hogy a recens gyűjtések révén feltáruló munkaerő-vándorlásnak több évszázados hagyományai vannak. A XVIII–XIX. században a Bükkalja szőlői szívhatták fel a munkaerő-felesleg zömét, ahol már ekkor a „bérmunka” sajátos formája alakult ki. Az említett daróci, uradalmi szőlő mellett főleg Eger, s különösen Miskolc szőlői igényeltek sok kapást; nem lehet ugyanis kétséges, hogy a miskolci piac nagy vonzását éppen az jelentette, hogy a szőlőmunkás nap-szamosok felfogadásának színhelye volt. Bizonyára felszívták a munkaerő-felesleg egy részét az egyes falvak szőlőhegyei is. Úgy vélem, hogy a summás-munka kialakulásának, a nagyobb távolságban való munkavállalásnak egyik okát a mátraalji és bükkalji szőlők filoxéra következtében történt pusztulásában kell keresnünk, amelynek okán jelentős munkaerő-felesleg képződött.

A fenti tényezők mellett a munkamigrációban még számos más is szerepet játszott. Az északi hegyvidék és az Alföld vonatkozásában figyelmet érdemelnek e kérdésnél FÉNYES Elek szavai, aki Belpátfalva kapcsán a bükki vegetációról a következőket írja: „A növénytenyésztetre nézve, megjegyzést érdemel, hogy a növénytenyésztet e vidéken Apátfalvától egészen Bánhorvátiig, Eger vidékéhez képest, 8–10 nappal késik.”²⁰⁵ A vegetációnak ez a késése – különösen az alföldihez képest – alkalmat teremtett arra, hogy a hegyvidéki emberek, főleg aratómunkások szegődjenek az Alföldre. Hasonló példát idézhetnénk a Mátrából is: mátraderecskei adataink szerint mikor az aratóbandák végeztek az Alföldön a betakarításai, s hazatértek, akkor kezdhették el aratni a saját gabonájukat. (Megjegyzem, hogy ennek lényegében mai, „korszerű” formája is megfigyelhető: a szlovákiai mezőgazdasági üzemekből jönnek a borsodi, abaúji tájakra aratni a kombájnok, s amikor itt végeznek a betakarítással, akkor kezdik otthon a munkát, az itteni üzemek

203. BmÁL. Act. Pol. XXII. I. 361. 32.

204. BmÁL. Act. Pol. XXII. I. 364. 45.

205. Fényes E., 1851. I. 28.

viszontsegítségével.) Esetünkben tehát a két szomszédos nagytáj közötti vegetációs perióduskülönbséggel is kell számolnunk, amely lehetővé tette – főleg az aratás és nyomtatás-cséplés idejére – az idénymunka vállalását. A fél évre elszerződött summásokon kívül tehát gondolnunk kell a népesség tágabb csoportjainak időszakos munkamigrációjára is. Mindez az ökológia sajátos megnyilvánulása tájunk hagyományos kultúrájában.

Szempontunkból sajátos a Bükk hutatelepüléseinek helyzete, melyeknek jószerivel nem volt művelhető szántóföldjük, így a népesség az összes mezőgazdasági terméket a vándorkereskedelem és a mezőgazdasági idénymunka révén szerezte meg.

A Bükkalja valamennyi településéről jártak el summásbandák és részes aratók a második világháborúig, néha még azt követően is. A summásság elsősorban a fiatalok számára jelentett munkaalkalmat, aratni viszont főleg a felnőtt férfiak mentek.

Borsodgesztről a két világháború között főleg a Fertőd környéki Eszterházy-birtokra jártak summások. Még a földdel rendelkező gazdák is elmentek, ha itthon gyengébb volt a termés. *Kisgyőrből* főleg az Alföldre jártak summásnak, *Szilvásváradról* – együtt a *csermelyi, belpátfalvi* és *nagyvisnyói* szegényekkel – főleg *Kaposvár* környékére mentek.²⁰⁶ A *bogácsiak* summásnak elmentek egészen a *Velencei-tóig, Fertőig*, s le a *Dráváig*, ahol már „rácok” éltek.²⁰⁷ A *bükkszentkeresztiek* a *bükkszérciekkel* alakítottak közös summáscsapatot, s *Százhalombatta* és *Ercsi* környékére jártak. A *répáshutaiak* gyakran a *cserépfalusiakkal, szérciekkel, bogácsiakkal* közösen szerveztek summásbandát, s elsősorban *alföldi, tiszántúli* uradalmakba jártak, de eljutottak *Veszprém* és *Fejér* megyébe is. *Bükkszentlászlóról* a második világháborúig – többször *harsányiakkal, bükkszentkeresztiekkel* és *kisgyőrieikkel* egy csapatban – jártak summásnak, főleg *Szolnok* környéki uradalmakba. Feltűnő viszont, hogy ugyanakkor a *Tarna-völgyből Zemplén* megyébe, a *Taktaközbe, Jajhalomra, Ósiskára, Újsiskára* jártak fel idénymunkára,²⁰⁸ a *Mátrából* pedig – *mátraballaiakból, recskiekből, istenmezejiekből, szuhahutaiakból, pétervásáriakból, derecskiekből, bodonyiakból, parádiakból* és *sirokiakból* szerveződött csapatok *Szerencs* környékére szegődtek.²⁰⁹ Ez azt is jelzi, hogy nem csupán a távolság játszott szerepet az idénymunka vállalásá-

206. Makó Mária gyűjtése: ENA. 1204/69.

207. Bényei Józsefné 77 éves, Bogács.

208. Utassy Olga gyűjtése: ENA. 2103/79.

209. ENA. 1060/69.

ban, hanem az anyagi lehetőségek, s bizonyára a megszokás, a hagyományok is. A *bükkzsérciek* a század elején még nyomtatni is eljártak távoli tájakra: *Tenkre, Szarazbőre, Szajolba, Tiszafüredre, de Nyíregyházára, Szolnokra, Hevesbe, Kenderesre, Fegyvernekre* is.²¹⁰

Kisgyőrből és Bükk-szentlászlóról asszonyok napszámba jártak szőlőt kapálni *Miskolcra az Avasra, Tapolcára és Lyukóba* is.

Noszvaji és más bükkalji aratók az 1950-es évek elején rizst aratni is eljártak. 1952-ben több tucat, az aratás végén már kb. 150 noszvaji arató dolgozott egy Szolnok környéki állami gazdaságban; rizst arattak. A következő években ez rendszeressé vált; amint hazajöttek az aratók az *Alföldről (Böcs, Hernádnémeti, Gesztely)* és a *Felföldről (Alsóvadász, Velezd, Homrogd, Tarna-völgy)*, néhány nap után indultak Szolnokra. Később megfordultak a noszvajiak *Kiskörén, Kunhegyesen, a Hortobágyon, Kenderesen*, s a Békés megyei, Körös menti rizstelepeken. De a Bükkaljáról *cserépfalusiak, váraljaiak, szomolyaiak, zsérciek és bogácsiak* is eljártak rizst aratni.²¹¹

A mezőgazdasági munkák mellett számottevő migráció társult az erdőmunkákhoz is. Jelentős munkamigráció folyt a kincstári erdőbirtok területén, amely úgy tűnik, még a XIX. században is állandó lakosság-utánpótlást jelenthetett az évszázaddal korábban települt huta- és hámortelepülések számára.²¹² Pl. 1869 decemberében a *Bányabikk* vágásban dolgozó 85 favágó közül 76 *diósgyőri* lakos volt, a többiek pedig *Rudnó, Jaraba* és *Topola*-i illetőségűek.²¹³ Még az 1950-es években is eljártak bükki favágók a *Dunántúl* és a *Börzsöny, Cserhát, Mátra* erdeibe is idénymunkára. A *kisgyőriek* még századunkban is jártak csert hántani *Görömbölyre, a Bábonyi-bércre, Diósgyőrbe* a kincstári erdőkbe is.²¹⁴

Erdőmunkát végeztek az 1941-ben Németországban munkát vállaló bükkaljaiak is. „1941-ben kb. 30-an mentünk ki a faluból munkára Németországba. Itthon kerestem az erdőn havonta 30 Ft-ot, onnan hazaküldtem havonta 150-et. 6 hónapig voltunk kint. Mire hazajöttem, az asszony kifizette a banknak az összes adósságot, amit a házépítéskor kaptam hitelt. Sziléziában voltunk, a legközelebbi város *Freiwaldo* volt. Az élelem nem volt jó, annyi kenyérrel nem lehetett rendesen fát vágni. Mi mégis beraktunk naponta

210. ENA. 1050/69.

211. Adalékok Noszvaj község néprajzához. ENA: 872/69.

212. *Sipos I.*, 1958. 14–68.; *Veres L.*, 1978. 46–47.

213. DEH. 159/1869.

214. Erdélyi Zoltán gyűjtése 1963.: E. A. 7261. 6.

14–15 méter fát, a németek beraktak 4–5 métert. Nagy becsülete volt kint az itteni favágónak.”²¹⁵

A munkamigráció sajátos formája a fuvarosoké, akik gyakran falujuktól távol vállaltak bérfuvarozást. A bükki szlovák fuvarosok a *Mátrában*, *Bódva-völgyben*, *Dél-Gömörben* is fuvaroztak, a *bükkzsérciek Ózdról Pestre* meszet szállítottak, *Mátranovákról* pedig szenet az *egri gőzmalomba*.²¹⁶

Másutt is hasznosították sajátos tudásukat a bükkalji kőfaragó falvak specialistái is, főleg a *bogácsiak* és *szomolyaiak*. Az utóbbiak 1935–40 között *Ság-hegyen* faragtak útburkoló követ, s tevékenykedtek *Tokaj-Hegyalja* kőbányáiban is. Az 1940-es évek elején néhányan *Munkács* környéki kőbányákban is vállaltak munkát. (Megjegyzem, hogy itt nem iparosokról, hanem kőmunkához is értő parasztemberekéről van szó.)

Úgy tűnik, hogy igen korán magukhoz vonzották a paraszti munkaerőfelesleg egy részét – időszakosan – ipari üzemek is. Itt a „kétlakásig” korai, sajátos formáira kell gondolnunk, ahol az ipari üzem a specializálódott bükki falvak munkaerejét szívtá fel időszakosan. Aligha értendők másként FÉNYES Elek mondatai. A *hámori* vasgyárról a következőket írja: „Ezen vasgyár különféle munkáinak folytatásában dolgozik tűzzel 92 betanult munkás; ezenkívül folyvást foglalatосkodnak még *ácsok*, *kőművesek*, *favágók*, *szénégetők*, *fuvarosok* és *napszámosok*, összesen 132 munkás egyén, kikhez szükség esetén még 20–30 számítandó.”²¹⁷ Aligha tévedünk, ha úgy véljük, hogy itt még nem a gyár szakmunkásgárdájáról – vagy nemcsak arról – van szó, hanem a környező bükki települések specializálódott népességének, illetve szakismeretének alkalmazásáról. Ez a speciális szakismeret még a közelmúltban is hasznosult más tájakon is. Pl. a répáshutai szénégetők vállaltak munkát *Szilvásváradon*, *Mályinkán*, *Szendrőben*, *Bódvaszilason*, *Bózsván*, sőt, az emlékezet szerint *Rozsnyó* környékére is elmentek az ottaniakat betanítani erre a munkára.

Alighanem a nyári mezőgazdasági munka vagy idénymunka és a téli ipari foglalatosság összekapcsolódását kell értenünk FÉNYES Elek alábbi sorain, amelyet a diósgyőri papírgyárról jegyzett fel: „A munkások főképp diósgyőriek, de vannak a szomszéd helységekből is, s leginkább magyarok, *téli időben rendszeren felette megszorodnak, nyárban pedig felette megfognak*...”²¹⁸

215. Tilaji Lajos 70 éves, Bükkzsérc.

216. ENA: 1050/69.

217. Fényes E., 1851. II. 84.

218. Fényes E., 1851. I. 262.

A fentebb bemutatott adatok bizonyítják azt, hogy a munkaerő-felesleg ugyancsak jelentős szerepet kapott a tájon belüli és a tájak közötti munkamegosztásban, s hogy ez éppen úgy „elcserélhető” más tájak javaira, tevékenységére, hasonlóképp „áru” – a szó közgazdasági és etnológiai értelmében –, mint a hegyvidék egyéb termékei. Ez részben egybeesik – területileg – a termékcseré egyéb vonulataival, részben kilép azok hagyományos táji keretei közül, s mindenképpen önálló vonulatot alkot. Semmiképpen sem hagyható azonban figyelmen kívül a táji munkamegosztás szerkezetének egészét tekintve. Nem korlátozódott ez az érintkezés a summásmunkára, hanem többféle, változatos tevékenységi formában nyilvánult meg. Kulturális hatása rendkívül kiterjedt, amelynek számbavétele – beleértve a folklórisztikai vonatkozásait is – önálló tanulmányt érdemelne.

III. A MIGRÁCIÓ EGYÉB FORMÁIRÓL

1. A vizek szerepe a migrációban

A Bükk-vidék változatos térszínein a geomorfológiai viszonyoknak nagy hatásuk volt a települések kialakulásában. A karsztos terület – víz hiányában – lényegében alkalmatlan volt a településre, hasonlóan a mészkőtakaróval fedett területekhez. A Bükk falvainak zöme patak mellett települt, s csak néhány olyan van, ahol nincs állandó, természetes vízfolyás (Kisgyőr, Mónosbél, Bükszentkereszt, Répáshuta).¹ Így egyes településeken alkalmanként gond volt a víz megszerzése és sajátos „vándorlást” hozott létre a vízszállítás. Jól szemlélteti ezt az alábbi, kisgyőri adat, ahol az urbáriumban a következőt rögzítik: „... mind magunk italára, mind barmaink itatására, a száraz és fagyos időben, hol a magunk határáru, hol a szomszéd helységnek határáru, mint egy más fél óráig megjárható földről szekereken, és hordókban kéntele-nítettünk vizet hordanunk.”²

Hasonló példát más, főleg magasan fekvő bükki településekről is idézhetünk. Bükszentlászlón, amely az ország egyik legmagasabb fekvő települése (583 méter),³ a fűrott kutak megjelenéséig többször előfordult – főleg a nagy téli fagyok beálltával –, hogy a határban levő forrásból kellett a vizet fahordókban szállítani. A falu szamaras fuvarosa végezte ezt a lakosság egy része számára, pénzért, de többeket késztetett naponkénti fuvarozásra e vízhiány.

A vízzel kapcsolatos „migráció” másik, sajátos típusát a fürdőhelyek jelentik, melyekről akkor is szólnunk kell, ha a hagyományos kultúrában ezek nem játszottak különösebb szerepet. *Kács* meleg vizes fürdőjét már a középkorban is használták a bencés barátok,⁴ a XVIII. században már jelentős fürdőélet volt Tapolcán,⁵ a XIX. század elején pedig már Diósgyőrben is.

1. Bak J., 1932. 10–11.

2. BmÁL. Act. Pol. XXII. I. 295. 37.

3. Frisnyák S., 1977. 159.

4. Csikvári A., 1940. 73.

5. Szendrei J., 1911. V. 545.

46. kép. A kácsi vízimalom (H. Szabó B. felv. HOM. Népi Építészeti Archívum)

47. kép. A dédesi vízimalom (Lajos Á. felv. HOM. Népi Építészeti Archívum)

Mezőkövesd fürdője 1939, Bogácsé pedig 1959 óta működik. Tudunk azonban arról, hogy pl. Bogács meleg forrását már a fürdő kiépülte előtt is felke-resték a környező falvakból, főleg reumás betegek. Az elmúlt évtizedekben sajátos fürdőélet, s fürdőjárás alakult ki ezekhez a vizekhez, melyeknek – ha érintőlegesen is – vannak néprajzi vonatkozásai. A fürdő felkeresése ugyanis gyakran rokonok látogatásával társul, s alkalom ismeretségek kötésére, információcserére. A falusi „strandok” előtt ma is különféle árusok láthatók, s így a fürdő környéke – főleg hétvégeken – az árucseré sajátosan új formáját képviseli. Mindez persze nem vonatkoztatható a tradicionális paraszti kultúrára, mégis figyelmet keltő. Érdekes példát idézhetünk itt még Bogácsról, ahol egy adatközlőm gyümölcsárulás közben ismerkedett össze az 1940-es években járszági szállásadóival, akiknek a gyerekei járnak most fel nyaranta a bogácsi fürdőbe, s ilyenkor egy-két hétre is adatközlőmnél szállnak meg; ott vendégeskednek. Újabb kori migráció ez, mégsem idegen a hagyományos kultúra struktúrájától.

2. Malmok

Külön kell szólnunk azokról a speciális „üzemekről”, amelyek periodikusan, de rendszeresen kiszolgálták falvaink népességét, illetve annak gazdálkodását, életét. Periodikus migráció célpontjai voltak a malmok, amelyek nem csupán a gabona őrlése szempontjából voltak fontosak, hanem rendszeres kommunikáció színterei is; találkozási alkalmat jelentettek falvaink népessége számára, nemegyszer lehetőséget szomszédos tájak népével való ismerkedésre (46–47. kép).

A Bükk-vidék falvainak XVIII. századi urbáriumai szerint, a települések jelentős részén volt vízimalom, illetve ezek a malmok végezték az őrlést a szomszédos, malommal nem rendelkező falvak népe számára is. 1767-ben már több malma is volt *Mezőkeresztes*nek.⁶ *Tibolddarócon* 1770-ben az urbárium szerint: „... meg szűnés nélkül való folyó vizünk, azokon mind a Helységben mind a falun kívül alkalmas malmok a mellyekkel fáradozás és utazás nélkül élhetünk helyben ...”⁷ *Sályban*, 1770-ben: „... jó és hasznos folyó vizünk, azon Malmaink, az Helységben és kívül nem messzire ...”⁸ *Kácson* (1730):

6. BmÁL. Act. Pol. XXII. I. 251. 92.

7. BmÁL. Act. Pol. XXII. I. 312. 44.

8. BmÁL. Act. Pol. XXII. I. 306.

„Malmot hajtó vizeink vadnak a melyenis mind bent a Faluba, mind kívül az Határban alkalmas Malmok vadnak.”⁹ Más falvak urbáriumai arra utal, hogy malmaik csak időszakosan működtek, s az év egy részében távolabb kellett elhordaniuk az őrletni valót. *Bogács* urbáriumai szerint (1771): „... az uraságnak egy malma vagy *akkor forgó, mikor eső, és hó víznek ideje vagy.*”¹⁰ A *noszvajiak* arról vallanak (1770), hogy: „Malmunk vagy, a mely egyedül az háts gyalog embereket essős időbe győz el, külömben az Eger völgyére kellett járnunk egy mért földnyire.”¹¹ *Mályinkán* (1770): „... helységünkben essős időben levő malmunkban szárazban pedig szomszéd Dédes nevű helységben őrölhetünk...”¹² *Szomolyán* (1771): „Malom is vagy Helységünk végén a melyétt 6 forint árendára bírjuk... melyben akkor őrölhetünk a midőn essős idő vagy különben az *Eger völgyére* járunk őrölni.”¹³ Erre még századunkban is jelentős kapacitás volt, hiszen Egertől Maklárig még ekkor is legalább hat vízimalom működött, nem beszélve Eger négy, nagyobb malmáról.

A települések egy részének nincs malma a XVIII. században; hiába érinti őket kisebb vízfolyás, azok teljesítménye nem elegendő a malom működtetéséhez. Ezeket hatványozottan érinti a közeli malmok működésének periodicitása. *Parasznya* urbáriumai 1770-ben azt jelzi, hogy „Malmunk is *essős üdőkben szomszédos határban, Szárazságban pedig mint egy két órányi járóföldön az Péteri határban vagy.*”¹⁴ *Bükkzsérc* urbáriumai (1771) arról tanúskodik, hogy mivel nincs malmot hajtó vízük, ezért „*egy mérföldre a Daróczi és Kácsi malmokban*” járnak őrölni.¹⁵ A *borsodgesztiek* azt vallják, (1770), hogy: „... malomba sem messzi kell járnunk, hanem mint egy fél órányira szomszéd Helységbe.”¹⁶ (Bizonyára a sályi malomról van szó.) *Kisgyőr* urbáriumai (1775) arról tanúskodik, hogy a majdan nagy jelentőségű malmuk csak később épülhetett: „... őrölni egy posta mérföldnyire járunk...”¹⁷

9. BmÁL. Act. Pol. XXII. I. 293.

10. BmÁL. Act. Pol. XXII. I. 283. 32.

11. BmÁL. Act. Pol. XXII. I. 303.

12. BmÁL. Act. Pol. XXII. I. 341. 35.

13. BmÁL. Act. Pol. XXII. I. 310.

14. BmÁL. Act. Pol. XXII. I. 350. 36.

15. BmÁL. Act. Pol. XXII. I. 314. 35.

16. BmÁL. Act. Pol. XXII. I. 291. 31.

17. BmÁL. Act. Pol. XXII. I. 295. 37.

Ezek az adatok egyértelműen azt jelzik, hogy a malmok jelentős migráció elindítói voltak. Nem zárható ki, hogy azok az állandó vízfolyással rendelkező falvak, ahol több malom is működött, s közülük egy a településen kívül, a meder, illetve a térszín adta lehetőségek mellett eleve számoltak a szomszédos falvak népének igényével is. Az állandóan működő, s bizonyára nagyobb teljesítményű malmok lehettek az őrlés állandó központjai, amelyeket időszakosan mentesítettek az év egy részében működő, kisebb teljesítményű őrlőüzemek. A hozzájuk kapcsolódó migráció a Bükk-vidék népének sajátos kulturális érintkezési formája lehetett, melynek hatását nem hagyhatjuk figyelmen kívül az egyes kulturális elemek terjedésének vizsgálata során sem.

A recens gyűjtések már némiképp átalakult struktúrát tükröznek a malmokkal kapcsolatos migráció vonatkozásában. A Bükk-vidék népének ez irányú kiszolgálását a XIX. században fokozatosan a nagyobb teljesítményű modern őrlőüzemek vették át, a vízimalmok jelentősége lényegében megszűnt. A miskolci, kövesdi és egri nagy malmok munkája volt a legfontosabb, mellettük a kisgyőri, cserépfalusi, s különösen a kácsi malmok kaptak szerepet. A bükki telepes falvak népe *Hámorban* is őrlített. Kács malma nagyobb távolságról is vonzott munkát, Kisgyőrben – a helybeliek mellett – borsodgesztiek, harsányiak, vattaiak, sályiak, tibolddaróciak, mocsolyásiak és Latorbeliek is őrlettek.¹⁸ Tardonán is működött egy vízimalom, ahová még a mátaraballaiak is elhordták a gabonájukat.¹⁹

Általános gyakorlat volt az is, hogy a vándorárusok, szekeres kereskedők útközben, hazafelé tartva megőrlették a portékájukért kapott gabonát az útba eső malomban.

A malmok egy része *kendertörőt* is üzemeltetett, ahová a környékbeli asszonyok hordták el megszáritott kenderüket. Híres volt pl. a közelmúltig fentmaradt dédesi, apátfalvi és szilvási kendertörő.

Különösen az 1930-as évektől kezdve, számottevő migráció kapcsolódik a pálinkafőzőkhöz is. Bár falvainkban az 1910-es években még több helyütt voltak *pálinkaházak*, *pálinkafőző házak* paraszti tulajdonban (pl. Borsodgeszt), az elmúlt fél évszázadban egyre inkább állami szeszfőzdek koncentrálták a főzést. Mivel nincs minden faluban pálinkafőző, így a Bükkalja jelentős gyümölcsterméséből néhány településen főzték ki a pálinkának szánt mennyiséget. Több falu járt, s jár ma is egy helyre, s vannak „híres” főzdek, ahová

18. Erdélyi Zoltán gyűjtése 1963.: E. A. 7261. 2.

19. ENA. 1060/69.

távolabbról eljárnak a jobb minőség reményében. Pl. a bükkszentkeresztiek Mályinkán vagy Tardonán főzettek pálinkát, a zsérciek pedig Cserépfalun.

Az elmúlt évtizedekben nagyon megnőtt a pálinkafőzés jelentősége: a korlátlan ideig tárolható szesz sajátos „tőkét” jelent, s könnyebben értékesíthető, mint az értékesítési gondokkal is küzdő, kényes gyümölcs.

3. A hitélethez kapcsolódó migráció

A települések katolikus népe – saját falujának búcsúja mellett – távolabbi búcsújáró helyeket is rendszeresen felkeresett. A Bükkalján a *kácsi* búcsú volt az egyetlen, amely nagyobb távolságból is tömegeket vonzott, más falvak búcsúit elsősorban a közeli településeken lakó rokonság látogatta. E vidékről jártak még *Szentkútra* (Mátraverebély), *Egerbe*, *Jászberénybe* is.

A bükkszentlászlóiak alkalmanként *Máriapócsot* is felkeresték,²⁰ elementek *Szentkútra* is; három napig tartott gyalog az út. Bükkszentlászlónak 1938-ig nem volt temploma sem; azelőtt vasárnaponként Bükkszentkeresztre jártak át, csoportosan. 1938-ban szentelték fel a falu templomát, s azóta *László*-napkor a környező falvakból is felkeresik búcsújukat.

Utalnunk kell arra is, hogy a búcsúk egyben az árucseré fontos alkalmai is voltak. Szívesen felkeresték a búcsúkat a gyümölcsárusok, de az 1930-as években pl. a sályi búcsúban még ekét is árultak, s oda vitték árulni a cserépiek is a favilláikat.²¹

Ezen a helyen kell utaltom a *halottlátók* szerepére is, akiket ugyancsak sokan felkerestek: *Novajon*, *Mezőtárkányon*, *Egerben*, *Egerbaktán* és *Putnokon* volt az elmúlt században nagyobb forgalmat bonyolító halottlátó.²²

20. Palóc Adattár 804/82.

21. Barsi Ernő szíves szóbeli közlése.

22. A halottlátók tevékenységére e vonatkozásban Bakó Ferenc hívta fel a figyelmemet.

IV. A JAVAK CSERÉJÉNEK FORMÁI ÉS KÖZVETÍTŐI

1. A javak cseréjének formái

A Bükk-vidék termékei változatos módon cseréltek gazdát, többféle módon jutottak el a „fogyasztókhoz”. Általában jellemző azonban, hogy a javak cseréjében a szervezett árucseré-alkalmak nem bírtak nagyobb jelentőséggel, mint az értékesítés spontán formái, a vándorkereskedelem; a két forma azonban másfajta termékskálát közvetített, s más-más szerepük volt a paraszti üzemek tevékenységében.

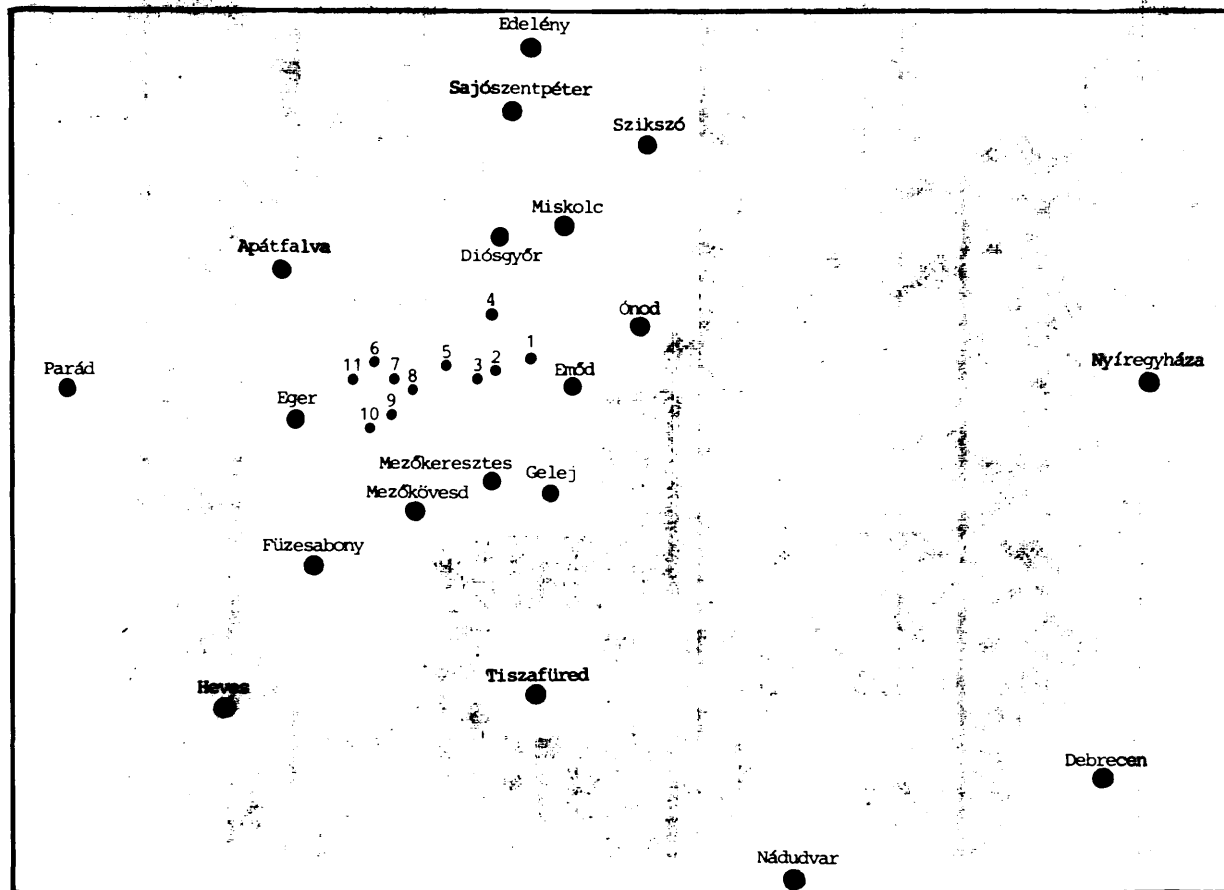
A déli Bükk településeinek, valamint a hegység belseje telepítvényes falvainak gazdasági életébe folyamatosan ható, erőteljes tényezőként épült be az árucseré-tevékenység. A falvak többségénél — speciális termékekkel — *periódikus, de rendszeres*¹ volt a termékcseré, s abban egyaránt fontos helyet kaptak a csere *szervezett* és *spontán* formái.

A vásárok és piacok valamelyest akkumulálták a cseretevékenységet, ám a termékek jelentős részével, lényegében hasonló szerkezetben folyt a vándorkereskedelem, illetve a hálázás is. A kettő lényegében nem különült el egymástól; ugyanazok és ugyanúgy jelentek meg árujukkal a vásárokon, piacokon, akik — más alkalmakkal — leszekereztek portékájukkal az Alföldre. A vándorkereskedelem során gyakran ugyanúgy más terméket vásárolnak a sajátjukért kapott pénzből, ahogy ezt a vásárban is teszik. Némiképp más a helyzet a kisebb volumenű kereskedés (pl. asszonyok által gyűjtögetett termékek esetében), s más az állatkereskedelmé, amely mindig a szervezett formák kereteiben zajlott.

a) Szervezett árucseré-alkalmak

A két nagytáj, az *Alföld* és az *Északi-középhegység* érintkezési vonalán már a középkor folyamán kialakult és megszilárdult az a vásárovezet,

1. Dankó I., 1978. 262.

48. kép. A Bükkalja falvainak vásározó és piacozó helyei.

1. Harsány, 2. Borsodsgesz, 3. Sály, 4. Kisgyőr, 5. Kács, 6. Bükkzsérc, 7. Cserépfalu, 8. Cserépváralja, 9. Bogács, 10. Szomolya, 11. Naezvai

amely – szervezett és biztonságos formában – hivatott volt kiegyenlíteni, illetve közelíteni a két, eltérő adottságú régió termékeit, termelvényeit. A Bükk déli lába az Alfölddel érintkezik, s ez az érintkező zóna önmagában is indukáló tényező a településfejlődés szempontjából. A két érintkező nagytáj ebben a zónában cserélte ki termékeit, s ez a csere lényegében kijelölte a települések helyét is (48. kép). A legjelentősebb települések ott jöttek létre, ahol a hegység völgyei az Alföldre nyílnak. A Bükkben a *Sajó* és az *Eger-patak* völgye az, melyben nagyobb település keletkezett: *Miskolc* és *Eger*.² Mellettük kisebb szereppel bír, de nem hanyagolható el *Mezőkövesd* és *Sajószentpéter* szerepe sem.³

A különösen nagy vonzáskörzettel rendelkező *Miskolc* vásárának szerepe meghatározó volt a Bükk-vidék termékcserejében is,⁴ ám nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a kisebb jelentőségű piac-vásár központok is igen jelentős részét szívták fel a táj termékfeleslegének.

Miskolc szerepét hangsúlyozta az is, hogy a *Sajó-völgyén* nagy tömegű felvidéki termék áramlott dél felé, melynek cseréjében e település szerepe volt a legjelentősebb: itt találkoztak azok a középhegységi területek, valamint az Alföld vásárlóival. (Keletebbre hasonló volt *Szikszó* szerepe a *Hernád-völgyben*, nyugatabbra pedig *Gyöngyösé* a *Mátraalján*.)

A vásárok – hasonlóan a vándorkereskedelemhez – ki is „nyitják” e táj gazdasági kereteit, s a szűkebb táji maghoz egy lazább, inkább csak alkalmyszerűen felkeresett tágabb vásári körzet csatlakozik. Mindehhez hozzájárult az egyes vásárok specializálódása, sajátos profilja, amely ugyancsak differenciáltabbá tette a szervezett árucseréi rendszerét.

A bükki szlovák falvak legfőbb vásározó helye *Miskolc* volt, de – főleg *Répdshutáról* – szívesen felkeresték az *egri zöldvásárokat*: uborkát, hagymát, fokhagymát vásároltak, s ott vették meg a pálinkát és a szalonnát a nyári kaszáláshoz. Eljártak *Mezőkövesdre*, *Sajószentpéterre*, *Bélapátfalvára* is. A *bükkszentlászlóiak* szívesen felkeresték *Edelény*, *Szikszó* és *Sajószentpéter* állatvásárait, de alkalmanként elmentek jószágért *Nyíregyházára*, *Debrecenbe*, *Nádudvarra*. A bükki szlovákok különösen az állatvásárokat keresték fel nagyobb távolságban, mivel maguk nem tenyésztették a lovat, s fuvaros jószágait vásárokon igyekeztek beszerezni (49–50. kép).

2. Vö.: *Bak J.*, 1932. 12–13.

3. A szervezett árucseréi néprajzához lásd: *Dankó I.*, 1977. 367–387.; *Dankó I.*, 1974. 287–308.; *Dankó I.*, 1976. 57–80.; *Dankó I.*, 1963.

4. *Bácskai V.*–*Nagy L.*, 1978. 227. – térképlap.

49. kép. Lóvásár Kömlőn, 1940-es évek (MFL. felv. NM. 106.824.)

50. kép. Poroszlói vásár, 1952. (K. Kovács P. felv. NM. 108.591.)

51. kép. Felsőtárkányi ökörkupec állataival, 1953.
(K. Kovács P. felv. NM. 118.110.)

52. kép. Jelenet a poroszlói lóvásárból, 1952.
(K. Kovács P. felv. NM. 108.590.)

A *harsányiak Gelejre, Ónodra, Keresztesre* jártak állatvásárba, *Miskolc* mellett. De az 1930-as években még a *Hortobágyon* is vettek állatokat, amit lábon hajtottak fel a faluba (51–52. kép).

Cserépfaluból főleg *Egerbe* és *Mezőkövesdre*, amellet *Emödre, Hevesre, Füzesabonyba* jártak vásárba, de elmentek *Parád* felé is, s máshova is a *Mátra-alja* irányába. (Itt kell említést tennünk a cserépiek vásárhoz fűződő babonájáról, amely szerint csak akkor lesz sikeres a vásár, ha a kapun kilépve először férfivel találkozik a vásárba induló.)⁵

A *bogácsiak* főleg *Kövesden* és *Egerben* vásároltak, ám eljártak *Füzesabonyba, Mezőkeresztesre, Hevesre, Parádra* sőt *Tiszafüredre* is.

Tibolddarócról elsősorban *Miskolcra* és *Egerbe* jártak, de sokszor megfordultak a *keresztesi* sokadalmakban is.

A *szomolyaiak* ugyancsak *Eger* és *Mezőkövesd* vásárait látogatták leggyakrabban.

A szervezett árucserereformák földrajzi kiterjedésének vázlatos áttekintése is azt jelzi, hogy – hasonlóan az árucserre spontán formáihoz – a Bükkvidék népessége nagy területen tartott kapcsolatot más tájak populációjával. Mindez a változatos termékszerkezet következménye, amely sajátos, speciális javak révén távolabbi területeken is megfelelő keresletet, felvő piacot biztosított.

A vásárok mellett – ha csupán érintőlegesen is – utalnom kell a heti piacok szerepére. Századunkban a miskolci, diósgyőri, kövesdi és egri piac jelentős termékmennyiséget akkumulált, amely már lényegében városi funkciók, a magasabb szintű társadalmi munkamegosztás szolgálatában áll, s a falvakban sajátos, szűk társadalmi réteget alakít ki a *piacozókból*. E vonatkozásban általában mezőgazdasági termékek cserélnek gazdát, mellettük kisebb szerepet kapnak a háziipari-kézműipari termékek (53–54. kép). Mivel az említett települések népességének egy része sokáig megőrzi mezőgazdálkodó tevékenységét, illetve – főleg Miskolc és Eger esetében – magukba olvasztják a peremtelepülések mezőgazdálkodó népességét, városaink nem indukálják specializálódott kiszolgáló települések, monokultúrák, illetve intenzív termelési ágazatok kialakulását. A piacra termelés állandó jelleggel csak szűk réteget érint, s nem bontja meg sem a hagyományos termelési módot, sem a tevékenységi formák tradicionális rendszerét.

Jelen tanulmány nem tűzte célul a régió vásárainak részletes taglalását. Úgy vélem azonban, hogy a szervezett árucserre-alkalmak harmonikus egységben, egymást kiegészítve működtek a két szomszédos nagytáj termékcseréjé-

5. Tóth Lajos gyűjtése: E. A. 12 192. 11.

53. kép. Szekeres árus Mezőkövesden, 1930-as évek.
(Ism. felv. NM. 154.133.)

54. kép. Fazekas a forrói vásárban, 1956.
(Bene Zs. felv. NM. 183.186.)

nek más formáival, mintegy reprezentálva azok tartalmát, összetevőit, kodifikált keretek között. A vásár és a piac azonban e tájon nem egyedülálló, nem kizárólagos formája a termékcserének: a Bükk-vidék falvainak meglehetősen mobil, változékony tevékenységi struktúrájában legalább ilyen volumenű termékcserre zajlik a szekerezés, a vándorlás révén is. Az itt megtermelt javak és

az alföldi részek élelmiszerfőlöslégének (főleg gabona) cseréje olyan jelentős volumenű termékcserét tartottak életben, amely nem fért el a szervezett árucserereformák keretei között. S mindez bizonyára évszázados egymásra utaltság, összehangoltság eredménye és emléke a két szomszédos nagytáj munkamegosztásának, alkalmazkodásának; gazdasági stratégiájának állandó része és összetevője.

E nagy rendszer belső, finom szerkezete persze külön tanulmányozást érdemel, amely a városok, illetve mezővárosok és falvak egymás közötti munkamegosztását tárja fel. A városfunkciók, piac- és vásárkörzetek, vonzáskörzetek változásának effajta vizsgálata azonban nem lehet ezen tanulmány tárgya, feltétlenül más jellegű és más irányú kutatást igényelne; beleértve ebbe az üzlethálózat szerepének és hatásának változásait, illetve azok vizsgálatát is. (Lásd még e vonatkozásban az árucseré közvetítőiről szóló fejezetet.)

b) Vándorkereskedelem

A természetben talált és a megtermelt javakkal való termékcseré folyamatos migrációt jelentett a Bükk-vidék népességének egy része számára. A kereskedőutak irányában és lebonyolításában több generációs tapasztalat és újabb gazdasági szempontok egyesültek, keveredtek egymással. A termékcseré egyszerre mutat hagyományos és új vonásokat, bár az újabb jelenségek is a kulturális érintkezés tradicionális kereteibe ágyazódnak. Termékektől függően, különböző mértékben határolta be a kereskedőkörzeteket a távolság, a felvevő piac, nemegyszer az ízlés és szokás különbsége is. Ehelyütt inkább a csereforma általános vonatkozásairól, lebonyolításáról szólok, mivel az egyes termékeknél a speciális jellemzőket közöltem.

A termékcseré jelentős része 10–20 km-es körzetben, a kistájban belül zajlott. Ebben rendkívül nagy szerepet kapott — elsősorban hátikosárban, illetve a különböző batyuzó ruhákban, hátra kötött kosarakban történő — gyalogos szállítás. Ezt a tevékenységet aránylag homogén eszköz-kultúra szolgálta.⁶

Sokkal összetettebb rendszert, s nem csupán kiterjedésében tágabb, változatosabb mozgásvilágot és kulturális érintkezést mutatnak az alföldi kereskedőutak.

---

6. Paládi-Kovács A., 1973a; Paládi-Kovács A., 1973b; Szendrei J., 1969. 95–113.; Balázs K., 1970. 67–80.

A szekeres utazás – a szállított terméktől függően – 1–6 napot vett igénybe. Gyümölccsel 1–2 napra mentek el, a mésszel majd egy hétig is elmaradtak. Az útra kevés élelmet és takarmányt vittek, mindenütt a szállított termék képezte a különböző igények kielégítésének ellenértékét: pl. egy-egy szakajtó gyümölccsel fizettek a szállásért, takarmányért, a korcsmárosok egy-egy szakajtó szilváért még egy féldeci pálinkát is szívesen adtak.

Nyáridőben sokan szálltak meg az országutak mentén; vagy a szekéren aludtak, vagy tüzet raktak, s mellette, az árokparton „vackoltak” maguknak, a jószágot pedig legelni hagyták az utak füves szélein. Másoknak hosszabb úton általában megszokott éjszakázó helyeik voltak: évről évre ugyanazon helyeken szálltak meg. Gyakran annyira megkedvelték egymást a szállásadókkal, hogy akkor is beállhattak szekerükkal, ha a háziak távol voltak, s útnak indulhattak azok ébredése előtt is. Tartós családi kapcsolatok is születtek így.

Sokan húzták meg magukat útmenti állásokban, fogadóknak is, bár adatközlőim többsége bizalmatlan volt ezekkel a helyekkel szemben. „Ott mindenforma emberrel lehetett találkozni. Vigyázni kellett, mert sok haszontalan ember is volt az olyan helyen, akik akár az ember pénzét is ellopták. Szívesebben adtam 5 kg meszet egy házigazdának, s háznál szálltam meg. Sokfelé volt ismerős, ahová vissza-visszajárt az ember, szinte hazament, s akkor is bemehetett, amikor a háziak már aludtak.”⁷ Különösen a *bükkábrányi*, *dormándi*, *füzesabonyi*, *andornaki*, *Miskolcon a Búza téri*, és a *felsőzsolcai* állásra emlékeznek sokan. Dormádon két nagy állás is volt.

Az állások színhelyei voltak a cserekereskedelemnek, különböző helyről származó emberek találkozásainak, s mindenképpen fontosak voltak a kulturális érintkezés szempontjából is. Érdekesen világítanak erre rá – a dormándi állásokkal kapcsolatosan – egy adatközlő szavai: „A korcsmáros süttőfőzött. Ott töltötték a fuvarosok az éjszakát. Mi lefelé mentünk a fával, Poroszló felől meg felfelé hozták a fuvarosok a gabonát, kukoricát, malacokat. Az alföldiek főleg Egerbe hordták a sok terményt. De lehetett az állásban találkozni fazekasokkal is, akik Rimaszombat felől jöttek.”⁸

A vándorló árusok, pontosabban a hegyvidéki népesség és az alföldi populáció gazdasági érintkezése természetesen a kulturális kontaktust is magában hordozta és sok vonatkozásban veti fel az átadás-átvétel kérdését.⁹

7. Tilaji Lajos 71 éves, Bükkzsérc.

8. Hilócki Lajos 71 éves, Bogács.

9. Kósa L., 1967. 22–40.

Amint arra már utaltam, a nagy volumenű termékcseré kísérőjeként is kerültek pl. munkaeszközök a hegyvidékről az Alföldre, s számos vonatkozásban így lehetett fordítva is. (Csak jelzésszerűen említem a Cserépfalu környékén használatos faragott csigacsínáló táblácskákat, amelyek másutt nem ismertek a hegyvidéken, s feltűnő hasonlóságot mutatnak az alföldi fa-, ill. cseréppéldányokkal.)¹⁰

Számos adatot ismerünk arra vonatkozóan, hogy a hegyvidéki árusok miként figyeltek meg bizonyos jelenségeket más tájakon, amelyek közül bizonyára beépíthették a praktikus, használható formákat saját életmódjukba. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a hegyvidéki fuvarosok gazdasága nem zárt rendszer, hanem nagyon is mobilis szerkezet, amely rugalmasan tudott alkalmazkodni, akár rövid időn belül is eltérő válaszokat adni az egyes „kihívásokra”.

Az átadás-átvétel kérdésénél figyelembe kell vennünk, hogy a vándor-árusok megjelenése mindenképp különös, „ünnepi” esemény a falvak életében. Így a velük való találkozás feltétlenül olyan kapcsolatot jelent, ahol az érintkezés időtartama alatt sokkal több lehetőség van bizonyos apró mozzanatok, akár egyes gesztusok átvételére, mint egyéb érintkezési alkalmakkor. Különösen így volt ez pl. a bükk-i szlovák falvak mézárusainak megjelenésekor, akik gyakran gyengén, vagy egyáltalán nem beszéltek magyarul, s feltétlenül figyelmet keltettek az alföldi településeken. (Megjegyzendő azonban, hogy az Alföldön nemcsak a szlovák meszeseket nevezték „tótoknak”, hanem a palóc tájszólást beszélő magyar falvak lakóit is.)

Az árusok hangos kiáltásokkal hívták fel magukra a figyelmet, amelyekkel portékájukat kínálták. Már a falu szélén gyerekek szegődtek hozzájuk, akik végigkísérték őket, sajátos közeget teremtve számukra. Ez a gyerekhad – közvetve – továbbörökítője is a termékcseré hagyományainak; megszokja, ízlésében is befogadja annak termékeit, azt a későbbiekben maga „viszi” majd tovább. A másik oldalon, az eladó részéről is megjelentek a gyerekek alkalmasszerűen az árucsere aktusánál. A fiatal gyerekeket – főleg nyáron – magával vitte egy-egy útra az apa. A gyerekek így megismerkedhettek későbbi tevékenységi formájuk alapjaival, megismerték az utat, az árucsere praktikáit, egyszersmind tisztességét, sőt érintkeztek futólag azokkal a fiatalokkal is, akik majd vevőkké váltak az általuk közvetített javak számára.

A fuvarosokat alkalmanként feleségük is elkísérte az útra. Különösen a gyümölcsárusok számára jelentett segítséget az asszonyok jelenléte. A nők –

10. *Viga Gy.*, 1984d 113–121.

főleg a szálláshelyen – maguk is kapcsolatba kerültek a szomszédos tájak asszonyaival, s nemegyszer tettek szert új ismeretekre. Pl. bogácsi adataim szerint volt asszony, aki a járszági útja során tanulta meg a habart gyümölcs-ételek főzését, amelyek készítése nem volt hagyományos a faluban.

A kulturális érintkezés nyomai bizonyára több helyütt lennének kimutathatók nem csupán az eszköz kultúrában, s az egész paraszti tárgyi világban, hanem a népnyelvben és a néphit, népszokások területén is. Nehéz azonban eldöntenünk, hogy ezek esetén telepes népesség hatásáról, vagy csak időszaki kulturális kontaktusról van szó. Ráadásul – az utóbbiak vonatkozásában – az árucserénél nagyobb súllyal esnek latba a munkamigráció, különösen a summásmunka révén való érintkezés hatásai.

A néphit, illetve népi gyógyászat vonatkozásában azonban említenem kell egy, általam másutt már idézett példát, amely rámutat a különböző, az árucseréje révén (is) érintkező népcsoport egymásra hatására. Azok a bükki szlovák meszesek, akik portékájukat számárfogattal hordták, értetlenül álltak, amikor az alföldi asszonyok ollóval apró tincseket vágtak ki szamaraik szőréből; sokszor bizony haragudtak érte. Nem tudták ugyanis, hogy a magyar-ságnál a számszór a néphit és a népi gyógyítás fontos kelléke.¹¹

A kereskedőutak feltétlenül alkalmat jelentettek egyfajta „kitekin-tésre”, „világlátásra” a bükki ember számára, akinek az alföldi tapasztalatok akkor is beszűrődtek tudatába, ismeretei közé, ha azokat valójában nem tudta közvetlen módon hasznosítani, s ha nemegyszer inkább szokatlant, meglepőt, ismeretlent, egyszersmind „kontrollt” jelentettek saját műveltsége vonatkozásában. Úgy vélem, hogy az érintkező alföldi és hegyvidéki népi kultúra vizsgálata során sohasem hagyhatjuk figyelmen kívül ezt az egymásra hatást. (Itt lehetne még szólnom az árucseréje *közvetlen* és *közvetett* formáiról, ám ezt a kérdéskört minden terméknel érintem.)

2. Az árucseréje közvetítői – a fuvarosok

Falvainkban a javak cseréjének nem alakult ki állandó közvetítő rétege, csupán egy-egy család specializálódott (gyümölcsös kofák, állatkupecsek) bizonyos termékek közvetítő szerepére (51. kép). Valamilyen módon, közvetlenül vagy közvetve, a családok zöme bekapcsolódott a javak cseréjébe, egyesek (pl. meszesek) állandó jelleggel, mások (faárusok, gyümölcsárusok) csak

11. Szendrey Zs., 1937. 85.; Viga Gy., 1979. 295.

szezonálisan. Az éves munkaritmushoz, a vagyoni helyzethez igazodva persze más lehetőségük volt az egyes csoportoknak, illetve családoknak az árucserére, különböző tevékenységi formák révén azonban mindez rendkívüli mobilitást mutat: az emberek sokféle tevékenységgel megpróbálkoztak, igazodva a mindenkori lehetőségekhez.

A javak cseréjében azonban településeinken legaktívabban, a legtöbb lehetőséget birtokolva a fogattal rendelkezők vettek részt. Szándékkal nem használom a *fuvaros* (szlovák falvakban *furman*) kifejezést, mert jelen esetben nem homogén rétegről van szó. Csak a magasabban fekvő hegyi falvakban létezett ugyanis önálló fuvaros réteg, akik egész évben a szállításból éltek, s nem folytattak hagyományos termelő gazdálkodást, a bükkalji, mezőgazdálkodó falvakban a javak közvetítésében a fogattal rendelkező – tehetősebb vagy erre specializálódott – parasztemberek játszottak fő szerepet, akik a nagy mezőgazdasági munkák, ill. az igaerőt igénylő tevékenység szünetében bérfuvarozást is vállaltak: pénzért, részért vagy *ledolgozásért*. Ezek ritkán váltak önálló fuvarossá, tevékenységük a mezőgazdálkodáshoz igazodott, hol szorosabban, hol lazábban. Akinek több földje volt, az tavasztól őszig azt művelte, s közben csak 1–2 fuvar vállalt (pl. nyár végén gyümölcscsel), a kiscsatornák több szabad kapacitásuk maradt, s többet fuvaroztak. Jól tükrözik ezt az alábbi, egy *bükkzséki* adatközlő által megfogalmazott mondatok, amelyek jelzik, hogy akár egyetlen fuvarnak is jelentős szerepe volt egy-egy parasztgazdaság életében. „Akinek lova volt, az eljárt fuvarba. Hordták a fákat és a köveket. Ózdról Pestre vasat fuvaroztak. Novákról szenet vittek az egri gőzmalomba. A fuvar télen vállalták, mert nyáron a földeket munkálták. Apámék is jártak, egyebüve nem, csak ide kőért elmentek, hoztak egy kis pénzt, egy pár forintot Egerből, s vettek rajta ott mindjárt a nagy sóházban egy kis sót, vagy cukrot, ruhaneműt, ami kellett.”¹²

A fuvarozást az erdős határu falvakban általában sajátos kettőség jellemezte: tavasztól őszig a földet művelték, vagy (mellette) fuvaroztak (pl. mésszel), őszől tavaszig pedig az erdőben végeztek fogatos munkát, főleg faközelítést.

Ez a két réteg lényegében akkumulálta a kereskedőfunkciót is, számos vonatkozásban magába olvasztva a közvetítő kereskedők tevékenységi formáit. A fogattal rendelkezők, az áruszállításban ily módon részt vállalkoztak falvainkban – főleg a bükki Hutákban – a legtehetősebbek; vagyoni helyzetük és tevékenységi formájuk elérendő cél és modell volt a többiek számára. Különösen azokon a településeken, ahol a mezőgazdálkodás kis jelentőséggel

bírt, amelyek különböző, egyéb tevékenységi formákra specializálódtak, a meggazdagodás lehetőségét kínálta a fuvarozás. A fogatos ember számára mindig volt munkalehetőség, akár helyben, akár távolabb; nem volt kiszolgáltatva a helybeli munkalehetőségeknek. Ha másutt nem, az erdőkben mindig akadt munka, amelyet akár távoli tájakon is felvállalhattak. A fogattal rendelkező megkülönböztetett helyzetet élvezett a hegyi falvakban, lényegében vállalkozói státust biztosított önmaga számára, megteremtve ezzel gazdasági és társadalmi előrelépésének lehetőségeit. „A Bükkben a fuvaros az úr” – mondták, s ez nemcsak a szó anyagi, gazdasági értelmében volt igaz: a fuvarosok a legtöbbet látott, legtapasztaltabb emberek voltak, akik a világ eseményeire, s a gazdasági lehetőségek változásaira leggyorsabban reagáltak. Ők voltak a legmobilabbak; a szó gyakorlati és társadalmi értelmében is. Mindez persze viszonylagos jólétet jelentett, mert a hegyi falvak népe általában szegény volt, s a fuvarosok közöttük számítottak inkább tehetősnak.

A fogatos ember anyagi megbecsülése is szembetűnő volt. Répáshutaiai szerint egy fogatosnak négyszer annyit kell keresnie, mint egy *gyalogmunkásnak*: „egy rész a fuvaros bére, a második negyed a szekéré, a harmadik és negyedik pedig a lovak 'bére'.”

A fuvarosok jelentős hasznot húztak a termelő tevékenységet folytatók termékeinek fuvarozásából. Számottevő hasznuk volt akkor is, ha asszonyok gyümölcsös kosarait vitték piacra, ha meszet vagy fát fuvaroztak; az értékesítési hely távolságának arányában nőtt a hasznuk: akár 2–10-szeresére is az általuk fizetett vételárnak. Legnagyobb haszonra persze azok tehettek szert, akik saját termékeiket (fa, mész, gyümölcs, kő) fuvarozták; mindez a nem szezonális fuvarozásnál valamelyik férfi családtag bevonásával történt.

A fogattal rendelkezők szerepét jól tükrözik egy szomolyai kőfaragó szavai: „A faluban voltak gazdák, akiknek 30 hold földjük is volt, rajta saját bányával. Napszámosokkal fejtették a követ. A többiek fuvarral meg minden egyébbel nagyon ki voltak szolgáltatva nekik, ezért igyekezett volna mindenki önálló lenni. Egyszer az egyikük kisegített egy órás fuvarral: egy kivágott fát hozattam haza a szekéren. Mikor visszamentem hozzá, s megkérdeztem, hogy mivel tartozom, akkor azt mondta: – Jól van öcsém! – Megcsinálsz nekem egy kis keresztet helyette! – Akár hogy dolgoztam, az legalább másfél-két napi munka volt. Így dolgoztak neki sokan, úgy hogy tavaszra 100 darab keresztje is együtt volt, csak el kellett adnia.”¹³

A fentiekből különösen nyilvánvaló, hogy milyen „távolság” volt a fogattal rendelkezők és nem rendelkezők között, ami természetesen csak hat-

ványozódott. Ezért volt cél mindenki számára a fogat – főleg lovas fogat – megszerzése.

A fuvarosok már 10–12 éves fiaikat igyekeztek belenevelni a munkába, 13–14 éves korában a fiú már nemegyszer önálló fuvarba ment. S ha apja olyan tehetős volt, hogy külön fogatot vett számára, akkor az a család anyagi javainak megsokszorozását is jelenthette.

A fentebb említett forma mellett a Bükkalján a ledolgozásért való fuvarok általánosabb módja is fellelhető volt, egészen a közelmúltig. A fogatosok gyakran vállaltak *cseremunkáért* fuvart, amit *gyalogmunkában* kaptak vissza: egynapi fogatos munkáért általában kétnapi gyalogos munka járt.

Jól tükrözik falvainkban az ígás állatok nagy jelentőségét a statisztikai adatok is, s bár nem adhatnak egyértelmű választ a szállítással kapcsolatos minden kérdésre, azt mégis jelzik, hogy a jelentős fuvaroshagyománnyal rendelkező falvakban (Bogács, Bükkzsérc, Bükkzentkereszt, Cserépfalu, Felsőtárkány, Mályinka, Noszvaj, Sály, Szomolya, Tibolddaróc, Nagyvisnyó) az ígás ökrök mellett állandóan magas, gyakran növekvő számot mutat a lovak száma is.¹⁴ (Az adatokat ezúttal is csupán a kutatás „bázis” településeiről közlöm. Jelen táblázatban az ígás ökrök száma az egész szarvasmarha-állományból értendő.)

Bogács

Év	Szarvasmarha	Ebből ígás ökör	Ló
1895	404	77	243
1911	407	62	269
1935	394	36	336
1942	534	48	231
1966	261	1	42

14. Mezőgazdasági Statisztikai Adatgyűjtemény 1870–1970. Állatállomány 1–4. Községsoros adatok.

Borsodgeszt

Év	Szarvasmarha	Ebből igás ökör	Ló
1895	405	124	132
1911	307	127	78
1935	456	150	60
1942	526	170	43
1966	171	—	27

Bükkszentkereszt

Év	Szarvasmarha	Ebből igás ökör	Ló
1895	309	73	60
1911	373	56	83
1935	230	22	217
1942	349	46	147
1966	202	1	112

Bükkszentlászló

Év	Szarvasmarha	Ebből igás ökör	Ló
1895	256	93	36
1911	213	42	20
1935	137	19	66
1942	245	25	38
1966	145	—	14

Bükkszécs

Év	Szarvasmarha	Ebből igás ökör	Ló
1895	301	105	139
1911	189	24	163
1935	126	4	270
1942	248	6	242
1966	128	—	60

Cserépfalu

Év	Szarvasmarha	Ebből igás ökör	Ló
1895	380	57	450
1911	331	16	377
1935	271	2	356
1942	471	2	425
1966	259	1	130

Cserépváralja

Év	Szarvasmarha	Ebből igás ökör	Ló
1895	157	4	54
1911	165	—	78
1935	219	51	58
1942	289	86	21
1966	145	8	12

Felsőtárkány

Év	Szarvasmarha	Ebből igás ökör	Ló
1895	490	127	205
1911	537	146	171
1935	245	66	158
1942	549	158	129
1966	290	6	81

Kács

Év	Szarvasmarha	Ebből igás ökör	Ló
1895	238	57	58
1911	183	59	43
1935	162	22	94
1942	282	35	75
1966	100	11	33

Kisgyőr

Év	Szarvasmarha	Ebből igás ökör	Ló
1895	640	186	198
1911	640	165	148
1935	576	186	128
1942	783	211	78
1966	454	34	30

Noszvaj

Év	Szarvasmarha	Ebből igás ökör	Ló
1895	244	25	199
1911	284	12	169
1935	253	12	177
1942	347	10	172
1966	259	—	48

Parasznya

Év	Szarvasmarha	Ebből igás ökör	Ló
1895	435	92	68
1911	370	104	85
1935	362	74	45
1942	431	96	65
1966	184	—	23

Répáshuta

Év	Szarvasmarha	Ebből igás ökör	Ló
1895	207	40	40
1911	181	36	29
1935	175	58	70
1942	263	56	28
1966	295	6	38

Sály

Év	Szarvasmarha	Ebből igás ökör	Ló
1895	665	204	279
1911	629	189	236
1935	652	135	234
1942	820	155	207
1966	556	22	49

Szomolya

Év	Szarvasmarha	Ebből igás ökör	Ló
1895	282	4	213
1911	300	2	236
1935	246	6	207
1942	396	4	207
1966	177	—	40

Tibolddaróc

Év	Szarvasmarha	Ebből igás ökör	Ló
1895	721	183	270
1911	519	85	209
1935	326	26	170
1942	462	63	214
1966	230	—	28

Varbó

Év	Szarvasmarha	Ebből igás ökör	Ló
1895	351	68	81
1911	272	58	78
1935	265	44	96
1942	368	56	82
1966	178	—	35

Év	Szarvasmarha	Ebből igás ökör	Ló
1895	348	78	184
1911	288	84	177
1935	506	139	138
1942	630	186	111
1966	236	15	46

Gyűjtéseink azt jelzik – ez természetesen nem mindenütt tükröződik az adatsorokban –, hogy területünkön az állatok igazásában lényeges változás zajlott le századunk első harmadában, s ahol nem, vagy nem túl látványosan csökkent az igás ökrök száma, illetve nem növekedett jelentősen a lóállomány, ott is megfigyelhető bizonyos módosulás. Amíg ugyanis korábban az ökrös fogatok is nagy szerepet kaptak a távolsági (pl. mész) fuvarokban, ettől kezdve elsősorban falun belüli, illetve közeli szállításra jármoltak ökröket, s mindenütt a gyorsabb lovak vették át azok szerepét a távolsági szállításban. Ennek többféle oka volt, a szarvasmarha fajtaváltásától kezdve számos helyi vonatkozásig (pl. az Eger–Miskolc közötti kövesút kiépítése).

Szembetűnő néhány településnél a lóállomány nagy részesedése az állatlétszámból (pl. Bogács, Bükksgentkereszt, Zsérc, Cserépfalu), s ezért feltűnő, hogy egyes fuvaros falvakban (pl. Bükksgentkereszt) egyáltalán nem tenyész-tették a lovat, hanem vásárban szereztek be azokat, s a többi településen sem figyelhető meg jelentős hagyománya a lótenyésztésnek, a számottevő lótartás ellenére. Ez részben azzal magyarázható, hogy a fuvarosok szívesebben vették meg a már betört, „kész” lovakat, másrészt pedig a falvak jelentős részében a lovakat nehéz erdei szállításra is fogták, s az erdei munka – amint mondják – „kiverte a csikót” a kancákból. Így főleg csödöröket és herélteket fogatoltak a fuvarosok.

3. Iparcikkek beszerzése – vándorárusok és -iparosok

A Bükk-vidék településein a századfordulón már boltok szolgálták ki a falusi lakosság igényeinek egy részét. A helybeli boltocskák mellett helyi iparosok, a közeli városok bolthálózata, valamint a hetipiacok és vásárok látták el iparcikkokkal a népességet – az önmaguk által előállított tárgyak, eszközök mellett. A falusi szatócsüzletek mindenféle apró cikket árultak.

55. kép. Vándorfazekasok (Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képekben – Bükkalja)

A táj népessége – éppen jelentős árucseres-tevékenysége révén – igen hamar rátért a pénzgazdálkodásra, rendszeresen vásárolt is a boltokban. Századunk első harmadában azonban még sajátos színtelt jelentették a Bükkalja népéletének az időről időre megjelenő vándorárusok is.

Jellegzetes alakjai voltak a tájegység termékcseréjének a gömöri fazekasok (55. kép). Az emlékezet szerint *Rimaszombat*-ról, illetve környékéről jöttek magasított oldalú szekereikkel. Főleg fazekat árultak, de hoztak korsókat is. Cserépfalun pl. a templom mellett, a piacon pakolták ki portékájukat.¹⁵ A tűzálló *lakodalmos fazekaik* falvainkban általános használatban voltak. Bár falvaink népe a cserépedényeket főleg Eger, Miskolc és Mezőkövesd vásárait szerezte be, a gömöri kerámiatárgyak, főleg a főzőedények általános használatban voltak e vidéken is (56. kép).

Ismert figura volt falvainkban a *bosnyák*, aki a vásárok, piacok, de a vándorkereskedelem jellegzetes alakja is volt.¹⁶ A bükkaljaiak leginkább az egri és a kövesdi vásárrban látták: „tálca” volt a nyakába akasztva, amelyről *borotvát, kést, ollót, tűt* árult. A bükkszentkereszti szlovákok a miskolci vásárrban látták a bosnyákot, ám a bükkszentlászlóiak emlékeznek egyfajta

15. A gömöri fazekasok alföldi útjaihoz vö.: *Markuš, M.* 1973. 91–104.; *Szalai E.–Ujváry Z.*, 1982. különösen 93–104.; Bakó Ferenc gyűjtése szerint Noszvajon ma is *Fazekas-kútnak* nevezik azt, ami mellett a vándorfazekasok kipakolták portékájukat.

16. *Dankó I.*, 1981. 81–88.; *Dankó I.*, 1982. 105–110.; *Faggyas I.*, 1982. 427–430.

56. kép. Fazekas a mezőkövesdi piacon, 1961.
(Erdélyi Z. felv. NM. 183.664.)

árusra, akit *hrncsárnak* neveztek, s aki a fején hordta portékáit egy nagy fonott kosárban: *findzsát, szentképet, borotvát, tűt* árult. Minden bizonnyal a bosnyákról van szó ez esetben is. Az idősebb répáshutaiak is jól emlékeznek a bosnyák alakjára, aki a nyakába akasztva vagy a fején hordta széles, magas vesszőkosarát, melynek szélén pálcák álltak ki, s azokra voltak ráhúzva a *bögrék, poharak, porcelán figurák, szentek*. Árult ezeken kívül *tűt, ollót, fésűt, tükröt, kést, pipát* és számtalan *bazárárut*.

Megfordultak a falvainkban a *rostaárusok*, különböző *zsibárusok, vasárus* cigányok. Jártak *rongyosok* és *tollasok*, akik *szentképet, szobrocskákat, tányérokat* adtak a hulladékrongyért és -tollért.

Rendszeresen megjelentek a *piócások*: ezek leginkább cigányok voltak, de Cserépfaluba mezőkereszteszi magyarok hordták a *nadályt*.

Itt kell említést tenni a közvetítő kereskedelem néhány sajátos mozzanatáról, amelyek emléke ma is él falvainkban. A *dohánycsempész* volt egyik sajátos alakja ennek a kereskedelmi formának, amiről több helyről tudósít a szakirodalom.¹⁷ Így emlékezik erre a tevékenységre egy noszvaji adatközlőm: „A gyerekkoromban, az 1930-as években dohányt csempésztünk Sályból és Darócról. Az uraság termesztette a dohányt, de abból a szegény embernek kevés jutott. A *dohányos* kapott a termésből, s megtartott saját magának

17. Takács L., 1964. 398.; Dobrossy I., 1978. 65–68.

57. kép. Diósgyőri vashámor, 1853. (Walzel A. F. litográfiája. Magyar Mezőgazdasági Múzeum Archivuma 29.689.)

belőle. A pajtából a megszáradt dohányt is meglopták. Este 2–3 gyerek, legény összeállt, s elmentek *Ábrányba*, *Sályba*, *Nagymihályba*, ahol dohányt termesztettek. Előre lebeszéltek, hogy mikor mennek érte; mindig éjjel mentek. Éjszaka pakoltak fel 18–20 kg dohányt. (A legéberebb kutya is alszik éjjel 1–2 óra között, ilyenkor kellett menni, nem is ugattak ilyenkor a kutyák.) Ábrányban a csendőrség előtt kellett elmenni, mert Kácsnál nem lehetett átmenni a meleg vizen: az télen sem fagyott be. Egyébként soha az úton nem mentünk, csak mindig kerülővel. Itthon a dohányt *kilóztuk*: kisimítottuk, bekötöttük kilós csomagokba, s úgy raktuk a zsákba. Ezt aztán *Felsőtárkányba* vittük át. Ott nem volt dohánycsempész, a favágó emberek meg szerették a dohányt; szívesen megvették. 40 fillérért vettem a dohányt, s 1 pengőért adtam el kilóját. Az ember kereshetett vele két nap alatt 10–15 pengőt. Rokonom volt Tárkányban; mire vittem a dohányt, már mindig volt gazdája.”¹⁸

18. L. F. 70 éves, Noszvaj.

58. kép. Világiáró kosaras tót.
(Vasárnapi Újság 1905.)

Több faluban emlékeznek *hajcsárkodó kupecre*, aki nemegyszer nagy távolságból hajtott fel állatokat az észak-magyarországi vásárookra. Borsodgeszti adatközlőm édesapja az 1920–30-as években élt ebből a tevékenységből. Főleg az Alföldön vásárolta meg a *fehér marhát*, de hajtott fel *riskát* is. Kb. 30 alkalommal járt *Nagyváradon* és környékén, ahonnan egy-egy alkalommal 100–150 jószágot is felhajtott. Főleg a *miskolci vásárokon* értékesítette a jószágot, de járt az *ózdí, kövesdi* és *szentpéteri* vásárra is. Általában egyenesen a vásárra hajtott, de volt, hogy 1–2 napot az udvarán töltött az állatsapat: nagy, hosszú istálló volt az udvaron, de főleg a szabadban, az udvaron éjszakáztak az állatok.¹⁹

A falvaink többségében a századfordulón már működtek azok az iparosok, akik a legalapvetőbb szol-

gáltatásokat elvégezték a lakosság részére. Mindenütt dolgozott kovács, legalább egy suszter, nagyobb településeken kerékgyártó is. Az 1920–30-as években a nagyobb falvakban megjelent egy-egy szabó és varrónő is, bár a ruhaneműk zömét *Miskolcon, Egerben, Mezőkövesden* szerezték be.

Szerepet kaptak azonban a falusi népesség kiszolgálásában vándor iparosok is. Közülük aránylag rendszeresen visszatértek falvainkba az *üveges* és *drótos tótok* (59. kép). Az emlékezet szerint Trencsén és Árva megyéből jártak ide.²⁰ Rendszeresen látogatták falvainkat vándorköszörűsök (60. kép). A bükki hutákban a második világháborúig időnként megjelentek – az emlékezet szerint – vándorherélők is.

19. Szombati Imréné 67 éves, Borsodgeszt.

20. *Petercsák T.*, 1981. 436–451.

59. kép. Vándorablakos, 1965.
(Erdélyi Z. felv. NM. 201.280.)

60. kép. Vándorköszörűs, 1955.
(Vajkai A. felv. NM. 184.356.)

A helybeli és távolabbi „szolgáltatások” persze együtt, egymást kiegészítve működtek. Érdekes itt idézni egy bükksgyaloglásról szóló adatgyűjtő szövegét, amelyek rávilágítanak a falusi háziipar és kisipar, városi üzletek és a népi árucserre szervezett formáinak összeműködésére: „A faluban volt 2 szuster, a lábbelit helyben készítették. Volt kovács is, a lovakat és ökröket helyben patkolták. Bognár nem volt, a szekeret Miskolcon vették, de maguk javították. A kosarakat Miskolcon vették, a meszesek vaskosarát diósgyőri cigány csinálta. De nem volt jó, mert nehéz volt. A hánckosarat Bükksgyaloglásra vették. A hordókat miskolci bodnároktól vásárolták meg. A ruhaneműt Miskolcon vették meg. Miskolcon vették a cserépedényeket, kötelet, lószerszámot is. Ott vettek csengőt és kolompot is az állatokra, fémműves cigányok nem jártak a faluba.”²¹

A hasonló példákat még hosszan lehetne sorolni, falvanként, amelyek utalnának az önellátás, illetve munkamegosztás fokára. Az eddigiek is jelzik azonban, hogy az iparosok és kereskedők mellett a sajátos vándoralakok, *service nomádok*²² még megőrizték sajátos szerepüket. Speciális termékeik és

21. Iparos Béla 86 éves, Bükksgyaloglásról.

22. Vö.: Gunda B., 1983. 8.

szolgáltatásaik hiányt pótolnak, s megkülönböztetett helyet kaptak az itt élő népesség tárgyi kultúrájában. A Bükkalja falvaiban a vándoriparosok és vándorkereskedők jelenléte utal arra a sajátos munkamegosztásra, amely a történeti Magyarország – alkalmanként távoli – területeinek tevékenységét összehangolta, egy nagy rendszer egészében működött. Miközben e tájról az Alföldre vitték portékáikat, termékeiket az itt élők, ugyanakkor befogadóként, felvevőként vették át más, különösen felvidéki területek népességének speciális termékeit is.

Itt kell említést tenni arról, hogy a Bükk-vidék falvainak népessége, amely más területen maga is „szolgáltató” tevékenységet látott el speciális termékeivel, meglehetősen hamar polgárosult, s magas szintű pénzgazdálkodást folytatott. Ez abban is megnyilvánult, hogy a mesterembert szívesen megfizette, és számos szolgáltatást inkább pénzen vásárolt meg, s nem maga bíbelődött vele; ő azáltal más területen tudott jövedelemhez jutni.

4. A szállítási módokról

A szállított áru minőségének és mennyiségének, a távolságnak, nem utolsósorban az egyes paraszti üzemek gazdasági lehetőségeinek megfelelően, változatos módon bonyolították le a javak eljuttatását a vásárlóhoz, illetve cserepartnerhez.

A kisebb távolságra, s kis mennyiségben való szállítás szempontjából a Bükk-vidéken a *háton való cipekedés* bírt a legnagyobb jelentőséggel. Különösen nagy fontosságú volt ez a rendszeres piacozásban; a háton cipelt termékkel ritkán házaltak. A Bükk-vidéken a hátalásnak két fontos eszköze volt, illetve van, amelyek alkalmazása nem válik el ugyan élesen egymástól, de azért különbség van használatuk intenzitásában. Az egyik a *batyuzás*, melynek során a vászonlepedőbe (*batyu*, *batu*)²³ hajtják bele a *kaskának* nevezett, egyfűlű kosarat. A *kaska* a táj emberi erővel való teherhordásban ma is meghatározó jelentőségű.²⁴ Emellett általánosan elterjedt teherhordó eszköz a hátikosár, melynek használata ma is terjed.²⁵ Megfigyeléseim szerint azonban a hátikosár (*hāti*, *hátyi*) használata inkább Noszvaj, illetve Eger vonalától nyugat felé domináns, keletebbre kevésbé szorította ki a batyuzást (42. kép).

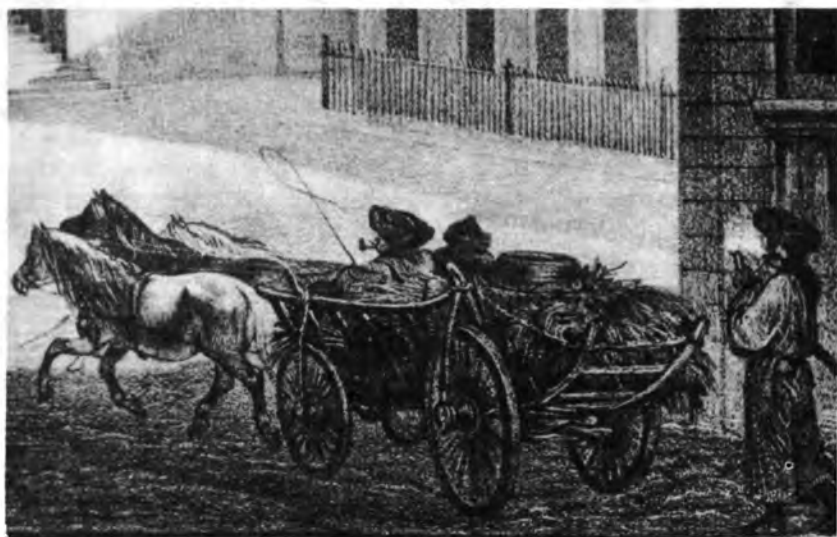
23. Paládi-Kovács A., 1973b 431–462.

24. Szendrei J., 1969. 95–115.

25. Paládi-Kovács A., 1973a 513.

61. kép. Tiszai komp (Vasárnapi Újság 1868.)

62. kép. Lovasfogat Egerben, 19. század első fele (Högemüller rajza nyomán Kollarz F. litográfiája. Magyar Mezőgazdasági Múzeum Archivuma 29.770.)

63. kép. Szekeres és hátaló Egerben, 19. század (Ismeretlen mester litográfiája. Magyar Mezőgazdasági Múzeum Archívuma 29.771.)

Háton – s mellette rendszerint kézben is cipelt kosarakban – igen sok terméket szállítottak az egri, kövesdi, miskolci piacokra. Főleg asszonyok, fiatal lányok fél–egynapos kereskedőútjainak eszköze, s általában az egy-személyes árucseréut tartozéka. A cipekedő ember általában lerövidítette a távolságokat, erdei utakon, ösvényeken közlekedett, csak az utóbbi évtizedekben lett szokás a buszon, illetve vonaton való piacra járás. Gyakran 2–3 asszony tartott együtt, férfiak ritkán hátaltak. Alkalmanként több asszony is összefogott, s szekeret béreltek, amely a piacra szállította kosaraikat. Maguk ilyenkor is gyakran gyalogosan közlekedtek.

Csupán elenyésző jelentősége volt tájunkon az állati erővel való teherhordásnak. Csak a bükki szlovák falvainkból vannak adataink a szamarak málházására a mész szállítása során (vö. a mészkereskedelemtől szóló fejezet), de nem tudunk arról, hogy a Bükk hegyi útjain pl. málházott lovak közlekedtek volna.

A Bükk-vidék hagyományos árucseréjében legnagyobb jelentőséggel a kerek járművek, elsősorban a *szekerek* bírtak, mellettük elenyésző jelentőségük volt a szánoknak (61–63. kép). (Ez utóbbiak, együtt a speciális csúszó

64. kép. Kép a miskolci piacról, 1961.
(Erdélyi Z. felv. NM. 160.669.)

járművekkel és teherhordó eszközökkel, csak az erdőmunkában kaptak szerepet.)²⁶

Kisebb jelentőségük volt a kétkerekű *taligák*nak, melyekkel főleg szegényebbek, csak egy lóval vagy számmal bírók fuvaroztak kisebb távolságra, fontosabbak a különböző anyagok szállítására kialakított szekerek voltak. Ezeket különböző igazításokkal igyekeztek alkalmassá tenni speciális szállításra (bükkszérciek meszes *koleca*, mészárosok *sátoros szekere*, gyümölcársarusok *vesszőkasos* járműve stb.), ám alapvetően az adott kistáj járműtípusait követik, a helyi hagyományokhoz igazodnak. Fejlődésükben nagy szerepet játszott az erdészeti munkák fontossága, illetve maga az erdészet, amely maga is befolyásolta új járművek elterjedését, illetve elterjesztését. (A változatos méretű és formájú szekerekről nem szólhatok e helyen, azok Bükk-vidéki típusai önálló tanulmányt igényelnének.)

Utalnunk kell viszont végezetül a vasúti szállítás szerepére is, amely változó módon befolyásolta településeink életét. A Budapest–Mezőkövesd–Miskolc vasútvonal elkerülte a Bükkalja településeit, illetve az állomások több kilométeres távolságra kerültek a településmagoktól. Így a vasúti szállítás kiszolgálása is tovább éltette a hagyományos szállítási módokat. A paraszti

26. Paládi-Kovács A., 1984. 157–165.

tevékenység szintjén, a hagyományos árucserereformák szempontjából a vasút nem sokat változtatott a későbbi szállítási módokon. A nagyobb tételben kereskedők (mész, kő, faáru) vették főleg igénybe, s csupán speciális termékek voltak, amelyek nagyobb távolságra jutottak el általa (pl. a szomolyai cseresznye a bécsi és németországi piacokra). Elsősorban közvetve, a személyszállítás révén hatott a vasút a hagyományos árucserére (dunántúli hóvirágózás, piacozás), de nem befolyásolta annak korábbi szerkezetét.

Hasonló szerepe van az elmúlt évtizedekben az autóbusz-közlekedésnek, amely elsősorban a vasútállomások megközelítésében, kisebb súllyal pedig a piacozásban kapott szerepet.

V. A TÁJI TAGOLÓDÁS ÉS MUNKAMEGOSZTÁS AZ IDENTITÁS TÜKRÉBEN

Az elmúlt évtizedek néprajzi kutatásai egyértelműen igazolták, hogy a tradicionális kultúra csoportjainak, egységeinek körülhatárolása számos nehézségbe ütközik. A vizsgálatok eredményeinek talán egyik legfontosabb tanulsága – a kultúra integrációja, valamint a történeti folyamatok előtérbe kerülése mellett –, hogy felhívta a figyelmet a csoportok rétegzettségére, összetettségére, az *alcsoporthok* létezésére, a hagyományos népi kultúra táji-történeti tagolódásának belső dinamikájára és finomszerkezetére. A tradicionális kultúra jelenségeinek történeti és kartográfiai feltárása mellett különösen nagy jelentőséget kell tulajdonítanunk azoknak a vizsgálatoknak, amelyek a csoportok közötti, illetve a csoporton belüli munkamegosztás, s az ökológia kulturális értelmezésének rendszerében ragadják meg azok struktúráját, alkalmanként utalva a „hagyomány” ma is életképes – gyakran kihasználatlan – erőtartálékaira.¹

Egy-egy kistájon belül jól kitapinthatók falvak, falucsoportok kapcsolatrendszerének fő vonásai, mikrovizsgálattal pedig a népi kultúra mélyebb rétegeinek szövete is feltárható. Egy-egy kistájon belül gyakran több évszázados hagyományok szerint kapcsolódnak össze a falvak, illetve falvak, városok és mezővárosok, rendszerük fogaskerékként illeszkedvén egymáshoz, egyszerre őrizvén tradicionális pozíciójukat, státusukat a struktúrán belül, ugyanakkor folyamatosan igazodva hozzá, egyszersmind változtatva, formálva azt. Falvak, falucsoportok között eltérő az azonosságvállalás foka, hol erősebbek, hol gyengébbek az összekötő szálak; hol az egybekapcsoló, hol pedig az elkülönítő jegyek szaporodnak meg, tárthatók fel. Az azonban bizonyos, hogy ez a rendszer kipróbált, összehangolt mechanizmus hagyományaira épül, s maradványainak feltárása feltétlenül gazdagítja, mintegy „életre kelti” az egyes csoportok tradicionális kultúrájáról alkotott képet.

1. Andrásfalvy B., 1977. 85–89.; Andrásfalvy B., 1978. 231–243.; Andrásfalvy B., 1980. 39–58.; Hofer T., 1980. 103–129.; Bácskai V. – Nagy L., 1978. 218–230. stb.

A tájon belüli munkamegosztásban elfoglalt szerepre vonatkozóan számos érdekes információval szolgálnak azok a *vélemények, gúnynevek, falucsúfolók, ragadványnevek*, amelyekben az itt élő népesség nyilatkozik önmaga azonosulásáról, illetve megkülönböztetéséről más falvak, más tájak népétől. Ezek az adatok utalnak a hagyományos kultúra differenciáltságára, de egyúttal az összeműködésre, s lényeges információkat hordoznak az identitás vonatkozásában is. A falucsúfolók, az egyes települések nevéhez szinte állandó jelzőként társuló megjelölés, alkalmanként a népesség specializálódott munkatevékenységére is utalhat, s felhívja a figyelmet arra, hogy miként kapcsolódott az illető populáció a táji munkamegosztás rendszerébe.

A Bükkalja népének nem egységes a vélekedése a velük érintkező néprajzi csoportok megítélésében, körülhatárolásában. A *palócokról* Cserépfalun azt tartják, hogy azok *Eger felé* laknak, pl. *Egercsehiben*. „A Cserépfaluvall szomszédos falvak még nem palócok, csak arra feljebb.”² Más cserépfalusi adatközlő szerint: „a palócok Eger fölött laknak, a környékünkön nincsenek. De mikor mi az Alföldön voltunk summásmunkán, akkor az ottaniak minket is palócoknak mondtak, úgy csúfoltak. Mi pedig soha nem voltunk palócok. Vissza is mondtuk nekik, hogy ők azok!”³

A bogácsiak azt tartják, hogy a palócok *Noszvajtól felfelé* laknak, és főleg a beszédjükről lehet megismerni őket. A szomolyaiak egy része már palócnak vallja magát: „Mi palócok vagyunk, a beszédjükről lehet megismerni a palócokat, de vannak itt különbségek a falvak között; pl. a menyecskéket régen a kendőjükéről, kontyukról, ruhájukról mindjárt meg lehetett ismerni, hogy melyik faluból való.”⁴

Nem egységes a vélekedés a matyók megítélésében sem. A bogácsiak szerint a tardiak, kövesdiek és szentistvániak a *matyók*, de a tardiakat *tatároknak* is emlegetik. „Matyónak hívták, *aki onnan került ide, úgy öltözött, meg olyan volt a típusa*. De megismertük őket a beszédjükéről, szavukról is.”⁵ Egyes cserépfalusiak szerint a *matyók, matyósok* csak Kövesden élnek, más faluban nem; mások szerint Tardon és Szentistvánban is matyók laknak.

A tájegység körülhatárolása – gyűjtéseim szerint – kevésbé ragadhatók meg falvainkban. A *Bükkalja* kifejezés nem igen bukkan fel a köznyelvben. A hegység belsejét *Bükk-nek, Bikk-nek* emlegetik, és *bükkieknek, bikkieknek*

2. Vadász Lajosné 63 éves, Cserépfalu. E kérdéskörrel korábban már írtam, az adatközlők pontos felsorolása fellelhető: *Viga Gy.*, 1984c 45–50.

3. Jakab Sándorné 68 éves, Cserépfalu.

4. Nagy József 76 éves, Szomolya.

5. Bényei Józsefné 77 éves, Bogács.

mondják a hegyi falvak lakóit is. E vonatkozásban a *Hegy* és a *Hegyköz* szópár ismerős falvaink egy részében. Az előbbi *Felnémet*, *Szarvaskő*, *Felső-tárkány*, *Mónosbél*, *Bélapátfalva*, *Visnyó*, *Dédés* és *Szilvásvárad* megjelölése, az utóbbi – bár nem fedi a *Bükkalja* egészét – lényegében szinonim fogalom azzal: a *Noszvaj*, *Bükkzsérc*, *Cserépfalu*, *Cserépváralja*, *Kács*, *Tibolddaróc*, *Szomolya*, *Kisgyőr* és *Sály* falvak által behatárolt terület neve.⁶

A Bükkalja falvainak népessége szoros kapcsolatot tart fenn az alföldi parasztsággal, elsősorban a változatos termékcseré révén. Magukat megkülönböztetik az *alföldiektől*, *alföldi emberektől*, azokat *gazdálkodó embereknek*, *búzatermelő embereknek*⁷ is emlegetik, utalván a két táj népessége életmódjának különbségére. Úgy tartják – elsősorban a kereskedelmi utak helyzete alapján –, hogy az *Alföld*, *Alföldség* Mezőkövesdnél kezdődik, onnan „lefele” már *alföldiek* laknak. Az *Alföld*, *alföldi*, valamint a *lefele*, *Alföld fele*, *Alföldnek* kifejezések nem egyszerűen irányra, s az eltérő geográfiai egységre utalnak, hanem az eltérő életmódot folytató emberekre is, akik partnerek voltak a hagyományos termékcserében, a két táj közötti munkamegosztás termelési rendjében. Ezek a kifejezések mindig ellenpontjai a *hegy*, *Felföld*, *fent*, „*Felvidék*”, *felfele* utalásoknak, amely érezhetően más világot jelöl, de a sajátjukéhoz feltétlenül hasonlóbbat, mint az előzők.

Az Alföld tájait és népét nem egyformán ismerik: elsősorban a kereskedelem vagy summásmunka révén bejárt vidékekről vannak ismereteik. Leginkább a *Jászságot*, a *Tiszamentét*, *Nyírséget* emlegetik, ritkábban a *Hajdúságot* és a *Kunságot*, annak ellenére, hogy ezek településein is rendszeresen megfordultak, elsősorban mésszel és gyümölcssel.

Egyértelműen elkülöníti magát a Bükkalja népe a bükki szlovák falvaktól, valamint a szlovák vándormunkásoktól, vándoriparosoktól. A bükkieket *hutaiaknak*, *hutásiaknak*, *hutásoknak* mondják, vagy *tótoknak*, *hutai tótoknak* emlegetik, a vándormunkásokat és iparosokat *tótoknak* mondják. A hutaiak készítményeire, portékáikra is jelzőként mondják a tótot: *tót járom*, *tót ökör*, *tót villa*, *tót gereblye* stb. „A hutaiak felföldi emberek. Ezek nem magyarok, főleg tótok.”⁸

A gyerekek megfigyelték a szlovákok beszédét, s igyekeztek – tréfásan – utánózni azt. Bogácson előfordult, hogy a gyerekek karácsonykor – a szlovák nyelvet utánzó – tréfás mondókával kántáltak, utánózva a vándorárusok, iparosok szavát:

6. Lukács Ferenc 70 éves, Noszvaj.

7. Szabó József 76 éves, Szomolya.

8. Szabó József 76 éves, Szomolya.

„Jasznicki, Szaloniccki,
Darabicki, adnicki!”⁹

Az etnikai különállás azonban nem jelentett elzárkózást, a Bükkalja települései és a bükki szlovák falvak között sajátos munkamegosztás létezett. Különösen jól megfigyelhető ez a társulás *Répáshuta* és *Cserépfalu* között. A répásiak pl. fát hoztak eladni a fafaragó cserépieknek, akik viszont bort és gyümölcsöt árultak Répáshután. A hutaiai Cserépfaluba adták telelni jármos ökreiket, ugyanakkor a cserépi asszonyok szőtték vászonná a hutaiai fonalát. Többször előfordult, hogy a két falu lakóiból közös summásbanda szerveződött.

(Megjegyzem, hogy a bükki szlovák falvak lakói ugyancsak megkülönböztetik magukat egymástól, s nyelvi-etnikai szubsztrátum jelleg ellenére nem azonosulnak jobban egymással, mint akár a környező magyar falvak lakóival. A bükkszentlászlóiakra *arijan* a bükkszentkeresztiekre *copak* falucsúfolót mondanak.¹⁰)

Külön tanulmány tárgyát képezhetné falvaink esetében a mentalitás vizsgálata.¹¹ Magam ezúttal csak két példát említek, amelyek elsősorban a falvak egymásról alkotott véleményét tükrözik. Bükkszérci adatközlőm a noszvajiakról így vélekedett: „Élelmes emberek laknak itt ezen a vidéken. De a noszvajiak nagyon *élni vágyó* emberek! Annyira, hogy azok akár *másfél birsalmával bemennek Egerbe a piacra!* Nem szerettek annyira dolgozni, mint amennyire élni akartak.”¹² S itt érdemes idézni azt az általánosan ismert, mondókaszerű falucsúfolót, ami nem elsősorban a lányok, hanem az egyes falvak mentalitását ítéli meg. A cserépfalusiak szerint párválasztáskor a következő tanácsot adták a legényeknek:

„Ha tisztát akarsz, eredj Cserépre,
Ha szépet akarsz, eredj Zsércre,
Ha gazdagot akarsz, eredj Bogácsra,
Ha kurvát akarsz, eredj Váraljára.”¹³

Mindez sajátos módon jelzi Cserépváralja viszonylagos elzártságát, különállását a környező falvaktól.

Tudunk példákat arra vonatkozóan, hogy az egyes települések nevéhez, illetve lakóihoz jelzőként, ragadványnévként kapcsolódik jellemző tevékeny-

9. Bényei Józsefné 77 éves, Bogács.

10. Palóc Adattár 804/82.

11. Figyelmet érdemel ebből a szempontból Éva Huseby több tanulmánya. Vö. elsősorban: *Huseby É. V.*, 1983.

12. Tilaji Lajos 70 éves, Bükkszerc.

13. Idézi: *Huseby É. V.*, 1983. 36.

ségük, illetve termelvényük neve. A bogácsiakat *káposztásoknak* csúfolták a környező falvak lakói, talán azért, mert akkor volt búcsú a faluban, mikor a káposztaszüret zajlott.¹⁴ A tardiak neve viszont *epres* volt, mert a faeper érésekor volt a falu búcsúja. *Szuszinkásoknak* csúfolták a noszvajiakat, *paradicsomosoknak* a szomolyiakat, mert a Kisasszony napi búcsúkor tele voltak a kertek paradicsommal. A zsércieket *meszeseknek* nevezik állandó foglalkozásuk után, a bogácsiakat és szomolyaiakat *kőfaragóknak*, a cserépieket *forácsolóknak*, *faragcsálóknak*.¹⁵ A mályinkaiakat *maceloknak*, *szeneseknek* csúfolják,¹⁶ az erdőtelkieket pedig *fokhagymásoknak* emlegetik.¹⁷

A falucsúfólók zöme viszont nem magyarázható a táji munkamegosztásban elfoglalt helyzetek, s a jellemző tevékenységi formákkal; gyakran nem is találunk magyarázatot az eredetükre. Mégis tanulságosak egy táj belső kapcsolatrendszerének, illetve tagolódásának vizsgálata szempontjából, mert utalnak az egyes települések „másságára”, helyzetére, sajátos karakterére. A noszvajiakat *ragácsoknak* emlegetik a környező falvak, de a kifejezés eredetét nem ismerik. A bükkzsércieket *gaggancsoknak*, *gaggancsosoknak* nevezik: helybeli adatközlők az általuk rendszeresen készített és fogyasztott galuskaszerű ételre, a *gaggancsra* vezetik vissza az elnevezés eredetét. A zsérciek *kurásztásoknak* nevezik a cserépfalusiakat, mivel azok *kurásztának* hívják a tehén ellése után először kifejt tejet, szemben a zsérciek erre vonatkozó *pectej* elnevezésével. A cserépiek ezt mondják a szomszédos falvairól: „zsérci gaggancsok, váraljai malacok”; valamint „váraljiak vagytok, két part közt laktok.”¹⁸

A dédesieknél valóságos kis mondókévé kerekedett a szomszédos falvak csúfolóinak sora:

*Mályinkai szenesek,
Visnyói nagykalapú,
Szilvási kisszűrűjű,
Tardonai málészájú,
Dédesi vitéz magyar,
Tapolcsányi rühösök,
Mályinkai matyó, pipa rotyogtató.*

14. Bényei Józsefné 77 éves, Bogács.

15. Balázs Géza gyűjtése: Cserépfalu 1983.

16. Palóc Adattár 855/82.

17. Palóc Adattár 876/82. 13.

18. Palóc Adattár 832/82.

Ugyanők a tardonaiakról mondják: „Hosszú gatyá, nagy ület, tardonai vi-
selet.”¹⁹

A Bükk-vidéki falvak csúfolóinak hosszú sorát jegyezték fel Csernelyből is:

„Zsinórbalépő egriek,
Csúnyák a felnémetiek,
Latrok a szarvasköviak,
Vízhozta Mónosbél,
Utcu szegény Apátfalva,
Zsíroshátú Mikófalva,
Kenyért kérő Szentmárton,
Korpás orrú Balaton.
Hosszú szoknyás szilvási,
Hegyeskontyú a turai,
Laposkontyú a csernelyi,
Fodros szoknyás a daróci,
Nagykalapú a dédesi,
Mind rühös a tapolcsányi.
Feketepúpú arliak,
Urak a járdánházaiak,
Szénégető mályinkaiak.”²⁰

Az itt bemutatott adatok sorát még hosszan folytathatnánk. Úgy vélem azonban, hogy az eddigiek is jelzik, ezek az információk bevilágítanak a táj településeinek belső finom szerkezetébe, s rámutatnak a táji tagolódás fő vonásaira is, valamint utalnak a szomszédos nagytájakkal való kapcsolattartásra. Tovább lehetne még sorolni azokat az apróbb-nagyobb szálakat is, amelyek összekapcsolják egymással, illetve elválasztják egymástól a tájegység, kulturális csoport kisebb-nagyobb részeit, lebontva az egyes településekig. Nem szóltunk pl. a vallásról, melynek meghatározó szerepe van e vonatkozásban; részben önmagában, részben pedig az ünnepek, társadalmi normák, szokások, házasodás stb. áttételein keresztül. Az említettek is jelzik azonban, hogy egy-egy település, táj lakóinak gazdasági-kulturális összetartozása ropant sokféle tényezőtől épül fel. A nemzettudat, az etnikai különállás mellett a tájak közötti, népcsoportok közötti differenciáló – más vonatkozásban integráló – tényezők horizontális síkján kívül a szűkebb közösséghez tartozás vertikális metszete kapcsolódik rendszerre, melynek eredménye a közösség vállalása: pl. a „cserépiség”,²¹ a „zsérciség”, „bogácsiság” stb.

19. Palóc Adattár 855/82.

20. Palóc Adattár 831/82.

21. Huseby É. V., 1983.

E belső differenciáltság mellett, melynek elemei mint egy nagyobb rendszer apró részei épülnek egymásba, a Bükkalja önálló egységként igazodott a Magyar Alföld és az északi hegvidék munkamegosztás rendszerébe. Azok tradicionális műveltségének tükrében ez önálló egység; egy kistáj hagyományos kultúrájának sajátos arculatát mutatja, s éppen ezen sajátosság révén, speciális arculata miatt kap szerepet azok gazdaságának rendszerében, struktúrájában. Olyan átmeneti zóna tehát, amely nem csupán átengedi a hegvidéki, illetve alföldi kultúra impulzusait, hanem hozzáadja azokhoz saját színét is; speciális termékei, munkaerő-feleslege révén kapcsolódva a nagyobb táj műveltségének mozgásához, közben maga is fejlődve, változva.

VI. MUNKAMEGOSZTÁSRÓL ÉS A JAVAK CSERÉJÉRŐL – A BÜKKI PÉLDÁK KAPCSÁN

Úgy vélem, hogy az előző fejezetek változatos és szerteágazó adatsora alkalmas és kötelez is bizonyos tanulságok megvonására, részben a Bükk-vidék, részben pedig a hagyományos munkamegosztás és termékcseré általános vonatkozásaiban.

Szembetűnőnek vélem, hogy a látszólag homogén termelési struktúrával rendelkező kistájak, falucsoportok is igen változatos tevékenységi formákat mutatnak fel, s többféle módon alkalmazkodnak a táji feltételekhez. S ez az alkalmazkodás nem feltétlenül az egyes családok, falurészek, esetleg specializálódott falvak állandó tevékenységét körvonalazza, hanem jelzi, hogy a kis közösség is képes rugalmasan alkalmazkodni, ha szükséges, akkor többféle kulturális választ adni a mindenkori táji kihívásra. Magam ezt minden népcsoport kultúrájára nézve igaznak érzem, ha a hagyományos mezőgazdálkodás nem képes a népességet ellátni. Miközben a tradicionális gazdálkodás (földművelés és állattartás) keretei és formái aránylag változatlanok, stabilnak tűnnek, gyakran számos konzervatív elemet tartalmaznak, addig az egyéb, kiegészítő tevékenységi formák közel sem annyira változatlanok, illetve a lassabban alakuló tevékenységi formák sora közül „választhat” egy-egy periódusban a kisebb-nagyobb közösség. Meg kell azonban jegyezni, hogy véleményem szerint a hagyományos tevékenységi formák, pl. az állattartás rendszerei sem olyan merevek, változatlanok, mint azt kutatóink egy része véli. Pl. az általam idézett adatok is sejtetik, hogy az állattartásban is eltolódhattak az arányok – akár évente is – a legeltetés és a takarmányozás, az extenzív és az intenzív tartásmód között, a mindenkori takarmánytermés, illetve legelőhozamok, piaci viszonyok, tenyésztési célok stb. függvényében.

Ha most figyelmünket az egyes falvak szintjére fordítjuk, akkor mégis körvonalazódní látszik – főbb vonalaiban – az egyes települések, vagy tevékenységük egy részének specializálódása, amelyek mint egy nagy rendszer fogaskerekei illeszkedtek egymásba. Mindez persze nem abszolútizál egyetlen tevékenységi formát, teljes specializálódást, de szembetűnő, hogy olykor tele-

pülésenként változik az a tevékenységi forma, amely a népesség jelentős részének biztosít foglalkozást, kiegészítő tevékenységet a paraszti munka mellett.

A hegység belsejében fekvő idegen ajkú népesség esetében ez lényegében egyértelműbb: számukra a földművelés egyáltalán nem biztosított megélhetést, s így a gazdasági év egészében speciális tevékenységet folytathattak (fuvarozás, szén- és mészegetés, famunkák). Ez az egység sajátos *termelési táj*, az *erdőmunkák és az erdei iparok* zónája, az idegen ajkú népesség révén a három falu (*Répáshuta, Bükkzentkereszt, Bükkszentlászló*) önálló, etnikai különállással rendelkező műveltségi csoportot, szlovák nyelvi és kulturális szubsztrátumot képez.

A táji munkamegosztásban elfoglalt helyzetüket az határozta meg, hogy a legalapvetőbb élelmiszerek tekintetében sem voltak képesek az önellátásra. Létük előfeltétele az alföldi népesség termékfeleslege, s az azokkal való állandó gazdasági-kulturális kontaktus. A Bükk hegység szlováklakta falvai önálló termelési egységet képeznek, alkalmazkodási formájuk sajátos ökotípust jelez, s önálló egységként kapcsolódik bele a Bükk-vidék amúgy is erőteljesen tagolt, változatos népi kultúrájába, illetve termelési rendszerébe: a táji munkamegosztásba, amelyet a többé-kevésbé specializálódott települések sajátos szövete jellemez. Ez a *termelési táj* azonban az Alföld és az északi hegyvidék között meglevő, hagyományos munkamegosztásba épült be, tovább differenciálva azt. Ezekben a falvakban a gazdálkodásnak sajátos, „csonka” struktúrája jött létre, melyben a termelés és a fogyasztás arányait alapvetően befolyásolta a népesség egy részének periodikus, de rendszeres migrációja, a populáció jelentős részének rendszeres részvétele a megtermelt javak közvetlen cseréjében. A sajátos ökológiai feltételek következtében az életmód, a gazdasági tevékenység rendkívül sokszínű, változatosak a tevékenységi formák, s — talán ellentmondásnak tűnik — ennek következménye a hagyományos kultúra stabilitása, hagyományörző jellege, melynek azonban legfőbb jellemzője, hogy a mindenkori kihívásokra többféle választ tud adni.

A többi bükki település esetében a specializálódás nehezebben megragadható, s nem is mindig körvonalazható határozottan. Kivételt talán a kőfaragó *Szomolya* és *Bogács*, valamint a fafaragó *Cserépfalu* jelentett, ám ez csak a népesség egy részének tevékenységi formáját határolja be. Az előbbiekhöz jelentős foglalkozási „export” is társult: a Bükk-vidéken nagy szerepet kapott — más kőfaragó falvak specialistái mellett — a bogácsi kőművesek tevékenysége. A Bükkalja termelési struktúrája sajátosságának magam éppen azt tartom, hogy a — falvanként és társadalmi rétegenként — változó jelentőségű mezőgazdálkodás mellett a lokális adottságok kiélésének többféle formája (erdő, erdei iparok, famunkák, kőfaragás, summásmunka, fuvarozás) sajátos

szimbiózisa ragadható meg. Ezek kialakulása sajátos történeti fejlődés eredménye, arányai pedig állandóan változók. *A sajátos tevékenységi formák révén előállított javakkal való migráció és árucseré csupán közvetítő szerepet kap a népesség életmódjában; maga az árucseré jelentős ökonomiai szerepe ellenére is csupán periférikus gazdasági jelensége a hagyományos paraszti társadalomnak,*¹ noha jelentősége elvithatatlan.

Esetünkben arról van szó, hogy a hegyvidéki népesség cseréli el speciális tevékenységi formáinak, sajátos alkalmazkodási típusainak rendjében előállított termékeit, illetve munkaerő-feleslegét az Alföld mezőgazdálkodó népességének termékfeleslegére. Ám ez a termékfelesleg, jobbára csak élelmiszer, főleg gabona, gyakran különböző áttételeken, közvetítők révén jut el a „partnerhez”, akik a táji munkamegosztás sajátos pozícióit foglalják el, így eltérő módon részesednek a saját termékükért járó javakból is. (Az élelem, főleg a gabona beszerzésében szerepet kaphattak a szervezett árucseré-alkalmak, valamint az Alföldről szekerekkel feljáró árusok is.)

A fentiek lényegében kijelölik a javak cseréjének fő irányait, tendenciáit is. Bár a gazdasági kapcsolatok formái történeti termékek,² s ez a javak cseréjére, a *kiegyenlítőds* különböző módozataira is vonatkozik, mégsem kell azt gondolnunk, hogy a táji munkamegosztás végletes, merev formában jelölte ki egy-egy kisebb-nagyobb közösség helyét a táji munkamegosztásban.³ Maga az ökológiai „*fülke*” (niche) fogalom⁴ is differenciált tevékenységi formákat enged meg, a specializálódás ellenére. A javak kiegyenlítődsének folyamatát rendkívül összetettnek kell tartanunk, amelynek szerkezete sajátos, körkörösén felépülő modellhez hasonlítható. Ennek legbelső, legkisebb egysége az egyes termelő üzemek, családok, háztartások belső önszabályozása, kiegyenlítődsre való irányultsága: törekvése egy sajátos autarkiaára. Erre épül a falu, a település népességének differenciáltsága, a kiegyenlítőds az egyes gazdaságok között, majd az egyes falvak tevékenységeit hangolja össze, egyenlíti ki a kistájon belüli *munkamegosztás* kerete. Erre épül a kistájak közötti differenciáltság, eltérő szerkezet termelési struktúrájának összehangolása, a nagytájak közötti munkamegosztás funkciója. Mindez persze sajátos önszabályozó tevékenység, ahol az egyes „fokozatok” között erőteljes áthatások vannak. Kétségtelen azonban, hogy ez a rendszer sokkal korábbi, mint a paraszti társadalom tudatos „gazdálkodása”, a paraszti gazdaságok célzatos, tendenciózus

1. Földes L., 1976. 347.

2. Földes L., 1976. 348.

3. Vö.: Andrásfalvy B., 1980. 52.

4. Hofer T., 1980. 115.

gazdasági irányultsága — a *magánvaló gazdaság* és a *magáértvaló gazdaság* kettőssége értelmében.⁵ (A recens módszerrel megragadható paraszti gazdaság sajátos átmenetet képez e vonatkozásban: még sok tekintetben a „tradíciók” irányítják, de benne már megvan a gazdasági érdekelttség, a „választás” lehetősége.)

Jeleznünk kell persze azt is, hogy a kistájon belüli csere gyakran „megszűri” a javakat: az egyes települések egyszerre *kibocsátók* és *felvevők*. Ily módon a javakkal — vagy a javakért — való *migráció* mellett sajátos *rotáció* is megfigyelhető a táji munkamegosztás szerkezetében. Csak azok a speciális termékek jutnak túl a termelési táj határain, amelyeket az nem tud felszívni, s ezt a tendenciát még a távolabbi tájakkal való csere vonzó gazdasági érdekelttsége sem tudta megbontani, mert az „ön szabályozás” egyéb tradíciói óvták ennek hagyományait.

A tájon belüli munkamegosztás és a termékcsera szempontjából igen nagy jelentőségű *Eger*, illetve *Miskolc*, kisebb részben *Mezőkövesd* vonzása. Az előállított javak egy jelentős részét itt értékesítették a Bükk-vidék falvai, s ezek visszahatottak egész termelési rendjükre, de bizonyára mentalitásukra, szokásaikra is. Távolra elsősorban a tömegesen rendelkezésre álló, illetve az előállításban speciális ismereteket igénylő javak jutottak el, de a termékek jelentős része a tájon belül cserél gazdát; falvaink mint gyöngyök fűződnek fel a két város vonzásterületén, s csak kisebb mértékben, ám más vonatkozásban hat az Alföld közvetlen vonzása.

A tájon belüli, illetve a tájak közötti termékcsera arányai a települések adottságaitól, feltételeitől, s az egyes megtermelt javaktól függően is változtak. A magasan fekvő települések termékeikkel főleg az Alföld felé igyekeztek, mert azok zömét (fa, faszén, mész) a Dél-Bükk völgyi falvainak egy része is elő tudta állítani. Ugyanakkor a Bükkalja kétirányú termékcserét folytatott: egyes termékeivel (gyümölcs, vászon, bor) ellátja a hegység belsejének népességét, más részét viszont az alföldi népesség számára „exportálja”. Tágabb értelemben a Bükkaljához hasonló funkciót lát el hegység egésze a Felföld és az Alföld között: a felvidéki népesség számos termékét (pl. gyümölcs) kb. Miskolc vonaláig hozza el, mit vásárokon ad tovább az oda feljáró alföldi népességnek, illetve más vonatkozásban (vándoriparok, fazekaskészít-

---

5. Raymond Aron gondolatát idézi: *Földes L.*, 1974. 1. „... minden társadalomnak van *magánvaló gazdasága*, de nem mindegyiknek van *magáértvaló gazdasága*: egyszerűbben szólva minden társadalomnak van gazdasága és megoldja a gazdasági problémáit, de ezeket a problémákat nem mindig kifejezetten gazdasági terminusokban fogalmazza meg”.

mények stb.) a Bükk egész populációja felvevője a felvidéki népesség termelvényeinek.

Jól megragadható ez a „lépcsőzetesség” pl. az állattartás vonatkozásában: a Bükk belsejéből az év egy részében a bükkalji települések gazdaságaiba adják tartásra a jármos ökröket, máskor a bükkaljiak alföldi legelőket bérelnek saját állataik számára. Mindez azonban arra is figyelmeztet, hogy az egyes tendenciák mögött erőteljes differenciáltságot kell sejtünk, s a fő trendek számos ellentétes mozgást, összetevőt is rejtenek.

A Bükk-vidék településeinek kapcsolatrendszerét, kulturális érintkezését legkönnyebben a speciális tevékenységi formák révén megtermelt javakkal való termékcsera hatósugarában mérhetjük meg. (Más vonatkozásban igaz ez persze a munkamigrációra is.) E vonatkozásban úgy tűnik, hogy a bükki falvak elsősorban a *délborsodi* és *délhevesi*, alföldi jellegű falvakkal, a *Tiszamente* településeivel tartottak állandó kapcsolatot, de erőteljes kisugárzásuk – más vonatkozásban felvevő képességük – érvényesült a *Jászság*, s kisebb mértékig a *Tiszántúl*, főleg a *Hajdúság* és a *Nyírség* középső területei felé is. Így e tájak népességével való kulturális egymásrahatást egyik régió hagyományos kultúrájának kutatói sem téveszthetik szem elől. Ez az egymásra hatás persze sokrétű és összetett folyamatokat takar, s az átadás-átvétel bonyolult kérdéseit veti fel. Az azonban, hogy a Bükk-vidék munkaeszközöket, nyersanyagokat exportál az Alföldre, mindenképpen sejteti a „használat” technikai-technológiai átadásának-átvételének lehetőségét. Igaz ugyan, hogy alkalmanként olyan termékeket is előállít a hegyvidéki népesség, amelyeket önmaga nem, vagy csak más formában használ, de zömmel mégis olyan produktumok áramlanak az árucsera különböző csatornáin, amelyek – legalábbis a néprajzi módszerrel megragadható időszakban – beletartoznak mindkét táj népességének eszköz-kultúrájába, illetve tevékenységének kelléktárába. Csak igen nehéz és bonyolult vizsgálatok deríthetnék fel – egyes eszközök és technológiák (pl. kőépítkezés) vonatkozásában – a kapcsolatok előtörténetét, differenciáló és integráló hatását.

Néprajzi módszerekkel is egyértelműen megragadható, hogy a hagyományos táji munkamegosztásba illeszkedő, tradicionális termékcsera sajátos helyet foglalt el tájunkon már a kapitalizálódó paraszti társadalom gazdasági rendszerében. Egyfelől a hagyományos csere sajátos vonásait őrzi, s bizonyos vonatkozásban bizonyára több évszázados hagyományokat mondhat magáénak, amelyek nem tételeznek fel szükségképpen magas szintű specializálódást.⁶ Másfelől viszont már nem érvényesek rá a hagyományos társa-

6. Földes L., 1974b 458.

dalmak gazdálkodásának jellemzői.⁷ Sajátos átmenetet képez a feudális és polgári korszak termelési rendje, illetve munkamegosztási szisztémája és javakkal való cseréje között. Sok vonatkozásban önállósult *gazdasági cselekvés*, elkülönült tevékenységi típus, sajátos alkalmazkodási forma, amely azonban magában hordozza a prekapitalista korszak hagyományait is. A kereskedelem azonban – leszámítva a paraszti társadalom egészen szűk rétegeit – a közel-múltig nem önálló gazdasági tevékenység, hanem a termelő folyamatok „meghosszabbítása”, melynek struktúrájában az előbbieket (is) meghatározó jelentőséggel bírnak. A termékcsera a specializálódás, illetve a munkamegosztás struktúrájába épülve a tradicionális *gazdasági stratégia* része. Akkor is igaznak vélem ezt, ha e táj népessége igen korán tért át a pénzgazdálkodásra, s aránylag jelentős gazdasági mobilitással rendelkezett.

A hegyvidéki népesség életmódja, gazdálkodásának szerkezete csak együtt értelmezhető az alföldi népesség életmódjával, annak gazdasági struktúrájával. A kettő sajátos szimbiózisa, folyamatos kiegyenlítődése, a táji munkamegosztás léte településtörténetünk legkorábbi szakaszától kezdve szükségesnek és törvényszerűnek tűnik. Ez a kapcsolat a hegyvidéki népesség életmódjának nagyobb rugalmasságát, tevékenységi formái változatosságát eredményezte: az Alföld – lényegesen konzervatívabb – mezőgazdálkodásának kihívására sokféle, koronként is változó, rendkívül variabilis kulturális választatot tudott adni.

Végezetül fel kell vetni egy nagyon lényeges kérdést, amely az eddigiekből szükségszerűen következik – még akkor is, ha talán csak részben sikerül azt megválaszolni! Nevezetesen, hogy a fentebb vázolt gazdasági-életmódbeli struktúra, az alkalmazkodási formák, gazdasági stratégiák milyen kapcsolatban állnak a *műveltségi csoportokkal*, hatottak-e, illetve miként hatottak azok kialakulására, szerveződésére, változására, a kultúra integrációjára.

Kétségtelennek tűnik, hogy mind a hegység belsejének szlováklakta falvainak, mind a Bükkalja településeinek műveltségében messzemenő hasonlóságot mutatnak a gazdálkodás, az életmód szférájának kulturális elemei. Aligha vitatható, hogy két különálló *termelési tájról* van szó. Nyilvánvaló azonban, hogy az *azonos gazdasági struktúra nem feltétlenül hoz létre azonos kulturális formákat*.⁸ S itt a két terület vizsgálatát újra el kell választani egymástól.

A bükki szlovákok kulturális csoportja, műveltségbeli különállása kiatapintható a hazai szlovák tömbök között is. Falvaink esetében nem csupán

7. Földes L., 1974a 5–7.

8. Max Weber gondolatát idézi: Nádasi É., 1985. 24.

az alkalmazkodási formák, a gazdasági stratégia vonatkozásában ragadható meg az azonosság, hanem a műveltség más területein is: az etnikai tudat, az identitás „tartalmának” változásában, ami visszahatott az asszimiláció „történeteire” is. Kétségtelen, hogy a sajátos tevékenységi forma, a táji munkamegosztásban elfoglalt sajátos helyzet, s az ebből származó megkülönböztetett státus sok tekintetben konzerválta e hagyományos műveltség elemeit, annak ellenére, hogy ez a népesség állandó kontaktusban volt a környező magyarsággal. Ez az érintkezés azonban – úgy tűnik – nem erodálta az azonosságvállalást, egészen addig, amíg már megszűnőben volt e települések sajátos helyzete, megkülönböztetett funkciója. Vagyis úgy vélem, hogy a „nyitott gazdaság”, a környező csoportokkal összefonódó életmód, a magyarsággal való állandó kontaktus nem vezetett szükségképpen az asszimilációhoz, a sajátos nyitottság „zárt” is a csoportot és sajátos, bilingvis, szerkezetében is differenciált kultúrát eredményezett. Egyértelműen megragadható az identitás és a tevékenységi forma kapcsolata: az előbbi közvetlenül befolyásolta az egyén és a faluközösségek verbális és szimbolikus viselkedésformáinak, társadalmi szerepfelfogásának, „mi”-tudatának egészét.⁹ Úgy vélem tehát, hogy nem egyszerűen a bükki szlovák falvak geográfiai elzártsága, hanem az alkalmazkodási forma és a tevékenységi típus konzervativizmusa az, ami miatt azok sokáig megőrizték tradicionális kultúrájukat és azonosságvállalásukat. Ha a magyar néprajz műveltségi csoportokra kidolgozott kategóriáit használhatnánk ez idegen ajkú népességre, akkor műveltségük főbb vonásai alapján *néprajzi csoportnak*, pontosabban *etnikai csoportnak* nevezhetnénk azt.

A bükki szlovákok műveltségéről általam korábban megfogalmazottakkal¹⁰ kapcsolatban *Nádasi Éva* veti fel a kérdést, hogy „vajon az adott esetben a „bükkiség” ténye, vagy a szlovák mivoltuk a döntő jellemző?” Maga rögtön választ is ad a kérdésre: véleménye szerint az előző. „Azaz a munkamegosztásban elfoglalt helyet a táj ökológiai adottságai határozzák meg elsősorban, nem pedig az etnikum jellege.”¹¹

Nádasinak kétségt kívül igaza van, mégsem hagyható figyelmen kívül, hogy e területen a telepes népesség sajátos, új tevékenységi formákat is meghonosított, valamint az, hogy korábbi specializáltsága, szakképzettsége révén került olyan táji feltételek közé, amelyek az itt élő magyarság számára elképzelhetetlenek voltak. Vagyis olyan ökológiai viszonyokkal kell számolnunk

9. Huseby É. V., 1983. 3.

10. Viga Gy., 1984b 241–248.

11. Nádasi É., 1985. 23.

esetükben, ami csak az ő műveltségükre jellemző e tájon. S itt nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a föld számos tájáról ismerünk olyan – kisebb-nagyobb – műveltségi csoportokat, amelyeknél a generációkon átöröklött tevékenységi típus – eredetileg talán alkalmazkodási forma – oly mélyen rögződött a kollektív „emlékezetben”, hogy az már-már etnikus specifikumnak tűnik. Uthalhatnánk itt a bükki őlfavágóktól, szlogároktól kezdve a ruszin tutajosokon át a széki sántérokig, a veremkésztítő és gátépítő mecenzéfieken, a csiki útépítőkön, gyalcsos-, üveges-, drótos-tótokon át a görög kereskedőig és bosnyák árusokig; oly távoli példákig, mint az amerikai nagyvárosok felhőkarcolóit építő indián-leszármazottak. A speciális tevékenységi forma, sajátos gazdasági-társadalmi szerep és az azonosságvállalás foka közötti kapcsolat persze meglehetősen bonyolult és sok tekintetben ismeretlen ma még a „rendszer” működése: egyfajta „fekete doboz”, ahol ismerjük a bemenő „információkat” és premisszákat, látjuk és részben értjük a kijövő „eredményt”, de egyenlőre ismeretlenek a rendszer belső működései. A kapcsolat azonban nyilvánvalónak tűnik.

A hegység belsejében levő telepés falvak kultúrája egy tradicionális bükki műveltség (nem használhatom a bükki kultúra kifejezést, mert azt a neolitikus archaeológia régen „kisajátította” magának) szélsőséges formájának tűnik, melynek elemei azonban fellelhetők – különböző mértékben – a hegység (valójában az egész középhegységi régió) tradicionális műveltségében. A *néprajzi táj*¹² vagy a régészet kultúrafogalmához hasonló műveltség¹³ kategóriájában írható le e középhegységi terület népességének hagyományos életmódja, amelyben számos vonatkozásban megragadhatók a kultúra integrálódásának jegyei, ám elsősorban életmódbeli homogenitás jellemzi, melyben a tájon belül több, eltérő kistáj magasabb szinten integrálódott műveltsége ragadható meg. Ilyen a Bükkalja is. A bükki műveltség különböző történetű, kisebb egységeikben eltérő nyelvet beszélő csoportokból tevődik össze,¹⁴ ahol a táj nemcsak geográfiai elemeket, hanem műveltségbeli azonosságokat is tartalmaz, amelyek elsősorban az életmód, az alkalmazkodás, a tevékenységi típusok vonatkozásában ragadhatók meg. E – történetileg változó – hegyvidéki életmód állandó elemének kell tartanunk az Alföld felé irányuló migrációt, a helyben meg nem szerezhető javak – főleg élelmiszer – más tájakon való beszerzését, saját speciális termékeikért, illetve munkaerő-feleslegükért cserében.

12. Andrásfalvy B., 1980. 51–52.

13. Gordon Childe megállapításait idézi a kultúráról: Gunda B., 1963. 10.

14. Gunda B., 1963. 9.

Integráló tényezőként itt elsősorban az ökológiai meghatározottságból és alkalmazkodásból eredő sajátos életmód, s — ettől el nem választhatóan — a táji munkamegosztásban elfoglalt sajátos szerep jön szóba.¹⁵ A tájon belül jól kitapintható a kistáji munkamegosztás működése is.¹⁶

Talán nem tűnik szerencsésnek a magyar néprajz — többé-kevésbé elfogadott — *csoport-fogalmi* mellett¹⁷ egy újabb, pontosabban már régen is használt fogalom felhasználása e vonatkozásban. Úgy vélem azonban, hogy az ökológiai adottságok, alkalmazkodási formák olyan regulatív tényezői a hagyományos kultúrának, amelyek mentén — legalább az életmód, a termelés és a fogyasztás vonatkozásában — határozottan körvonalazható, s talán nem is csak elnagyoltan, egy-egy táj, illetve az ahhoz kapcsolódó *műveltség* típusa. Kétségtelen, hogy mindez a tradicionális kultúrának csupán egyetlen met-szetét képezi, ám úgy tűnik számomra, hogy a néprajzi vizsgálatok elmélyülésével egyre inkább fikcióvá válik egy-egy *néprajzi-etnikai csoport* kulturális összetartozásának megragadása. Az, hogy az elmúlt másfél évszázad során 50–60-szorosára emelkedett az ismert, s különböző jegyek által elkülöníthető műveltségi csoportok száma, egyértelműen azt tükrözi, hogy az alapos kutatás során, a vizsgálatba bevont műveltségi elemek számával hatványozottan nő a differenciáló tényezők száma, s a korábban egyértelműen összetartozónak tudott, nagy csoportok (pl. palócok) kultúrájában is egyre inkább a differenciáltság, a tagoltság, a kisebb kulturális egységek megléte ragadható meg, s — a nyelvet leszámítva — csupán egy-két olyan műveltségi elem, amely az integrálódás nyomait őrzi.

Ezzel szemben a tradicionális műveltség *alapjainak* szintjén jól megragadható az azonosság, amit még akkor is figyelembe kell venni, ha a *felépítmény* szintjén, más vonatkozásokban szóba sem jöhetne a kulturális együvé tartozás lehetősége. A termelési mód, a tevékenységi formák sokkal egyértelműbben követhető, tendenciózusabban változó, mozgó területei a hagyományos kultúrának, mint a szokások, néphit vagy a társadalom, a gesztusok vonatkozásai.

Magam fontosnak érzem a *műveltségi csoportok* e vonatkozású körvonalazását, mert úgy vélem, hogy kis területeken éppen úgy megragadhatók ezek, mint a *kulturális areák* kontinensnyi vonatkozásokban.¹⁸

15. Vö.: Gunda B., 1963. 11.

16. Andrásfalvy B., 1980. 51–52.

17. Kósa L. – Filep A., 1975.

18. Gunda B., 1980. 9–21.

Úgy vélem, hogy e vonatkozásban nagyon fontos lenne a hegyvidéki-középhegységi *műveltség* körülhatárolása, amely – az alföldi népélet elemein tükröztetve – mai ismereteink szintjén már jól elvégezhető. S ezt finomíthatnák a soronkövetkező kutatások a *régió-táj-kistáj* „fokozatai” szerint.¹⁹ S csak ezt követhetnék majd – más vonatkozásban – a *tájak és néprajzi – etnikai csoportok* megfeleltetései.

További kutatásokat igényelne – jelenlegi vizsgálataim aspektusában nem ítéltető meg egyértelműen –, de magam, az eddigiek alapján a Bükkalját önálló *néprajzi csoportnak* tartom. Jól körvonalazzák ezt a termelés rendjében megnyilvánuló hasonlóságok, a paraszti gazdálkodás rendszerének azonos-sága, a szőlő- és borkultúra hagyományai, a településszerkezet és a népi építé-szet hasonlósága, a kőzetek felhasználásának gyakorlata, a házasodás köré-nek tájon belül maradó exogámiája, a kiegészítő foglalkozások, a summás-munka gazdaságon belüli jelentősége stb. Mindezek feltárása azonban önálló tanulmány feladata lehetne.

---

19. Vö.: *Andrásfalvy B.*, 1980.

Andrásfalvy B.,

1977. A településszerkezet és a táji munkamegosztás (a baranyai Hegyhát példája). *T. Mérey K.* (szerk.): A Dunántúl településtörténete II/1. 85–89. Pécs.

1978. A táji munkamegosztás néprajzi vizsgálata. *Ethnographia* (a továbbiakban *Ethn.*) LXXXIX. 231–243.

1980. Néprajzi csoport, kistáj és régió. *Népi kultúra – Népi társadalom.* XI–XII. 39–58.

1982. Az árucseré, a műveltség egyik meghatározója. *Múzeumi Kurír* 38. 66–71.

Bácskai V.–Nagy L.,

1978. Piackörzetek a XIX. század eleji Magyarországon. *Ethn.* LXXXIX. 217–230.

Bak J.,

1932. A borsodi Bükk hegység települései. Budapest.

Bakó F.,

1951. A magyar paraszti mészégetés kutatása. MTA. II. Oszt. Közl. Muzeológiai sorozat I. 283–330.

1963. A Bükk hegység mészégetőinek munkaszervezeti formái. *Egri Múzeum Évkönyve* (továbbiakban *EMÉ*) I. 297–315.

1964. Maklár. Településnéprajzi tanulmány. *EMÉ.* II. 287–350.

1968. A mészégetők életmódja a Bükk hegységben. *EMÉ.* VI. 267–287.

1970–71. Kőházak és barlanglakások Észak-Hevesben. *EMÉ.* VIII–IX. 325–431.

1977. A Bükk-vidék néprajza. *Hevesi A.* (szerk.): Bükk. Útikalauz 143–155. Budapest.

1978. Parasztházak és -udvarok a Mátra vidékén. Budapest.

Balassa I.,

1949. A Néprajzi Múzeum favillagyűjteménye. Ethn. LX. 99–139.

1973. Makkoltatás a Kárpát-medence északkeleti részén. Ethn. LXXXIV. 53–79.

Balázs G.,

1984. A cserépfalui díszes fafaragó korszak vége. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei (továbbiakban HOMKözl.) 22. 122–129.

Balázs K.,

1973. Bükkzsérci emlékek. Népi hagyományok Borsodban. 5. 34–47. Miskolc.

Bartha L.,

1973. A faizás emlékei a Dél-Bükkalján a tagosítási perek tükrében. Népi hagyományok Borsodban. 5. 19–33. Miskolc.

Bátky Zs.,

é. n. Építkezés. A Magyarság Néprajza I. 108–216. Budapest.

Birket-Smith, K.

1969. A kultúra ösvényei. Budapest.

Bodgál F.,

1959. Népi foglalkozások a Bükk vidékén. Borsodi Földrajzi Évkönyv II. 76–79. Miskolc.

Bodó S.,

1966. Jármók a Hajdúságban. Ethn. LXXVII. 537–565.

Bozó J.,

1970. Bükkzsérci erdők. Népünk életéből. 95–100. Miskolc.

Csikvári A., (szerk.)

1940. Borsod vármegye. Budapest.

Csiszár Á.,

1974. Sertésmakkoltatás az északkeleti erdővidéken. Agrártörténeti Szemle (továbbiakban AtSz.) XVI. 234–246.

Dankó I.,

1963. A gyulai vásárok. Gyula.

1969. Matyók a Hajdúságban. Matyóföld 1. 38–40.

1974. A gyöngyösi vásárok-piacok néprajza. EMÉ. XI–XII. 287–308.

1976. A tiszántúli vásárok. A hortobágyi hídi vásár. Szöllősi Gy. (szerk.) Vásártörténet, hídi vásár. 57–80. Debrecen.

1977. A magyar vásárok funkciói. Opuscula Ethnographica 367–387. Debrecen.

1978. Vándorlás és árucere (vázlat és irodalmi tájékoztató a kárpát-medencei árucere és migráció kapcsolatának kérdéseiről). A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 251–289.

1981. Wandermde Handler aus Bosnien. Ethnographica et folkloristica Carpathica 2. 81–88. Debrecen.

1982. A bosnyák. (A századforduló egyik jellegzetes vándorárusa.) Múzeumi Kurír 40. 105–110. Debrecen.

Dobrossy I.,

1978. Dohánytermesztés a Nyírségben. Debrecen.

Dobrossy I. – Fügedi M.,

1977. A paraszti fonalkészítés eszközei és elterjedésük Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. HOMKözl. 16. 93–109.

1982. A kendermunkákhoz kapcsolódó árucseré Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. *Balassa I. – Ujváry Z. (szerk.) Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére (továbbiakban Dankó-émlékkönyv)* 395–405. Debrecen.

Faggyas I.,

1982. Bosnyák árusok a putnoki vásáron. Dankó-émlékkönyv 427–430. Debrecen.

Fél E. – Hofer T.,

1961. Az átányi gazdálkodás ágai. Néprajzi Közlemények VI/2. Budapest.

Fényes E.,

1847. Magyarország leírása. Pest.

1851. Magyarország geographiai szótára. Pest.

Földes L.,

1974a Hagyományos gazdálkodás és ésszerűség. Világosság 1–9.

1974b Csereformák a hagyományos társadalmakban. Világosság 483–493.

1976. Árucseré és -piac a hagyományos társadalmakban. Világosság 343–351.

Földes L.,

1957. A juhtartás típusai és építményei a Kárpát-medencében. Néprajzi Közlemények II/1–2. 149–156.

Frisnyák S.,

1958. A Bükk-fennsík kialakulása és mai felszíne. Borsodi Földrajzi Évkönyv I. 14–18. Miskolc.

1964. A Bükk földrajzi irodalma. Borsodi Földrajzi Évkönyv V. 135–141. Miskolc.

1977. A Bükk-vidék település- és gazdaságföldrajza. *Hevesi A. (szerk.): Bükk. Útikalauz* 156–171. Budapest.

Fügedi E.,

1966. Agrárjellegű szlovák település a török alól felszabadult területen. *AtSz.* VIII. 313–331.

Gunda B.,

1962. A barlangi állattartás kérdéséhez. *Ethn.* LXXIII. 448–451.

1963. A kultúra integrációja és az etnikai csoportok kialakulása. *Műveltség és Hagomány V.* 3–12. Debrecen.

1980. A kulturális areák néhány kérdése. *Paládi-Kovács A., (szerk.) Néprajzi csoportok kutatási módszerei* 9–21. Budapest.

1983. Vándorok a pusztán. *Fejér Megyei Szemle* 7–18. Székesfehérvár.

Hegyí I.,

1975. A népi erdőgazdálkodás jogszokásairól. *Kolossváry Sz.-né (szerk.): Az erdőgazdálkodás története Magyarországon* 490–512. Budapest.

Herkely K.,

1937. Adatok a mezőkövesdi határ kialakulásához. *Ethn.* XLVIII. 476–479.

Hevesi A.,

1977. A Bükk-vidék természeti földrajza. *Hevesi A. (szerk.): Bükk. Útikalauz* 9–48. Budapest.

Hofer T.,

1980. A regionális tagoltság különböző megközelítési lehetőségeiről. *Paládi-Kovács A. (szerk.): Néprajzi csoportok kutatási módszerei* 103–129. Budapest.

Huseby É. V.,

1982. Hóvirágozás. *Alkalmi gyűjtés Cserépfaluban. Múzeumi Kurír* 40. 95–102. Debrecen.

1983. Fogalmak és élettörténetek az identitás vizsgálatához Cserépfaluban. Debrecen.

F. Kail K.,

1982. Az árvai gyolcsosok miskolci letelepedéséről és életéről. *Dankó-emlékkönyv* 431–440. Debrecen.

Kiss Gy.,

1966. A mész otthonában: Cserépfalun. *Borsodi Szemle (továbbiakban B. Sz.)* 3. szám 50–57.

Kolodzey L.,

1970. Az erdő szerepe Répáshuta népiéletében. *Népi kultúra Borsodban* 39–56. Miskolc.

- Kós K.,*
1972. Az árucseré néprajza. Népelet és néphagyomány. 9–51. Bukarest.
- Kósa L.,*
1967. Az Alföld és a hegyvidék gazdasági kapcsolata. (Adatok a sarlóskasza eszközváltáshoz.) Ethn. LXXVIII. 22–40.
- Kósa L. – Filep A.,*
1975. A magyar nép táji-történeti tagolódása. Budapest.
- Kovács Cs.,*
1971. Társadalmi-területi munkamegosztás. Tér és gazdaság. *Sárvári B.* (szerk.): Válogatott tanulmányok a gazdasági földrajzból 205–242. Budapest.
- Kovács Gy.,*
1885. Borsod megye háziipara. Közvélemény. aug. 21.
- Kunt E.,*
1983. A temetők népművészete. Budapest.
- Laczkó I.,*
1964. Borsod-Abaúj-Zemplén megye gyümölcstermesztésének múltja. B. Sz. 4. sz. 9–17.
- Lajos Á.,*
1956. Szénégetés a Bükkben. HOMKözl. 4. 21–30.
1958. Mészégetés a Hór-völgyben. B. Sz. 2. sz. 29–34.
1959–61. Díszes fafaragás a Hór-völgyén. HOMÉvk. III. 103–135.
- Lénárt A.,*
1982–83. Eszterházy Károly püspök XVIII. századvégi építkezéseinek háttérparáról. EMÉ. XIX. 187–217.
- Mádai Gy.,*
1965a Diósgyőri adatok a közös, népi gazdálkodás és birtoklás múltjához. Borsodi Történelmi Évkönyv I. 125–143. Miskolc.
1965b Diósgyőri adatok a népi állatgyógyításhoz, boszorkányhithez, erdőkultuszhoz. Néprajzi Közlemények X. 362–378.
1970. A hagyományos paraszti erdőgazdálkodás kutatásának általános kérdései. Ölfavágók, erdei munkások a Bükkben. Népi kultúra Borsodban 6–29. Miskolc.
1971. Hagományos fadöntés a Bükk hegység borsodi erdőiben. HOMKözl. 9. 104–109.
1984. Hagományos erdőgazdálkodás. *Szabadfalvi J. – Viga Gy.* (szerk.): Répáshuta. Egy szlovák falu a Bükkben 59–74. Miskolc.
- Markuš, M.*
1973. Odbyt a sposoby predaja sivetických hrnciarských vyrobkov na prelome 19. a 20. storocia. Gemer 1. 91–105. Rimavská Sobota.

Medve I.,

1858. Mátraalji képek. Vasárnapi Újság 342.

Mendöl T.,

1963. Általános településföldrajz. Budapest.

Mezőgazdasági Statisztikai Adatgyűjtemény 1870–1970. Budapest 1972.

Nádasi É.,

1985. A gazdálkodás és az etnikum viszonya. *Szabadfalvi J. – Viga Gy.* (szerk.): Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon II. Kiegészítő kötet 23–26. Miskolc.

Nagy J. A.,

1982. Anyaghasználat a Bükkalja építőgyakorlatában. HOMKözl. 20. 80–91.

Németh M.,

1980. A mályinkai szénégetés szakszókincse. Budapest.

Az Osztrák–Magyar-Monarchia írásban és képekben VI. Budapest 1900.

Paládi-Kovács A.,

1965. A keleti palócok pásztorkodása. Debrecen.

1973a Néhány megjegyzés a magyar parasztság teherhordó eszközeiről. Ethn. LXXXIV. 511–526.

1973b Batyuzó lepedők és elnevezésük Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. HOMÉvk. XII. 431–462.

1979. A magyar parasztság rétgazdálkodása. Budapest.

1984. Hagyományos közlekedés és szállítás. *Szabadfalvi J. – Viga Gy.* (szerk.): Répáshuta. Egy szlovák falu a Bükkben. 141–169. Miskolc.

Petercsák T.,

1981. Vándoriparosok a Zempléni-hegységben és a történeti Felső-Magyarországon. Ethn. XCII. 436–451.

Sárközi Z.,

1965. A summások. *Szabó I.* (szerk.): A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában – 1848–1914. II. 321–381. Budapest.

Schafarzik F.,

1904. A magyar korona országai területén létező kőbányák részletes ismertetése. Budapest.

Sipos I.,

1958. Geschichte der Slowakischen Mundarten des Bükk-Gebirges. Budapest.

Szabadfalvi J.,

1963. Juhmakkoltatás az északkelet-magyarországi hegyvidéken. Műveltség és Hagyomány V. 131–143. Debrecen.

- 1968a Makkoltatás a Zempléni-hegységben. *Ethn.* LXXIX. 62–75.
- 1968b Migráció és makkoltatás az Alföld keleti peremvidékén. *Műveltség és Hagyomány* X. 55–84. Debrecen.
- 1970a Az extenzív állattenyésztés Magyarországon. Debrecen.
- 1970b Az akol típusa és funkciója. *Népi kultúra – Népi társadalom* IV. 39–80.
1972. Pásztormigráció a Felső-Tiszántúl és az Északi-Középhegység között. *HOMKözl.* 11. 128–133.
- Szabadfalvi J. – Viga Gy., (szerk.)*
1984. Répáshuta. Egy szlovák falu a Bükkben. Miskolc.
- Szabó L.,*
1978. Wortgeschichtlicher Hintergrund eines Gegenstandes. Szolnok megyei Múzeumi Évkönyv 169–182. Szolnok.
- Szakáll S. – Viga Gy.,*
1984. A Bükkalja kőbányászatához és kőfaragásához I. Bogács. Közlemények a magyarországi ásványi nyersanyagok történetéből II. 93–122. Miskolc.
- Szalay E. – Ujváry Z.,*
1982. Két fazekasfalú Gömörben. Debrecen.
- Szendrei J.,*
1886–1911. Miskolc város története I–V. Miskolc.
- Szendrei J.,*
1969. Teherhordás Szomolyán. *Népi hagyományok Borsodban* 2. 95–113. Miskolc.
- Szendrey Zs.,*
1937. A szamár a magyar néphitben *Ethn.* XLVIII. 85–86.
- Szilás G. – Kolossváry Sz.-né.,*
1975. A diósgyőri kincstári uradalom erdőgazdálkodása. *Kolossváry Sz.-né (szerk.): Az erdőgazdálkodás története Magyarországon* 140–175. Budapest.
- Szolnoky L.,*
1972. Alakuló munkaeszközök. Budapest.
- Tagányi K.,*
1896. Magyar erdészeti oklevéltár I–III. Budapest.
- Takács L.,*
1964. Dohánytermesztés Magyarországon. Budapest.
- Tálasi I.,*
1939. A bakonyi pásztorkodás. *Ethn.* L. 9–38.

Tárkány Szűcs E.,

1981. Magyar jogi népszokások. Budapest.

Veres L.,

1978. A Bükk hegység üveghutái. Miskolc.

Viga Gy.,

1979, Szamártartás Északkelet-Magyarországon. HOMÉvk. XVII–XVIII. 281–298.

1980. A Bükk-hegység szlovák meszeseinek kereskedő útjai az Alföldre. Ethn. XCI. 252–258.

1982. A Bükk-vidéki falvak 19. századi életmódjához. HOMÉvk. XXI. 231–239.

1983. To the Ethnoecology of the Bükk-Mountains. Ethnographica et folkloristica Carpathica 3. 113–121. Debrecen.

1984a. Árucseré. (Adatok egy termelési táj körülhatárolásához). *Szabadsfalvi J. – Viga Gy.* (szerk.): Répáshuta. Egy szlovák falu a Bükkben 171–188. Miskolc.

1984b. A bükki szlovák falvak szerepe a táji munkamegosztásban. *Kunt E. – Szabadsfalvi J. – Viga Gy.* (szerk.): Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon 241–248. Miskolc.

1984c. Néhány adalék a Bükkalja falvainak identitásához. Matyóföld 45–50. Mezőkövesd.

1984d. A csigacsinalás alkalmi és eszközei a Bükkalján. HOMKözl. 22. 113–121.

1984e. A Bükk-vidék árucseréjének nemzetiségi vonatkozásai. B. Sz. 3. sz. 42–51.

1985a. Kőmunkák egy bükkalji faluban. Debrecen.

1985b. Történeti-néprajzi adatok a Kelet-Bükk falvainak erdőléséhez. (Separatum a Borsodi Levéltári Évkönyv V. kötetéből.) Miskolc.

1985c. Gyümölcsstermesztés és a gyümölcszel való kereskedelem a Bükkalján. HOMÉvk. XXII–XXIII. 285–307.

1985d. Bükk-hegységi adatok a jószág teletetéséhez. Agria XXI. 267–272.

ACTIVITY FORMS AND GOODS EXCHANGE IN THE FOLK CULTURE OF BÜKK REGION (Abstract)

Although Hungarian ethnography from its very beginnings has devoted a great attention to the manifestations and different variations of adaptation to the natural surroundings and regional potentialities, but it has not for a long time caught the deeper structure of that. It described the various groups and activity forms mainly on the basis of characteristic features (or considered characteristic): the researchers' attention was attracted mostly by groups having special part in the social production. It was the most apparent forms of adaptation. i.e. the *primeval occupations* that attracted the biggest attention (fishing, gathering, shepherding).

The ethnographical studies during the past three decades — not independently of the international application of the various big research methods — could show several new findings in the study of integration and organization and adaptation forms of cultural groups with special regard to the collaboration and regional-territorial division of labour between the populations with different activity forms from different regions having varied natural potentialities. The ethnographical researches have found that the essential necessities in the ways of life of the populations of regions with differing potentialities are the division of labour within the region, the constant exchange of products with the neighbouring, or eventually remote populations and the division of labour between regions. The differentiation of activity and adaptation forms precondition the exchange of goods produced: the relationships of intellectual groups and production regions can also be traced upon in culture. All these of course, suggested to make an end of peasant autarky, the long existing "myth" of science, and to unambiguously reveal that a less progressed production level affected toward not the autarky, but an increased co-activity with the environment. The present study discloses the different types of adaptation in Bükk mountain (North Hungary), particularly in its two small units, the ethno-oecologic manifestations of adaptation and the relationships between the intellectual groups giving different responses to the

different regional challenges and how their co-activity ensures to "outlive" the natural regional environment.

The more thoroughly studied two small units have significantly different regional potentialities and historical and educational traditions: the different ways of life have given them different roles in the system of the regional division of labour. The habitations with narrow border high up inside the mountain come from a later development and settlement. They formed in the 18th century mainly due to Slovak and German settlements and colonized areas that had fallen beyond the activity and interest of the Hungarians living here. The Germans and the Slovaks were settled in the forests of the former Treasury domain: their activity served the demands of the new domain farming in the second half of the 18th century and during the 19th century. They introduced new industries here (lime and charcoal burning, pearl ash production, glass work) and supplied the rising manufactural industry (forges and glass-works) with their goods. Their small fields around the settlements were actually unsuitable for farming: they bought their food always from the peasantry of the Hungarian Plain in return their own forestry goods, mineral raw materials and craft products.

The second small regional unit examined in detail is (Bükkalja) the pre-hills of Bükk mountain which is a transitional area – both in geographical and cultural aspects – from the North Hungarian Mountains to the Hungarian Plain. Its populations lived mostly on farming, however this occupation – due first of all to the disproportional structure of domains – could not provide the population. Thus, the villages – adapting regional potentialities – specialized in various forms of activity the products of which would be changed for the surplus corn of the peasantry of the Plain. The study records those kinds of activity, their participation in goods exchange, referring always to the cultural aspects of the economic relationships, too.

The first chapter of this work shows what different production zones were formed by the different geographical zones of Bükk mountain. The mountain divides into three main structural zones associated with different ways of life. The high inner part covered with limestone is thinly populated and late settled: its population used to live purely on forestry industries and hauling. The South foot of the mountain expanding to the Plain is covered with flakes due to rock decay which gave excellent possibilities for agriculture, especially wine and fruit growing. Coming from the South in the valleys stretching into the mountain, the forest becomes dominant over farming in living. At the same time, the North-North East part of the mountain has been a part of Borsod industrial region, especially that of brown coal mining; its

population leads a particular "amphibious" life between industry and agriculture.

The second, widest chapter of the study deals with the forms of activity with the help of which the population tried to adapt itself the regional conditions: this chapter follows the ways of the individual products and goods in the system of goods exchange, with this, showing the regional relationships of the population of Bükk region. The work considers the goods exchange between the areas with different regional potentialities as the motives of the *effort to equilibrium*. As a result of this, in the discussion of the study the author distinguishes the products and goods exchange in *agriculture* (plant growing, wine and fruit cultivation, animal keep), *natural raw materials* (mainly stones) and *forestry* (feral plants, forestry industries, wood and wood works) and also the goods of special *homecrafts* associated with the above and their exchange and in addition, the migration of the population related to them.

1. The downs of Bükk mountain, specially its South pre-site is a vine and fruit growing area with old traditions. The trade in fruits gave a significant and of high volume goods exchange with the peasantry of the Plain. Numbers of carts of fruits – mostly plums – were taken to the Plain, where they were directly changed for corns and various food. The study discusses in detail the important fruit growing villages' such activity, the main directions and form of trade.

2. The historical data indicate that the villages of Bükkalja have formed a part of the traditional, historical vine growing region. They had a wide-spread trade with their famous wines, especially since the middle of the past century, when the feudal restrictions did not impede the free trade in wines. Wine was transported to the Plain in wine-butts on carts, at the same time the farmers of the Plain themselves came up to Bükkalja – e.g. before weddings – for wine. The women took wine for sale in smaller units, too: poured in demijohns of 5 to 10 litres and packed in back baskets or packed up in bundles, the women walked up taking wine to the settlements around the glass works to change it for money or food.

3. Due to the lack of pasture lands and feedstuff a wide-spread shepherd migration could be observed in Bükk mountains. Several forms of this could be observed in the recent past, too. The village folk often hired *summer pasture* in the pusztas of the Plain for their liing or fatted animals, or at other times forest pasture lands in the wooded parts of the mountain. The Treasury Forestry also leased out pasture lands opportunely, but the villages with large fields also received animals on their own pastures. Grazing on the lands of the

Plain was a common practice even in the recent past: the young animals mostly the none-yoke cattle were driven to the pastures of the large landed villages alongside river Tisza and from May, they were kept there for half of a year.

In the oak forests of the mountain Bükk the pig masting was also common. In autumn, at mast-falling, the villages shepherded out their fatted pigs and the fat animals were driven home very often only for slaughter. The woody villages with large lands received pigs from other settlements, to mast-feed them in their own oak forests. The Treasury Forestry also had oak woods to let for masting. Similar to summer grazing, a wide-spread shepherd migration associated with masting.

In our region, a special form of the yoked oxen's winter keep in the high lying villages developed. Due to the feedstuff shortage, the mountain carmen did not work at winter time, so they gave their yoked oxen to the farmers in the villages of plainfield character for winter keep. They paid usually money for the keep from November till May, but the temporary master, though rarely, applied the draught animal to carry manure in winter and to plough in spring. The limited pasture lands and the permanent feedstuff shortage developed varied forms of shepherd migration which the regular feedstuff trade tried to help.

4. The varied stone material of Bükk mountain played an important role in the life of the subsequent populations living here. The people of different ages utilized different stone material in their culture. Since the Middle Ages the easy carving layers of *rhyolite* and *dacite* tuff have had the biggest importance and beside them, the light grey *limestone* (lime burning, building) and also *clay slate* (roof laying and building) have gained a significant role.

Even today, the signs of a specific stone culture can be observed in Bükkalja. Tuff is predominant in folk building; the cave homes and cellars carved in loose stone are peculiar. In some settlements (mostly in the villages Szomolya and Bogács) men are excellent at stone carving, many of them specialized in stonemasonry and stone cutting. They cut several means and objects for their own use (querns, troughs for animal watering, etc.) but a number of their cuttings (mainly grave-stones, road crucifixes) found way to the population of the Plain. The building stone of Bükk mountain already in the last century reached the building practice adapted in the North of the Plain. The trade in stone and stone products gave a big goods exchange to the population of Bükk region. The stone cutters from this area got role in the

Baroque construction under progress in the North Hungarian towns – mainly in Eger.

5. Due first of all to the women's activity, there was a large trade with plants gathered in the forests (mostly mushrooms and forest fruits). These goods, however, spread within the region, they would not reach farther places. In recent times, the women from Bükkalja go farther than the region to pick snowflower what they then, specially near Women's Day and Mothers' Day, will take to the markets in the capital to sell.

6. The burnt lime is one of the most specific product of Bükk mountain the trade of which was most common, and which was taken by the specialized carmen even to a distance of 150 to 200 km-s. The lime was taken first of all to the Slovaks living in the inner part of the mountain; but the lime burning and trade with it was the essential occupation of many of the inhabitants of the settlements in this region. From spring till autumn a great number of carts transported the lime to the Plain distributing the markets among the individual villages. In return for their goods, the carmen got first of all corn and food, but soon they turned to money economy.

7. There was a smaller trade with charcoal. In the Treasury's forests, coal burning was done mostly for the iron works in the past, and the forge-shops' capacity had a slighter importance. Nowadays, coal burning is again a significant form of occupation: charcoal is exported mainly to West European markets.

8. The wood cut in the forests of Bükk mountain made the object of a considerable exchange of goods. The carmen of the villages of Bükk mountain bought the cheap wood and transported it to the villages of the Plain and sold it with a considerable profit or changed it for corn with the populations of regions poor in wood. The inhabitants of some settlements (mainly village Cserépfalu) specialized in wood carving and their goods (wooden forks, distaffs, oxbows, wooden spoons and smaller kitchen utensils, tool stems and rakes) were changed on far regions.

9. The various semi-finished and finished products of hemp processing also gave objects of a significant exchange of goods. A specific balancing process can be observed in the raw material supply and there was an important exchange of goods with the finished canvas, too. A special division of labour developed between the settlements around the glass works and the villages of Bükkalja; the women of the former settlements made canvas for the Slovaks. All these had an important effect on taste formation and the interaction of folk art elements.

10. The study discusses the different forms of labour migration among the manifestations of adaptation and balancing between the regions. The vast part of the population in Bükk region was forced to leave for the Plain and the big land estates of the East Transdanubia to do seasonal agricultural work. This process could be confirmed also by the data from the Middle Ages, but in those times, the surplus labour was taken by the day-worker demands of vine growing. I suggest that the vine damage following phylloxera epidemic and the decrease of the vine lands substantially contributed to that the bigger part of the surplus labour had to go on farther regions.

The representatives of occupational forms specialized here at occasions took jobs on farther areas: e.g. quarrymen, carmen, fellers and lime burners profited their knowledge on other places of the country.

The third chapter of the study shortly discusses other forms of migration. It tells about the migration connected to waters, mostly related with drinking water and water mills, and briefly indicates the main directions of migration related to credit life, with special regard to pilgrimage.

Chapter IV discusses the forms of goods exchange and its intermediaries. It shows the market areas of Bükk region and the occasions of the organized exchange of goods (market and fair), and also explains that for the population of Bükk region, the spontaneous exchange, hawking had at least the same importance. It also shows the forms and directions of trade-routes.

It concludes that tradesmen specialized in the exchange of goods of this region did not evolve; in more or less ways almost each family took part in the exchange and commissioning of goods. It was the carmen, however, who took the most part of the business, and the fact that they carried the goods of the poorer, too, gave them a considerable profit and a distinguished social position. They were the most mobile, who at any time could find a job and who could the most flexibly adapt themselves to the actual situation. Their status was the aim and model for everyone on the region to be reached. The statistical make-up of the livestock also shows the importance of cartage.

In the life of our region, a great importance was attached to the various hawkers and itinerant men going regularly with their goods to the villages, who in this way were the typical Hungarian and Central European representatives of *service-nomads*. Chapter V of the study examines the cultural groups of Bükk region as reflected in identity and the comprehension of identity. It points out, that the position of the group in the division of labour is in many ways reflected in the degree of identity and both, in the opinion of the group about itself and other neighbouring groups.

The main features of relationship systems between villages and village groups can be well observed within the individual small regions; with a microstudy, the deeper complection of traditional culture in consciousness can be revealed.

The finishing chapter N° VI makes general conclusions from the data of the study. It is obvious that even smaller regions with a homogenous production structure and similar villages show extraordinary varied forms of occupation and are able to flexibly adapt themselves to the environmental potentialities at the same time, giving manifold responses within the frames of the given possibilities. Mountain life seems substantially more mobile than plain culture combining different forms of agricultural occupation. The activity forms of mountain culture are rather archaic, but the individual culture groups or small communities can eventually choose from several forms.

The studies unambiguously confirm that the mountain's inner settlements populated by the Slovaks form an independent *production region* being at the same time, an independent *language and culture substance*, as well. The data, however, also indicate that Bükkalja should also be considered an independent *ethnographical region* where the production structure as a whole shows identical features, but when studying the separate cultural elements, this unit will disrupt. However, a *general mountain culture type* which can be taken as a model of the North Hungarian Central Mountain, one of the specific features of which is that it, from the very beginnings, has been living in a particular symbiosis with the culture of the plainfolk, and in return for the surplus corns of the Plain, it gives its own labour, mineral raw materials and special products of its homecraft and handcraft. These two suggest a specific co-activity and harmony from the early beginnings. Characteristic of the population's way of life in Bükk region is that the exchange of products gets an extraordinary importance in the system of the activity forms, though but the migration with the goods produced by the particular activity forms and their exchange act as mere intermediaries in the population's way of life: in spite of its significant role, the goods exchange itself is only a peripheric phenomenon of the traditional peasant society.

The equilibrating system of goods makes up a specific concentrical arrangement the basis of which is given by the compensating and regulating activity of the individual family workshops, then on this build up the compensation within the village, the division of labour within the small regional unit, then the division of labour among the regions. The varied forms of activity and the subsequent goods exchange give the parts of a specific economic strategy which together outline the fundamentals of the traditional culture of Bükk region.

AKTIVITÄTSFORMEN UND GÜTERAUSTAUSCH IN DER VOLKSKULTUR DER BÜKK – GEGEND (Auszug)

Obwohl die ungarische Völkerkunde – Wissenschaft von Anfang an den Merkmalen der Anpassung an die Gegebenheiten der Gegend und deren verschiedene Formen grosse Aufmerksamkeit gewidmet hat, hat sie deren tieferen Aufbau lange Zeit nicht erfasst. In erster Linie wurden an Hand charakteristischer (oder für charakteristisch gehaltener) Merkmale einzelne Gruppen, Aktivitätsformen beschrieben. Die Aufmerksamkeit der Forscher richtete sich in erster Linie auf die Gruppen, die in der gesellschaftlichen Produktion einen speziellen Platz einnehmen. Die grösste Aufmerksamkeit wurde eben den Themenkreisen der augenscheinlichsten Anpassung gewidmet, den *ursprünglichsten Aktivitäten* (Fischerei, Sammeln, Viehhütung).

Die ethnografischen Untersuchungen der vergangenen drei Jahrzehnte – nicht unabhängig von der internationalen Verbreitung der verschiedenen grossen Forschungsmethoden – konnten zahlreiche neue Ergebnisse bei der Untersuchung auf den Gebieten der Integration kultureller Gruppen, ihrer Organisation und der Formen ihrer Anpassung aufweisen, besonders bei dem Zusammenwirken der in mit unterschiedlichen Gegebenheiten versehenen Gegenden verschiedene Aktivitäten ausführenden Völkerschaften, in Bezug auf die Arbeitsteilung in Gegend und Gebiet. Die völkerkundlichen Untersuchungen zeigten auf, dass zu den grundlegenden Erfordernissen der Lebensweise des in den mit unterschiedlichen Gegebenheiten versehenen Regionen lebenden Volkes die Arbeitsteilung innerhalb der Gegend gehört, sowie der dauernde Warenaustausch mit der benachbarten – gelegentlich auch mit der fernerer – Population der Gegend, die Arbeitsteilung zwischen den Gegenden. Die Typen der Aktivität, die Differenzierung der Anpassungsformen setzt den Austausch der produzierten Güter voraus und in Bezug auf die Kultur sind die Verbindungen der Produktionsgegenden und der Bildungsgruppen auch erfassbar. Zu all dem war natürlich Voraussetzung, dass mit dem in der Wissenschaft lange lebenden Mythos der bäuerlichen Autarchie abgerechnet wurde und eindeutig dargestellt wurde, dass das unterentwickelte

Produktionsniveau eben nicht in Richtung der Selbstversorgung, sondern in Richtung der verstärkten Zusammenarbeit wirkt.

Die vorliegende Abhandlung zeigt die verschiedenen Typen der Anpassung im Bükk-Gebirge (Nordungarn) und besonders in Beziehung auf zwei *Mikrogegenden* auf, deren verschiedene Erscheinungen in ethno-ökologischer Hinsicht, sowie in welchen Verbindungen miteinander die kulturellen Gruppen standen, die auf die von den voneinander abweichenden Gegenden ausgehenden *Herausforderungen* verschiedene *Antworten* gaben, wie ihre Zusammenarbeit das „Ausleben“ der Umgebung sicherte.

Die beiden gründlicher untersuchten Mikrogegenden sind mit entschieden voneinander abweichenden Gegebenheiten versehen, sie verfügen über unterschiedliche geschichtliche und kulturelle Traditionen und die abweichende Lebensweise sicherte ihnen jeweils andere Funktionen im System der Arbeitsteilung der Gegend. Die im Inneren des Gebirges befindlichen, hochgelegenen, mit engen Grenzen versehenen Ansiedlungen sind das Ergebnis einer späten Entwicklung und Ansiedlung. Sie kamen im 18. Jahrhundert in erster Linie durch slowakische und deutsche Siedler zustande und diese kolonisierten solche Gebiete, die früher ausserhalb des Aktivitäts- und „Interessen“-Kreises der hier lebenden Ungarn lagen. Sie wurden in den Wäldern des damaligen Kammergutes angesiedelt und ihre Tätigkeit befriedigte die neuen Ansprüche der herrschaftlichen Wirtschaft in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts und im Laufe des 19. Jahrhunderts. Sie bürgerten in der Gegend neue Industriezweige ein (Kalkbrennerei, Holzkohleherstellung, Pottascheherstellung, Glasproduktion). Sie versorgten mit ihren Produkten die entstehende manufaktuelle Industrie (Hammerwerke, Glashütten). Ihre kleinen Felder waren im Grunde genommen ungeeignet für die landwirtschaftliche Nutzung, die Lebensmittel haben sie immer von den Bauern des Tieflandes besorgt, im Tausch dafür gaben sie von ihren eigenen forstwirtschaftlichen und mineralischen Rohprodukten, von ihren Produkten der häuslichen Industrie.

Die andere im Detail geprüfte Mikrogegend (Bükkalja), das Hügelvorland des Bükk-Gebirges ist ein Übergangsgebiet – sowohl in geografischer als auch in kultureller Bedeutung – zwischen der nordungarischen Gebirgsgegend und dem Ungarischen Tiefland. Die Bevölkerung lebte in erster Linie von der Landwirtschaft, aber diese Beschäftigung war nicht in der Lage – vor allen Dingen wegen den ungleichmässigen Besitzverhältnissen – die Population zu versorgen. So spezialisierten sich die Dörfer – in Anpassung an die Gegebenheiten der Gegend – auf verschiedene Beschäftigungsformen und tauschten die Produkte dieser Tätigkeit mit dem Volk des Tieflandes gegen dessen Getreideüberfluss. Die Abhandlung zieht die Typen dieser Beschäftigungen und

ihre Einschaltung in den Warenaustausch in Betracht, sie verweist dabei auch immer auf die kulturellen Beziehungen der wirtschaftlichen Verbindungen.

Der erste Abschnitt der Arbeit zeigt, wie die unterschiedlichen geographischen Zonen des Bükk-Gebirges verschiedene Produktionssektoren schufen. Das Gebirge gliedert sich aufbaumässig in drei grosse Zonen zu denen abweichende Lebensweisen gehören. Der hochgelegene, von Kalkstein bedeckte innere Teil ist dünn bewohnt, wurde spät besiedelt und die dort vorhandene Bevölkerung lebte nur von der Forstwirtschaft und von der Fuhrwirtschaft. Die an der Südseite des Gebirges gelegene, sich in Richtung des Tieflandes erstreckende Gegend war mit einer aus zerfallenem vulkanischen Gestein bestehenden Schicht bedeckt und das sicherte erstrangige Gegebenheiten für die Landwirtschaft, besonders für den Anbau von Wein und Obst. In den von Süden aus in das Innere des Gebirges reichenden Tälern weitergegangen, bekommt immer mehr der Wald eine Rolle im Auskommen, auf Kosten der Landwirtschaft. Gleichzeitig ist der nördliche-nordöstliche Teil des Gebirges seit dem 19. Jahrhundert in erster Linie ein Teil des Industriegebietes von Borsod, besonders der Schauplatz der Braunkohlenförderung, dessen Bevölkerung eine „zweifache“ Lebensweise führte zwischen der Industrie und der Landwirtschaft. Der zweite, umfangreichste Abschnitt der Abhandlung betrachtet die Tätigkeitsformen, mit denen sich die Bevölkerung an die Gegebenheiten der Gegend anzupassen versuchte und verfolgt überall die Spuren der einzelnen Produkte und Güter im System des Warenaustausches, er beleuchtet die Verbindungen der Bevölkerung der Gegenden des Bükk-Gebietes. Den Warenaustausch zwischen den Gegenden mit unterschiedlichen Gegebenheiten bewertet die Arbeit als Bewegungen des *Bestrebens nach Ausgleich*. Auf Grund dessen werden im Zuge der Erörterung die *Landwirtschaft/Pflanzenanbau*, der *Wein- und Obstbau*, die *Tierhaltung*, die *natürlichen Rohstoffe* (vor allen Dingen *Gesteine*), die *Produkte des Waldes* (*wildwachsende Pflanzen*, *Forstgewerke*, *Holz- und Holzwaren*), bzw. die darauf basierenden Produkte der speziellen *Hausindustrie* und der Tausch mit ihnen, die mit ihnen im Zusammenhang stehende Migration der Bevölkerung getrennt behandelt.

1. Das sanft ansteigende Hügelland des Bükk-Gebirges, besonders dessen südlicher Vorraum ist ein Gebiet der Weinherstellung und des Obstanbaus mit grosser Vergangenheit. Der Handel mit Obst bedeutete einen wichtigen und umfangreichen Warenaustausch mit den Bauern des Tieflandes. Wagenweise wurde aus den am Fusse der Bükk gelegenen Dörfern das Obst – vor allen Dingen Pflaumen – ins Tiefland gebracht, wo dieses im allgemeinen direkt gegen Getreide und verschiedene Lebensmittel eingetauscht wurde. Die Abhandlung stellt die in diese Richtung gehende Aktivitäten der bedeutends-

ten Dörfer des Obstanbaus vor, die Haupttendenzen des Handels und seine Formen.

2. Unsere geschichtlichen Daten zeigen, dass die Dörfer am Fusse der Bükk einen Teil der grossen geschichtlichen Weingegend bildeten. Mit ihrer ausgezeichneten Weinproduktion trieben sie einen ausgebreiteten Handel, besonders seit der Mitte des vorigen Jahrhunderts, als die feudalen Bindungen den freien Verkauf des Weines nicht behinderten. In auf Fuhrwerke geladenen Fässern transportierten sie den Wein zum Verkauf ins Tiefland, aber die Landwirte des Tieflandes fuhren auch — z.B. vor Hochzeiten — nach Wein hinauf an den Fuss der Bükk. Die Frauen trugen den Wein auch in kleineren Mengen zum Verkauf: In Flaschen von 5–10 Liter gefüllt, die sie in den Rückenkorb stellten oder in ein Tuch banden, liefen sie mit dem Wein zu den Hütten-Siedlungen, wo sie ihn gegen Geld verkauften oder gegen Lebensmittel eintauschten.

3. Wegen dem Fehlen des Weidegebietes bzw. dem Mangel an Futter war im Gebiet des Bükk-Gebirges eine ausgedehnte Hirtenmigration zu beobachten. Dabei konnten mehrere Formen auch in der näheren Vergangenheit beobachtet werden. Die Bevölkerung der Dörfer mietete oft im Tiefland für ihre Mast- und Weidetiere *Sommerweiden* in der Pussta, zu anderer Zeit in den bewaldeten Teilen des Gebirges, auf Waldweiden. Auch die Försterei der Krone gab Weiden in Miete, aber auch die Dörfer mit grosser Ausdehnung liessen sie auf ihre Weide treiben. Die Weide auf den Fluren des Tieflandes ist auch in der nahen Vergangenheit Praxis gewesen; Auf die Weiden der über grosse Flächen verfügenden Dörfer in der Nähe der Theiss wurden die jungen, noch im Wachsen begriffenen Tiere, vor allen Dingen noch nicht eingespannte Rinder, getrieben und blieben dort ein halbes Jahr vom Mai an.

Einen ausgedehnten Gebrauch fand in den Eichenwäldern des Bükk-Gebirges auch die Eichelmast der Schweine. Im Herbst in der Zeit des Reifens der Eicheln wurden die in den Dörfern zur Mast vorgesehenen Schweine ausgetrieben und häufig erst zum Schlachten wurden die gemästeten Tiere nach Hause getrieben. Die auf grösseren Flächen in Waldgebieten gelegenen Dörfer liessen auch die Schweine aus anderen Ortschaften in ihre Wälder zur Eichelmast treiben. Auch die Forstwirtschaft der Krone gab Eichenwälder in Miete. Zur Eichelmast gesellte sich — ähnlich wie zur Sommerweide — eine ausgedehnte Hirtenmigration.

Eine eigenartige Form bildete sich in unserer Gegend in den hochgelegenen Dörfern für die Winterhaltung der Arbeits-(Zug-)ochsen heraus. Wegen dem Futtermangel gaben die Berg-Fuhrleute, die im Winter keine Fuhren

machten, ihre Zugochsen zur Winterhaltung an Landwirte in den Dörfern des Tieflandes. Im Allgemeinen zahlten sie mit Geld für die von November bis Mai dauernde Pflege, aber selten benutzte der vorübergehende Besitzer die Zugkraft auch für den Transport von Dung im Winter und für das Pflügen im Frühjahr. Das begrenzte Weidegebiet und der dauernde Futtermangel brachten abwechslungsreiche Formen der Hirtenmigration hervor, bei denen der ständige Handel mit Futtermitteln zu helfen versuchte.

4. Das abwechslungsreiche Gesteinsmaterial des Bükk-Gebirges spielte eine wichtige Rolle bei den hier lebenden, sich abwechselnden Populationen. Die Menschen der verschiedenen Zeiten haben immer anderes Gesteinsmaterial in ihrer Kultur verwendet. Seit dem Mittelalter hatten die gut zu bearbeitenden Schichten des *Riolituffs* und des *Dacituffs* die grösste Bedeutung, ausser diesen erhielten der hellgraue Kalkstein (zum Kalkbrennen und neuerdings als Baumaterial) sowie der *Tonschiefer* (zum Dachdecken und auf dem Bau) noch eine wichtige Rolle.

Die Spuren der eigentümlichen Gesteinskultur am Fusse der Bükk können wir auch heute noch verfolgen. Der Tuff dominierte in der Bauweise des Volkes, eigenartig sind die in den lockeren Stein gehauenen Höhlenwohnungen und Keller. In einem Teil der Ortschaften (hauptsächlich Szomolya und Bogács) versteht der männliche Teil der Bevölkerung ausgezeichnet das Steinmetzhandwerk, viele haben sich auf die Tätigkeit des Maurers und Steinmetzen spezialisiert. Viele Gegenstände und Dinge haben sie sich für ihren eigenen Gebrauch hergestellt (Handmühlen, Tröge zum Tränken des Viehs usw.), aber viele Steinmetzarbeiten sind auch zur Bevölkerung des Tieflandes gelangt (Grabsteine, Kreuze an Strassen). Im vergangenen Jahrhundert ist der Stein der Bükk-Gegend auch in die Baupraxis des nördlichen Teils des Tieflandes eingedrungen. Der Handel mit Steinen und mit Produkten aus Stein bedeutete auch einen Warenaustausch bedeutenden Umfanges für die Bevölkerung des Bükk-Gebietes. Die Steinmetze bekamen eine Rolle bei den Bauten des Barock in den nordungarischen Städten – vor allen Dingen in Eger.

5. Vor allen Dingen durch die Tätigkeit der Frauen erfolgte auch ein umfangreicher Handel mit im Wald gesammelten Pflanzen (hauptsächlich Pilze und im Wald wachsendes Obst). Diese waren jedoch nur innerhalb der Gegend verbreitet, sie gelangten nicht in fernere Gegenden. Neuerdings gehen die Frauen vom Fusse der Bükk aber auch in fernere Gegenden Schneeglöckchen sammeln, die sie dann – hauptsächlich vor dem Frauentag und dem Muttertag – auf den Märkten der Hauptstadt verkaufen.

6. Der gebrannte Kalk ist eines der eigentümlichsten Produkte des Bükk-Gebirges, mit welchem der am meisten ausgedehnte Handel durchgeführt wurde, welches zum Verkauf von darauf spezialisierten Fuhrleuten bis in Entfernungen von 150–200 km gebracht wurde. In erster Linie war das eine Beschäftigung der im Inneren des Gebirges wohnenden Slowaken, aber ausser ihnen betrieben auch noch die Bewohner mehrerer Ortschaften die Kalkbrennerei als grundlegende Beschäftigung, sowie den Verkauf des gebrannten Kalks. Vom Frühjahr bis zum Herbst wurde der gebrannte Kalk wagenweise ins Tiefland gebracht, dabei hatten die einzelnen Dörfer im wesentlichen den Markt unter sich aufgeteilt. Für ihre Ware bekamen sie im Tausch in erster Linie Getreide und Lebensmittel, aber diese Fuhrleute gingen sehr bald auch zur Geldwirtschaft über.

7. Warenaustausch kleineren Umfanges fand mit der Holzkohle statt. In den Wäldern der Krone wurde früher hauptsächlich für das Eisenwerk Holzkohle gebrannt, die Aufnahmekapazität der Schmiedewerkstätten war nur von kleinerer Bedeutung, in unseren Tagen ist die Holzkohlebrennerei wieder eine wichtige Beschäftigungsform: Die Holzkohle wird in erster Linie auf die westeuropäischen Märkte exportiert.

8. Das in den Wäldern des Bükk-Gebirges gefällte Holz bildete den Gegenstand eines bedeutenden Warenaustausches. Die Fuhrleute der Dörfer der Bükk schafften das billig gekaufte Holz in die Dörfer der Tieflandes und gaben es dort mit erheblichem Gewinn weiter. Sie tauschten es häufig gegen Getreide beim Volk der an Holz armen Gegenden. Die Bewohner einiger Ortschaften (hauptsächlich *Cserépfalu*) hatten sich auf die Holzschnitzerei spezialisiert und ihre Produkte (Holzgabeln, Joche, Spinnrocken, Holzlöffel und kleine Küchengeräte, Werkzeugstiele, Rechen usw.) wechselten auch in fernen Gegenden den Besitzer.

9. Wichtige Gegenstände des Warenaustausches bildeten ebenfalls die verschiedenen Halbfertig- und Fertigprodukte der Hanfverarbeitung. Wir können sowohl bei der Beschaffung der Rohstoffe einen eigenartigen Vorgang der Begleichung beobachten und es erfolgte auch ein bedeutender Warenaustausch mit der fertigen Leinwand. Es kam auch eine eigentümliche Arbeitsteilung zwischen den Hüttensiedlungen und einzelnen Dörfern am Fusse der Bükk zustande: Die Frauen der letzteren webten für die Slowaken die Leinwand. Das alles hatte einen grossen Einfluss auf die Herausbildung der Geschmackswelt und auch in der Wirkung der Elemente der Volkskunst aufeinander.

10. Unter den Erscheinungen der Anpassung und des Ausgleiches zwischen den Gegenden erörtert die Abhandlung auch die verschiedenen For-

men der *Arbeitsmigration*. Ein bedeutender Teil der Bevölkerung der Bükk-Gegend war zu saisonmässiger landwirtschaftlicher Arbeit auf den grossen Gütern des Tieflandes und in Ost-Transdanubien gezwungen. Dieser Vorgang ist schon mit Daten aus der Mittelalter zu erfassen, damals saugte aber noch der Tagelöhnerbedarf der Weinanbaus die Masse des Arbeitskräfteüberflusses auf. Mir scheint, dass die der Philoxeria-Seuche folgende Weinstockvernichtung und die bedeutende Verringerung der Weinbaufläche dazu beitragen hat, dass ein grösserer Teil des Arbeitskräfteüberflusses dazu gezwungen war in fernen Gegenden zu arbeiten.

Aus dieser Gegend hier haben auch Vertreter spezialisierter Beschäftigungsformen von Fall zu Fall die Arbeit in fernen Gebieten aufgenommen: Z. B. Steinbrucharbeiter, Fuhrleute, Holzfäller und Kalkbrenner haben sich ihr Wissen in anderen Landesteilen bezahlen lassen.

Der 3. Abschnitt der Abhandlung erörtert kurz andere Formen der Migration. Es wird über die mit dem Wasser zusammenhängende Migration gesprochen – hauptsächlich in Verbindung mit dem Trinkwasser und den Wassermühlen – und es werden kurz die Hauptrichtungen der mit dem Glaubensleben zusammenhängenden Wanderungen erwähnt, unter besonderer Berücksichtigung der Wallfahrten.

Der 4. Abschnitt zieht die Formen des Austausches der Güter und dessen Vermittler in Betracht. Es werden die Marktbezirke der Bükk-Gegend aufgezeigt, die Möglichkeiten des organisierten Warenaustausches (Markt, Jahrmarkt) bekanntgemacht und es wird ausführlich darüber gesprochen, dass der Wanderhandel und der spontane Warenaustausch von wenigstens genauso grosser Bedeutung für die Bevölkerung der Bükk war. Es werden die Formen und der Ablauf weiterer Handelsreisen vorgestellt.

Es wird festgestellt, dass sich für den Warenaustausch der Gegend keine Händlerschicht herauspezialisiert hat, in mehr oder weniger Linien nahm jede Familie an dem Tausch und an der Vermittlung der Güter teil. Die Fuhrleute waren jedoch diejenigen, die davon am meisten übernahmen und die Tatsache, dass sie die Produkte der Ärmern auch auf ihren Fuhrwerken transportierten, verhalf ihnen zu einem bedeutenden materiellen Gewinn und zu einer besonderen gesellschaftlichen Stellung. Sie waren die Beweglichsten, die immer Arbeit fanden und die sich elastisch der jeweiligen Situation anpassten. Ihr Status war zu erreichendes Ziel und Modell für jedermann in dieser Gegend. Die statistische Zusammensetzung des Tierbestandes zeigt auch gut die grosse Bedeutung der Fuhrwirtschaft.

Von grosser Wichtigkeit waren im Leben unserer Gegend die verschiedenen Wanderverkäufer und -handwerker welche unsere Dörfer mit ihren Produkten regelmässig aufsuchten und welche typische Vertreter der *Service-Nomaden* von Ungarn und Mitteleuropa sind.

Der 5. Abschnitt der Abhandlung prüft die kulturellen Gruppen der Bükk-Gegend im Spiegel der Identität, der Gleichheits-Verpflichtung und deren Gliederung. Es wird darauf hingewiesen, dass sich der in der Arbeitsteilung eingenommene Platz auf vielerlei Weise im Grad der Identität und auch in der von den einzelnen Volksgruppen über sich selbst oder über die Gruppen der Umgebung gebildeten Meinung widerspiegelt. Innerhalb jeweils einer Mikrogegend sind die Hauptlinien der Verbindungssysteme der Dörfer und Dorfgruppen gut abzutasten. Mit Mikrountersuchungen ist auch das Gewebe der tieferen Schichten der traditionellen Kultur aufschliessbar, auch in der Sphäre des „Bewusstseins“.

Der 6. und abschliessende Teil zieht allgemeine Schlussfolgerungen aus den Daten der Untersuchung. Es springt ins Auge, dass selbst die über eine verhältnismässig homogene Produktionsstruktur verfügenden Mikrogegenden und Dorfgruppen auch ausserordentlich abwechslungsreiche Beschäftigungsformen zeigen und in der Lage sind sich elastisch an die Gegebenheiten der Gegend anzupassen, indem sie auch unter der gegebenen Möglichkeiten verschiedene Antworten produzieren. Es scheint, dass die Lebensweise der Gebirgsgegend wesentlich mobiler ist, als die die Formen der landwirtschaftlichen Betätigung zusammenfassende Kultur des Tieflandes. Die Formen der kulturellen Betätigung der Gebirgsgegend sind auch sehr archaisch, aber zwischen mehreren Formen können die einzelnen kulturellen Gruppen bzw. kleinen Gemeinschaften von Fall zu Fall „wählen“.

Die Untersuchungen beweisen eindeutig, dass die Siedlungen im Inneren des Gebirges, die von den Slowaken bewohnten Dörfer, eigenständige *produktive Gegenden* bilden, die gleichzeitig auch ein eigenständiges *sprachliches und kulturelles Substrat* sind. Die Daten zeigen jedoch, dass auch die Gegend am Fusse der Bükk als eine eigenständige *ethnografische Gegend* aufgefasst werden kann, die in der Gesamtheit der Produktionsstruktur gleiche Züge zeigt, aber die Untersuchung der einzelnen kulturellen Elemente löst diese Einheit auf. Es ist jedoch ein allgemeiner, für die Zone des nordungarischen Mittelgebirges als Modell *gebrauchsfähiger, kultureller Typ der Gebirgsgegend* aufzeigbar, dessen eine Eigenart eben die ist, dass er von Anfang an in einer eigentümlichen Symbiose mit der Kultur des Volkes des Tieflandes existiert und dass er für den Getreideüberschuss seine eigene Arbeitskraft, sowie seine mineralischen Rohstoffe und die Produkte seines speziellen Handwerks- und

Handarbeitsgewerbes im Tausch gibt. Die beiden Sachen setzen von Anfang an eine eigene Zusammenwirkung und Harmonie voraus.

Bezeichnend für die Lebensweise der Bevölkerung der Bükk-Gegend ist, dass der Produktaustausch im System der Beschäftigungsformen eine ausserordentliche Rolle bekommt, dass aber die Migration und der Warenaustausch mit den durch die eigentümlichen Beschäftigungsformen hergestellten Gütern nur eine Vermittlerrolle in der Lebensweise der Bevölkerung bekommt.

Der Warenaustausch ist im Gegensatz zu seiner bedeutenden ökonomischen Funktion nur eine periphere wirtschaftliche Erscheinung in der traditionellen bäuerlichen Wirtschaft.

Das System des Ausgleiches der Güter ist eigenartig, es baut sich in einer kreisförmigen Form auf, deren Kern die balancierende, regulierende Tätigkeit der einzelnen Familienbetriebe darstellt, worauf der Ausgleich innerhalb des Dorfes, dann die Arbeitsteilung innerhalb der Mikrogegend, sowie die Arbeitsteilung zwischen den Gegenden baut. Die abwechslungsreichen Tätigkeitsformen und der damit zusammenhängende Produktaustausch sind Teile der eigenartigen wirtschaftlichen Strategie, die zusammen die Grundlagen der traditionellen Kultur der Bükk-Gebirge umreissen.

TARTALOM

BEVEZETÉS	5
I. GEOGRÁFIAI ZÓNÁK ÉS TERMELÉSI ÖVEZETEK A BÜKK HEGYSÉGBEN	9
II. A TÁJ KIÉLÉSÉNEK FORMÁI ÉS A JAVAK CSERÉJE	13
1. Gyümölcskereskedelem	14
2. Borkereskedelem	26
3. Az állattartással kapcsolatos migráció	28
a) Nyári legelők	29
b) Makkoltatás	39
c) Teeltetés	47
d) Takarmánykereskedelem	52
4. A kő mint az árucseré tárgya	54
5. Gyűjtögetett anyagok; az asszonyok szerepe az árucserében	64
6. Mésszel való kereskedelem	72
7. Faszén	84
8. Fa és fatermékek a javak cseréjében	85
9. Kender- és vászonkereskedelem	105
10. Munkamigráció	108
III. A MIGRÁCIÓ EGYÉB FORMÁIRÓL	115
1. A vizek szerepe a migrációban	115
2. Malmok	117
3. A hitélethez kapcsolódó migráció	120
IV. A JAVAK CSERÉJÉNEK FORMÁI ÉS KÖZVETÍTŐI	121
1. A javak cseréjének formái	121
a) Szervezett árucseré-alkalmak	121
b) Vándorkereskedelem	128
2. Az árucseré közvetítői – a fuvarosok	131
3. Iparcikk beszerzése – vándorárusok és -iparosok	139
4. A szállítási módokról	145

V. A TÁJI TAGOLÓDÁS ÉS MUNKAMEGOSZTÁS AZ IDENTITÁS TÜKRÉBEN	150
VI. MUNKAMEGOSZTÁSRÓL ÉS A JAVAK CSERÉJÉRŐL – A BÜKKI PÉLDÁK KAPCSÁN	157
IRODALOM.....	167
ACTIVITY FORMS AND GOODS EXCHANGE IN THE FOLK CULTURE OF BÜKK REGION (Abstract).....	175
AKTIVITÄTSFORMEN UND GÜTERAUSTAUSCH IN DER VOLKSKULTUR DER BÜKK-GEEND (Auszug).....	182

CONTENTS

INTRODUCTION	5
I. GEOGRAPHICAL AND PRODUCTION ZONES IN BÜKK MOUNTAIN	9
II. UTILIZATION FORMS OF THE REGION AND GOODS EXCHANGE	13
1. Fruit trade.....	14
2. Wine trade.....	26
3. Migration related to animal keep.....	28
a) Summer pastures	29
b) Mastig	39
c) Winter keep	47
d) Feedstuff trade	52
4. Stone as the object of goods exchange	54
5. Gathered materials – women in the goods exchange	64
6. Trade in lime.....	72
7. Charcoal	84
8. Wood and woodworks in the goods exchange.....	85
9. Hemp and linen trade	105
10. Migration of labour	108
III. ABOUT OTHER FORMS OF MIGRATION	115
1. Waters	115
2. Mills	117
3. Migration related with credit life	120
IV. FORMS AND INTERMEDIARIES OF GOODS EXCHANGE	121
1. Forms of goods exchange	121
a) Occasions of organized goods exchange	121
b) Hawking	128
2. Intermediaries of goods exchange – carmen	131
3. Purchase of industrial goods – chapmen	139
4. About the ways of delivery	145
	193

V. REGIONAL SEPARATION AND REGIONAL DIVISION OF LABOUR AS REFLECTED IN IDENTITY	150
VI. ABOUT THE DIVISION OF LABOUR AND GOODS EXCHANGE IN CONNECTION WITH CASES IN BÜKK MOUNTAIN.....	157
REFERENCE.....	167
ACTIVITY FORMS AND GOODS EXCHANGE IN THE FOLK CULTURE OF BÜKK REGION (Abstract).....	175
AKTIVITÄTSFORMEN UND GÜTERAUSTAUSCH IN DER VOLKSKULTUR DER BÜKK-GEEND (Auszug).....	182

INHALT

EINFÜHRUNG	5
I. GEOGRAFISCHE ZONEN UND PRODUKTIONSBEREICHE IM BÜKK-GEBIRGE	9
II. DIE FORMEN DES „AUSLEBENS“ DER GEGEND UND DER TAUSCH DER GÜTER.....	13
1. Obsthandel.....	14
2. Weinhandel.....	26
3. Migrationen im Zusammenhang mit der Tierhaltung	28
a) Sommerweiden.....	29
b) Eichelmast	39
c) Überwinterung	47
d) Futtermittelhandel.....	52
4. Der Stein als Gegenstand des Warenaustausches	54
5. Gesammelte Materialien – Frauen beim Warenaustausch	64
6. Der Handel mit Kalk	72
7. Holzkohle.....	84
8. Holz und Holzprodukte im Tausch der Güter	85
9. Der Hanf- und Leinenhandel	105
10. Arbeitsmigration	108
III. ANDERE FORMEN DER MIGRATION.....	115
1. Gewässer	115
2. Mühlen	117
3. Migrationen, die mit dem Glaubensleben in Verbindung stehen ...	120
IV. DIE FORMEN DES TAUSCHES DER GÜTER UND SEINE VERMITTLER	121
1. Die Formen des Tausches der Güter	121
a) Die Gelegenheiten des organisierten Warenaustausches	121
b) Der Warenhandel	128
2. Die Vermittler des Warenaustausches – die Fuhrleute	131

3. Die Besorgung von Industriewaren — Wanderverkäufer und Handwerker	139
4. Über Transportmethoden	145
V. DIE GLIEDERUNG DER GEGEND UND DIE ARBEITSTEILUNG IM SPIEGEL DER IDENTITÄT.....	150
VI. ÜBER DIE ARBEITSTEILUNG UND DEN TAUSCH DER GÜTER IN VERBINDUNG MIT DEM BEISPIEL DER BÜKK.....	157
LITERATUR ACTIVITY FORMS AND GOODS EXCHANGE IN THE FOLK CULTURE OF BÜKK REGION (Abstract)	167
AKTIVITÄTSFORMEN UND GÜTERAUSTAUSCH IN DER VOLKSKULTUR DER BÜKK-GEGEND (Auszug).....	175
	182

A SOROZATBAN EDDIG MEGJELENT MŰVEK

1. DOBOSY LÁSZLÓ: Várak, várhelyek és őrhelyek Ózd környékén (1975) (elfogyott)
2. BENKŐ SÁMUEL: Miskolc történeti-orvosi helyrajza – 1782.
Sajtó alá rendezte Szabadfalvi József, fordította M. Kiss Júlia (1976)
3. BAKÓ FERENC: Bükki barlanglakások (1977)
4. KATONA IMRE: Miskolci kőedénygyárak (1977)
5. VASS TIBOR: Jelbeszéd az ózdi finomhengerműben (1977)
6. PETERCSÁK TIVADAR: Hegyköz (1978)
7. VERES LÁSZLÓ: A Bükk hegység üveghutái (1978)
8. LAJOS ÁRPÁD: Nemesek és partiak Szuhaforán (1979)
9. SZABADFALVI JÓZSEF: Festett asztalosmunkák Megyaszóról (1980)
10. SZILÁGYI MIKLÓS: A Hernád halászata (1980)
11. FELD ISTVÁN–JUAN CABELLA: A füzéri vár (1980) (elfogyott)
12. VIGA GYULA: Népi kecsketartás Magyarországon (1981)
13. VÉGVÁRI LAJOS: Imreh Zsigmond (1981)
14. SZUHAY PÉTER: A Szendrő környéki falvak paraszti gazdálkodása a kapitalizmus időszakában (1982)
15. PALÁDI-KOVÁCS ATTILA: A barkóság és népe (1983)
16. DÉNES GYÖRGY: A Bódvaszilasi-medence 700 éves története (1984)
17. PETERCSÁK TIVADAR: Népi szarvasmarhatartás a Zempléni Hegyközben (1983)
18. DOBRÍK ISTVÁN: Mokry Mészáros Dezső (1881–1970) (1984)
19. DOBOSY LÁSZLÓ: Gömörszőlős, egy gömöri falu néprajzi és monográfiája (1984)
20. NAGY KÁROLY: Somsálybánya története (1985)
21. DOBROSSY ISTVÁN: A miskolci vendégfogadók és a vendéglátás története 1745–1945 (1985)
22. KAMODY LÁSZLÓ: Észak-Magyarország hírközlésének története (1985)
23. VIGA GYULA: Tevékenységi formák és a javak cseréje a Bükk-vidék népi kultúrájában (1986)

A kiadványok utánvétellel megrendelhetők a Herman Ottó Múzeum gazdasági osztályán. Ügyintéző: Veres Ferencné. Cím: 3529 Miskolc, Felszabadítók útja 28. Miskolc, Pf. 4.

**BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYEI
MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG**

40 Ft BORSODI KISMONOGRÁFIÁK 23